

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БРАВЕРМАН СТАНІСЛАВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 159.9: 343.14:343.35

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
ІНТЕРВ'Ю У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО
КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ**

19.00.06 – юридична психологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **С.О. Браверман**

Науковий керівник: **Охрименко Іван Миколайович,**
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Браверман С.О. Юридико-психологічні засади процесуального інтерв'ю у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

Дисертація вперше у вітчизняній теорії юридичної психології та практиці комплексно вирішує завдання щодо визначення юридико-психологічних засад процесуального інтерв'ю у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів та спрямована на розроблення основних змістовних характеристик зазначеної методики.

У роботі розглянуто генезис становлення допиту у кримінальному судочинстві; визначено його роль та місце в розслідуванні корупційних злочинів; висвітлено особливості кримінального провадження щодо корупційних злочинів на теренах сучасної України, зокрема констатовано, що розслідування корупційних злочинів передбачає визначення сутності дій, які дають змогу виявити їх та розслідувати, а також необхідність розкриття системи обставин, що підлягають встановленню та доказуванню: правовий статус особи, яка підозрюється у вчиненні корупційного діяння; обсягу її службових прав й обов'язків; мета зловживання владою або службовим становищем; характер дій або бездіяльності; час, місце й мета вчинення злочину; спосіб вчинення та приховання злочину; розмір шкоди, заподіяної злочинними діями службової особи; відомості про особу підозрюваного; причини та умови, що сприяли вчиненню службового злочину тощо.

Дослідження проводилося в групах детективів (слідчих) розподілених в залежності від досвіду професійної діяльності (до п'яти років, від п'яти до десяти років, більше десяти років). За допомогою застосування порівняльно-аналітичного методу обґрунтовані особливості ставленні детективів до

слідчої дії – допит з особами в різному процесуальному статусі, в залежності від досвіду професійної діяльності та сформульовані відповідні рекомендації щодо удосконалення знань та навиків ефективного проведення цієї слідчої дії. Також за допомогою методів математичної статистики проведена обробка результатів, кількісний і якісний аналіз.

Сформульовано і запропоновано основні шляхи нормативно-правового вдосконалення кримінального процесуального законодавства, пов'язаних із проведенням допиту під час досудового розслідування та правом суду на власний розсуд враховувати показання надані під час досудового розслідування в момент отримання їх безпосередньо в усній формі. Сформульовані пропозиції щодо випадків, коли суд може досліджувати та вважати показання, які отримані під час досудового розслідування, як такі що дослідженні ним безпосередньо.

Аргументовано, що підготовлений та ефективно проведений допит дозволяє створити сприятливі умови для співпраці підозрюваних та свідків з детективом (слідчим), оперативно, об'єктивно та якісно спрямовувати розслідування та в цілому покращити сприйняття громадянським суспільством правоохоронної системи. На підставі розгляду основних наявних методик реалізації допиту як слідчої дії обґрунтовано актуальність застосування процесуального інтерв'ю у розслідуванні корупційних злочинів. Автором також наведено результати порівняльного аналізу кримінально-процесуальних засад доказового значення допиту у різних системах права та розглянуті основні особливості проведення інтерв'ю, залежно від процесуального статусу особи та участі у кримінальному провадженні адвоката; запропоновано адаптовану до українського законодавства модель процесуального інтерв'ю, деталізовано зміст кожного етапу його реалізації під час проведення допиту. Також запропоновано практично орієнтовані форми та методи професійно-психологічної підготовки детективів для реалізації процесуального інтерв'ю у службовій діяльності.

Обґрунтовано актуальність застосування спеціальних психологічних знань під час проведення допиту особи у злочинах пов'язаних з корупцією та запропоновано змінити вітчизняні маніпулятивні методи до допиту на відкриті та доброзичливі підходи.

Загалом вивчення українських та зарубіжних наукових розвідок з досліджуваного питання засвідчує відсутність уніфікованого підходу до ефективного проведення допиту під час досудового розслідування, що негативно позначається на сприйнятті детективами (слідчими) допиту як дієвого та потрібного інструменту, а тому існує потреба всебічного вивчення та розроблення пропозицій з удосконалення кримінального процесуального законодавства в цій сфері.

Ключові слова: кримінальне провадження, корупційні злочини, допит, процесуальне інтерв'ю, етапи процесуального інтерв'ю, достовірна інформація, психологічний контакт.

SUMMARY

Braverman S.O. Legal and psychological principles of procedural interviews in criminal proceedings for corruption crimes. – Qualifying scientific work as the manuscript.

Dissertation for the candidate of sciences degree, specialty 19.00.06 – legal psychology. – The National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020.

The dissertation for the first time in the domestic theory of legal psychology and practice comprehensively solves the problem of determining the legal and psychological principles of procedural interviews in criminal proceedings for corruption crimes and aims to develop the main substantive characteristics of this technique.

Interrogation genesis in criminal proceedings is examined in the work; the role and place of interrogation in the corruption crimes' investigation are determined. The peculiarities of criminal proceedings on corruption crimes in modern Ukraine are highlighted. Particular, it is stated that the investigation of corruption crimes involves determining the essence of actions that allows ascertainment and investigation of them, as well as the need to determine the system of circumstances, which must be detected and proved: the legal status of the corruption crime suspect, the scope of his official rights and responsibilities; the purpose of power or official position abuse; the nature of actions or omissions; time, place and purpose of the crime; method of committing and concealing a crime; the amount of damage caused by the criminal actions of the official; information about the identity of the suspect; reasons and conditions that contributed to the commission of an official crime, etc.

The study was conducted in groups of detectives (investigators) divided according to professional experience (up to five years, from five to ten years, more than ten years). With the help of comparative-analytical method the peculiarities of detectives' attitude to investigative action are substantiated - interrogation with

persons in different procedural status, depending on professional experience and appropriate recommendations are formulated to improve knowledge and skills of effective investigative action. Also with the help of methods of mathematical statistics the results are processed, quantitative and qualitative analysis.

The main ways of normative-legal improvement of the criminal procedural legislation related to the interrogation during the pre-trial investigation and the right of the court to take into account the testimony given during the pre-trial investigation at the time of receiving them directly orally are formulated and proposed. Proposals are formulated for cases when the court may investigate and consider the testimony obtained during the pre-trial investigation as such by the investigation itself.

It is argued that the prepared and effectively conducted interrogation allows to create favorable conditions for cooperation of suspects and witnesses with the detective (investigator), to promptly, objectively and qualitatively direct the investigation. Based on the consideration of the main available methods of interrogation as an investigative action, the relevance of the use of procedural interviews in the investigation of corruption crimes is substantiated. The author also presents the results of a comparative analysis of the criminal procedural principles of the evidentiary value of interrogation in different legal systems and considers the main features of the interview depending on the procedural status of the person and participation in criminal proceedings; the model of procedural interview adapted to the Ukrainian legislation is offered, the maintenance of each stage of its realization during carrying out interrogation is detailed. Practically oriented forms and methods of professional and psychological training of detectives for the implementation of procedural interviews in official activities are also proposed.

The relevance of the use of special psychological knowledge during the interrogation of a person in crimes related to corruption is substantiated and it is proposed to change the domestic manipulative methods of interrogation to open and friendly approaches.

In general, the study of Ukrainian and foreign scientific intelligence on the subject shows the lack of a unified approach to effective interrogation during pre-trial investigation, which negatively affects the perception of detectives (investigators) as an effective and necessary tool, and therefore there is a need for comprehensive study and development of proposals. criminal procedure legislation in this area.

Key words: criminal proceedings, corruption crimes, interrogation, procedural interview, stages of procedural interview, reliable information, psychological contact.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Браверман С.О. Характеристика психологічної детермінації феномену корупції. *Юридична психологія*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018, № 1. С. 109 –121.
2. Браверман С.О. Сучасний стан наукових досліджень та історичні передумови формування концепції щодо злочинів, пов'язаних із незаконним збагаченням посадовців органів державної влади. *Юридична психологія*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. № 5. С. 111-118.
3. Браверман С.О. Можливості застосування процесуального інтерв'ю у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів. *Юридична наука*. Київ : Національна академія управління, 2019. Випуск 2. С. 189-195.
4. Браверман С.О. Аналіз сучасних підходів до підвищення ефективності проведення допиту під час досудового розслідування. *Юридична психологія*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. № 1. Т. 24. С. 62–68.
5. Браверман С.О. Використання методу когнітивного інтерв'ю при проведенні допиту на стадії досудового розслідування. *NATIONAL LAW JOURNAL: THEORY AND PRACTICE* (Молдова), 2019. № 6 (40), С. 173-177.
6. Stanislav Braverman. Analysis of temperament and characteristic properties of the interrogated person as a mechanism for increasing efficiency of communicative actions during pre-trial investigation (Аналіз темпераменту та характерологічних властивостей особистості допитуваного як механізм підвищення ефективності комунікативних дій під час досудового розслідування). Міжнародне правове видання *Visegrad Journal On Human Rights*. №1, (частина 2). 2020. С. 25–33.

праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Браверман С.О. Допит як перехідна форма процесуального інтерв'ю. Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14-15 лютого 2020 року). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С.103-107.

8. Браверман С.О. Психологічні особливості проведення допиту під час досудового розслідування за участі адвоката та захисника. Економіка, фінанси, облік та право: аналіз тенденцій та перспектив розвитку: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 5 березня 2020 року). Полтава : Центр фінансово-економічних наукових досліджень, 2020. Ч. 5. С. 40–41.

9. Браверман С.О. Адаптація моделі Процесуального інтерв'ю до реалій української правоохоронної системи. Перспективні шляхи розвитку наукових знань : матеріали III Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9-10 березня 2020 року) Київ : Міжнародний центр науки і досліджень, 2020. С. 35.

10. Браверман С.О. Використання методу когнітивного інтерв'ю при проведенні допиту на стадії досудового розслідування. Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук: зб. наук. праць. (м. Львів, 27-28 березня 2020 року), Львів: Львівська педагогічна спільнота, 2020. Ч. 2. С. 36–37.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КПК України – кримінальний процесуальний кодекс України

КК України – кримінальний кодекс України

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

Конвенція ООН – Конвенція організація об'єднаних націй

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ДБР – Державне бюро Розслідувань

ДТП – дорожньо-транспортна пригода

Р.Е.А.С.Е.:

Р – Planning and preparation (підготовка та планування);

Е – Engage and explain (залучення та пояснення);

А – Account (розповідь, уточнення, перевірка);

С – Closure (завершення);

Е – Evaluation (оцінювання).

ПІ – Процесуальне інтерв'ю

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	10
ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ ЯК ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНА ПРОБЛЕМА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ	22
1.1. Характеристика особливостей кримінального провадження щодо корупційних злочинів на теренах сучасної України	22
1.2 Компаративістський аналіз сутності зловживання посадовим становищем у зарубіжній та вітчизняній кримінально-правовій науці	42
1.3 Теоретико-методологічні засади застосування процесуального інтерв'ю у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів	68
Висновки до розділу 1	92
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ІНТЕРВ'Ю В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ	96
2.1 Доказове значення процесуального інтерв'ю як методики допиту у кримінальному судочинстві	96
2.2 Психолого-правова характеристика суб'єкта та суб'єктивної сторони злочинів, пов'язаних із зловживанням посадовим становищем	129
Висновки до розділу 2	157
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ІНТЕРВ'Ю У ПРОЦЕС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ	159
3.1. Сутність адаптованої моделі процесуального інтерв'ю у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів	159

3.2 Форми та методи удосконалення професійно-психологічної підготовки правоохоронців для використання процесуального інтерв'ю в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів	180
Висновки до розділу 3	199
ВИСНОВКИ	202
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	209
ДОДАТКИ	228

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний розвиток української державності характеризується енергійним рухом владних інституцій в напрямі цілеспрямованої протидії корупційним злочинам. Зазначене реалізується двома основними шляхами: удосконалення національного нормативно-правового поля здатного створити ефективні засади протидії корупційним проявам та створення низки нових правоохоронних органів (Національна поліція України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань тощо) покликаних інтенсифікувати процес подолання цього негативного явища. Водночас, незважаючи на активні кроки української держави в боротьбі з корупцією наявні її результати не відповідають очікуванням пересічних громадян та світової спільноти. Наведене обумовлює необхідність удосконалення процесу реалізації державної політики в сфері протидії корупційним злочинам шляхом підвищення ефективності процесу кримінальних проваджень уповноваженими на це правоохоронними органами.

У ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. закріплено поняття «корупція». Відповідно до нього – це використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону чи на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. З прийняттям Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р. №1698-VII і внесенням відповідних змін до матеріального кримінального законодавства

України, в національному кримінальному законодавстві з'явився офіційний термін «корупційні злочини» та окреслений перелік відповідних статей Кримінального кодексу України.

У системі правоохоронних органів одним із суб'єктів, що здійснює оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування окремої низки резонансних корупційних злочинів є Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ). На сьогоднішній день у провадженні НАБУ знаходиться 986 справ, 390 особам пред'явлені підозри у вчиненні корупційних злочинів, 488 осіб мають процесуальний статус обвинувачених, 265 справ скеровані до суду та тільки стосовно 41 особи ухвалені обвинувальні вироки. Зазначений показник ефективності протидії корупційним злочинам обумовлений низкою об'єктивних чинників актуальної для української держави ситуації (нестача дієвого судового механізму для винесення рішень щодо корупційних правопорушень за підсумками розслідувань НАБУ, розбалансованість взаємодії державних інститутів протидії корупційним злочинам тощо). В той же час, якість процесу досудового розслідування корупційних злочинів безпосередньо залежить від фахової підготовки детективів НАБУ та можливостей імплементувати передовий вітчизняний та зарубіжний досвід у власну професійну діяльність.

Однією з психологічно насичених слідчих (розшукових) дій, що представлені в інструментальному арсеналі детективів НАБУ, є допит, від успішності проведення якого в значної мірі залежить дієвість досудового розслідування. Сучасні світові стандарти забезпечення прав та свобод людини зумовлюють актуальність залучення в практичну діяльність правоохоронців нових методик реалізації допиту, в тому числі у формі процесуального інтерв'ю. Наведене спричинює необхідність обґрунтування юридико-психологічних засад його здійснення у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів.

За останні роки активізувалася робота над розробкою теоретичних досліджень з проблем розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією. Серед них, визначними є розвідки Л. В. Багрій-Шахматова, В. П. Бахіна, О. В. Бауліна, Р. С. Белкіна, О. М. Васильєва, В. І. Галагана, С. М. Зав'ялова, Н. І. Клименко, В. М. Карагодіна, Н. В. Кимлик, А. М. Кустова, В. П. Лаврова, В. К. Лисиченко, І. М. Лузгін, Я. Є. Мишкова, Є. В. Невмержицького, А. І. Редька, Ю. М. Черноус, П. В. Цимбал, В. Ю. Шепітько та ін.

Юридико-психологічні засади протидії корупційним проявам є предметом наукових досліджень О. О. Акімова, В. Г. Андросюка, А. А. Вознюка, О. І. Кудерміної, Л. І. Казміренко, І. В. Клименко, В. О. Мартиненко та ін. Сучасні теоретичні засади проведення допиту та реалізації процесуального інтерв'ю в кримінальному провадженні знайшли своє відображення в низці наукових праць В. П. Бахіна, В. К. Весельського, Т. С. Малікова, М. І. Порубов, І. М. Охріменко, М. І. Скригонюк, Л. Д. Удалової, С. С. Чернявського, А. В. Хірсіна, О. Цільмак, С. Ю. Якушина, Р. Hodgson, G. Shaw, B. Ord, T. Green та ін.

Незважаючи на наявні ґрунтовні теоретико-прикладні дослідження проблеми кримінального провадження щодо корупційних злочинів, в тому числі з питань реалізації допиту поза увагою науковців залишилися юридико-психологічні засади застосування інноваційного зарубіжного досвіду, а саме застосування процесуального інтерв'ю в протидії корупційним проявам. Зазначене обумовило актуальність нашого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження узгоджується з положеннями Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 (р. 4); Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015 (р. 4); Антикорупційної стратегії 2014-2017 р., схваленою Верховною Радою України, Проекту Антикорупційної стратегії на 2020-2024 р., Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів

внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. у № 275. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 22 грудня 2015 року (протокол № 23) та уточнено 07 липня 2020 року (протокол № 16).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення юридико-психологічних засад процесуального інтерв'ю у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів та розробка основних змістовних характеристик зазначеної методики.

Для досягнення цієї мети необхідно було вирішити такі задачі:

- узагальнити сучасний стан наукових досліджень проблем кримінального провадження щодо корупційних злочинів на теренах сучасної України;
- проаналізувати юридико-психологічні засади допиту як ефективної слідчої (розшукової) дії в кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів;
- висвітлити та систематизувати сучасні методики реалізації допиту в кримінальному впровадженні щодо корупційних злочинів;
- дослідити особливості доказового значення процесуального інтерв'ю як методики допиту у кримінальному судочинстві;
- виокремити психологічні аспекти взаємодії з допитуваним в ході процесуального інтерв'ю;
- адаптувати світові стандарти змісту, системи та принципів процесуального інтерв'ю у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів;
- надати рекомендації щодо удосконалення професійно-психологічної підготовки правоохоронців з метою ефективного використання процесуального інтерв'ю в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері протидії корупційним злочинам.

Предметом дослідження є юридико-психологічні засади процесуального інтерв'ю в кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, що дає змогу розглядати правові, психологічні та процедурні засади реалізації процесуального інтерв'ю в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів.

На даному методологічному фундаменті у дисертації застосовуються окремі наукові методи пізнання. За допомогою *логіко-семантичного* методу визначено сутність, особливості кримінального провадження щодо корупційних злочинів (підрозділ 1.1). *Системно-функціональний* метод застосовано для вивчення юридико-психологічних засад допиту як ефективної слідчої (розшукової) (підрозділ 1.2). *Порівняльно-правовий* – для ретроспективного аналізу особливостей методик реалізації допиту в кримінальному впровадженні щодо корупційних злочинів (підрозділ 1.3), під час компаративістського аналізу вітчизняного й іноземного законодавства, що регулює доказове значення процесуального інтерв'ю та його особливості в залежності від процесуального статусу особи (підрозділи 2.1). Із використанням *структурно-логічного* методу виокремлені психологічні засади здійснення процесуального інтерв'ю в кримінальному впровадженні щодо корупційних злочинів (підрозділ 2.2), охарактеризовані та адаптовані світові стандарти змісту, системи та принципів процесуального інтерв'ю (підрозділ 3.1) та надані рекомендації щодо удосконалення професійно-психологічної підготовки правоохоронців у процесі навчання та під час практичної діяльності (підрозділ 3.2). Методи *математичної статистики* – під час кількісного порівняльного оцінювання та якісного аналізу одержаних результатів (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.1).

Емпіричну базу дослідження становлять результати аналізу та узагальнення положень вітчизняного і зарубіжного кримінально-процесуального законодавства, офіційних статистичних даних НАБУ,

матеріалів 104 кримінальних проваджень щодо корупційних злочинів підслідних НАБУ, проведеного анкетування 124 детективів НАБУ. Під час підготовки дисертації використано власний п'яти річний досвід роботи на посаді старшого детектива НАБУ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у дисертації вперше комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень правової та психологічної наук, обґрунтовані сутність, зміст та принципи методики процесуального інтерв'ю та потенціальні можливості її використання у процесі допиту в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів; сформульовані практичні рекомендації втілення зазначеної методики в діяльність детективів НАБУ. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем. Основні з них такі:

вперше:

- визначено низку об'єктивних та суб'єктивних детермінант здійснення кримінальних проваджень щодо корупційних злочинів детективами НАБУ. Іманентними для сучасної України об'єктивними чинниками є резонансність подій злочину та пов'язана з цим увага суспільства, протистояння фігурантів-високопосадовців злочину у розслідуванні на всіх рівнях, велика трудомісткість деяких процесуальних дій, відсутність раціональної послідовності у їх перевірці, міжконтинентальність злочинних дій. Суб'єктивними виступають – викривлення розуміння детективами мети реалізації допиту як слідчої (розшукової) дії, недостатня увага до організаційно-підготовчих заходів її проведення та нехтування морально-етичними засадами її реалізації, що свідчить про необхідність удосконалення змісту професійно-психологічної підготовки детективів НАБУ;

- запропоновано комплекс наукових положень щодо змісту, структури і правових засад процесуального інтерв'ю. Охарактеризований

доказовий характер методики процесуального інтерв'ю як показань особи в ході допиту в залежності від її процесуального статусу. Модель процесуального інтерв'ю базується на змістовному наповненні п'яти стадій його проведення: підготовка та планування; залучення та пояснення; розповідь, уточнення, перевірка; завершення; оцінювання. Ключовий аспект процесуального інтерв'ювання полягає в тому, що кожен етап має істотний вплив на наступний;

- надано характеристику основних сучасних методик проведення допиту особи в кримінальному судочинстві. Виокремлено шість їх основних груп, в основу яких покладено: прагнення встановити відносини та налагодити стосунки; провокація емоцій; конфронтація й змагання; співробітництво; маніпулювання доказами;

- визначено зміст первинної професійно-психологічної підготовки детективів НАБУ для реалізації методики процесуального інтерв'ю. Ефективними заходами її здійснення визначені: проведення тематично спрямованих тренінгів, інтерактивних онлайн семінарів та лекцій, застосування кейс-методів тощо;

удосконалено:

- розуміння морально-етичних засад реалізації допиту особи у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів;
- уявлення про еволюції методологічних засад проведення допиту особи як процесуальної дії в кримінальному процесі;
- диференціація дефініцій «допит» та «процесуальне інтерв'ю»;
- психологічні засади реалізації допиту особи за участю захисника;

дістало подальший розвиток:

- оцінка стану наукової розробленості проблеми кримінального провадження щодо корупційних злочинів;
- система аргументів на користь того, що ефективно проведений допит особи в кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів є передумовою успішності процесу досудового розслідування;

- розуміння психологічних механізмів встановлення психологічного контакту з особою у процесі проведення допиту.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції впроваджені за такими напрямками:

- у *практичній діяльності* – для вдосконалення процесу кримінального провадження щодо корупційних злочинів (акти впровадження Національного антикорупційного бюро України від 29 квітня 2020 р.; слідчого управління Головного управління Національної поліції у Кіровоградській області від 25 листопада 2020 р.);

- в *освітньому процесі* – під час викладання в навчальних дисциплінах «Юридична психологія», «Актуальні проблеми слідчої діяльності», «Професійно-психологічна підготовка поліцейських» (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27 травня 2020 р.).

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки були оприлюднені дисертантом на наступних всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства» (м. Харків, 14-15 лютого 2020 р.); «Економіка, фінанси, облік та право: аналіз тенденцій та перспектив розвитку» (м. Полтава, 5 березня 2020 р.); «Перспективні шляхи розвитку наукових знань» (м. Київ, 9-10 березня 2020 р.); «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук» (м. Львів, 27-28 березня 2020 р.).

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації визначається її метою, задачами, має логічну композицію та складається зі вступу, трьох розділів, що вміщують сім підрозділів, висновків до кожного розділу, висновків до дисертації, двох додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 240 сторінок, з них основного тексту – 219

сторінок. Список використаних джерел міститься на 19 сторінок і містить 200 джерел.

РОЗДІЛ 1.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ ЯК ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНА ПРОБЛЕМА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

1.1 Характеристика особливостей кримінального провадження щодо корупційних злочинів на теренах сучасної України

За останні роки корупція (від лат. corrumpere – псувати) через свою масштабність, багаторівневність і деструктивність стала питанням номер один для України, посунувши на задній план проблеми наркобізнесу, торгівлі зброєю, тероризму тощо. Наразі корупція загрожує ідеалам демократії, правам людини і правопорядку в цілому, руйнує належне управління, доброчесність і соціальну справедливість, перешкоджає конкуренції та економічному розвитку, підриває моральні засади суспільства. Більше того, корупція щільно пов'язана з іншими формами злочинності, зокрема, організованою злочинністю й економічною злочинністю. Корупція також охоплює колосальні обсяги активів, які можуть становити значну частку суспільних ресурсів і які ставлять під загрозу політичну стабільність, сталий розвиток держави та її національну безпеку [168, с. 6].

Корупція є складним і багатоаспектним соціально-економічним, політичним, правовим явищем. Водночас, донедавна вітчизняне кримінальне законодавство не містило поняття корупційного злочину, яке б охоплювало усі кримінальні правопорушення цього роду і прямої вказівки на відповідальність за його вчинення. Як справедливо зазначає А.В. Виговська, це можна вважати однією із головних ознак, які відрізняли українське кримінальне законодавство від кримінального законодавства зарубіжних країн відносно закріплення норм, які встановлюють відповідальність за корупційні злочини. Кримінальні кодекси світових країн часто містять окремі розділи, в яких регламентується покарання за вчинення кримінальних

корупційних правопорушень (КК Японії, Швейцарії, Іспанії, Болгарії, Туреччини), а у КК Франції норми, що встановлюють покарання за корупційні злочини, деталізовані аж у трьох розділах і в окремому розділі для юридичних осіб [85, с. 355].

У ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. закріплено поняття «корупція». Отже, корупція – це використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону чи на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. З цього випливає, що Закон розрізняє два види правопорушення корупційного спрямування – корупційне правопорушення і правопорушення, пов'язане з корупцією [161].

Вказаний вище Закон розрізняє два види правопорушення корупційного спрямування: корупційне правопорушення і правопорушення, пов'язане з корупцією. За вчинення таких правопорушень, поряд з іншими видами відповідальності, може встановлюватися і кримінальна. При цьому одним із різновидів корупційного правопорушення є кримінальне корупційне правопорушення (корупційне кримінальне правопорушення). Зважаючи на те що у теорії держави і права правопорушення за рівнем суспільної небезпеки поділяються на злочини і проступки, можна виділити такі групи кримінальних корупційних правопорушень: 1) корупційні злочини; і 2) корупційні проступки [173].

Найбільш небезпечними серед усіх корупційних проявів є кримінально карані діяння, які у науковій літературі називають по-різному: «корупційні злочини», «злочини корупційної спрямованості» або «злочини, пов'язані з корупцією» [190]. Так, до початку антикорупційної реформи національне

кримінальне законодавство взагалі не згадувало жоден із названих термінів. Лише з прийняттям Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р. №1698-VII і внесенням відповідних змін до матеріального кримінального законодавства України, в останньому з'явився офіційний термін «корупційні злочини» [142].

Відповідно до Кримінального кодексу України корупційними злочинами вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у разі їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 366-1, 368–369-2 цього Кодексу [125].

Загалом корупційні злочини є конвенційними, їх існування визнається міжнародним кримінальним правом. Так, ст. 8 «Криміналізація корупції» Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. (ратифікована Україною із застереженнями і заявами 4 лютого 2004 р.) вказує на необхідність визнати як кримінально карані такі діяння, коли вони вчиняються навмисно [111]:

а) обіцянка, пропозиція або надання публічній посадовій особі, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної чи юридичної особи для того, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію або бездіяльність при виконанні своїх службових обов'язків;

б) вимагання або прийняття публічною посадовою особою, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної або юридичної особи для того, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи бездіяльність при виконанні своїх службових обов'язків. Також ця Конвенція передбачає, що кожна держава-учасниця має розглянути можливість визнати кримінально караними:

1) випадки, про які йдеться вище, якщо в них бере участь будь-яка іноземна публічна посадова особа або міжнародний цивільний службовець;

2) участь як спілнику вчиненні будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до ст. 8 цієї Конвенції;

3) будь-які інші форми корупції. Про корупційні злочини, а точніше – «злочини, пов'язані з корупцією», згадує Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173), що прийнята 27 січня 1999 р. у Страсбурзі та ратифікована Україною 18 жовтня 2006 р. [124]. Про «корупційні дії» згадує Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 174), що прийнята 4 листопада 1999 р. у Страсбурзі та ратифікована Україною 16 березня 2005 р. [183]. Також у Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р. (ратифікована Україною із заявами 18 жовтня 2006 р.) зазначається про «злочини, визнані (визначені) цією Конвенцією» [110]. Ця конвенція ґрунтується на низці інших важливих міжнародно-правових документів щодо запобігання та протидії корупції (зокрема, це Міжамериканська конвенція про боротьбу з корупцією, прийнята Організацією американських держав 29 березня 1996 р.; Конвенція про боротьбу з корупцією, яка зачіпає посадових осіб Європейських Співтовариства посадових осіб держав – членів Європейського Союзу, прийнята Радою Європейського Союзу 26 травня 1997 р.; Конвенція про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних комерційних угодах, прийнята Організацією економічного співробітництва та розвитку 21 листопада 1997 р.; Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 27 січня 1999 р.; Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 4 листопада 1999 р.; Конвенція Африканського союзу про недопущення корупції та боротьбу з нею, прийнята главами держав й урядів Африканського союзу 12 липня 2003 р.; Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р.) [168, с. 6].

Крім того, поняття «корупційний злочин» є широко вживаним у законодавстві багатьох держав світу, у тому числі тих, які виникли на

теренах колишнього СРСР (Киргизька Республіка, Республіка Молдова та ін.) і правові системи яких є близькими до правової системи України [147].

Корупція вирізняється такими ознаками:

- 1) залежність рівня та форм корупції від загального стану формування демократичних інститутів;
- 2) несистемне, часто науково необґрунтоване реформування основних інститутів (адміністративні процедури, податкова система, регуляторна діяльність держави, вирішення соціальних проблем тощо);
- 3) набуття корупцією ознак системного явища через ураження життєво важливих інститутів суспільства та перетворення її на функціонально важливий спосіб їх існування;
- 4) неефективність політичних ініціатив у сфері боротьби з корупцією;
- 5) зміцнення в суспільстві стереотипів терпимого ставлення до корупції, поєднання в масовій свідомості визнання суспільної шкоди корупції і готовності обирати корупційні способи вирішення проблем, що призвело до нездатності громадян брати активну участь в антикорупційних діях;
- 6) ураження корупцією органів державної влади, органів місцевого самоврядування;
- 7) слабкість інститутів громадянського суспільства (залежність засобів масової інформації від власників та органів державної влади, які здебільшого уникають об'єктивного висвітлення цих проблем, відсутність підтримки громадянських ініціатив через зневіру та суспільну апатію більшості населення, залежність неурядових організацій від осіб, які надають їм фінансову підтримку [116].

Розслідування корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень здійснюють окремі уповноважені правоохоронні органи. Безумовно, переважна кількість зазначених злочинів знаходиться у підслідності Національної поліції України. Водночас, є низка злочинів, суб'єктами вчинення яких виступають представники законодавчої та виконавчої влади, судового корпусу, органів місцевого самоврядування тощо. Розслідування

цих злочинів потребувало створення нових суб'єктів розслідування для ефективної протидії кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

У системі правоохоронних органів створено два самостійних суб'єкта розслідування кримінальних правопорушень, вчинених високопосадовими особами, суддями, прокурорами та іншими працівниками правоохоронних органів, з одною відмінністю, яка полягає у тому, що Національне антикорупційне бюро (далі – НАБУ) має розслідувати корупційні правопорушення, вчинені високопосадовими особами, а Державному бюро розслідувань (далі – ДБР) підслідні всі інші кримінальні правопорушення, вчинені частиною із цих суб'єктів, а саме державними службовцями категорії «А» (наприклад, заподіяння тілесних ушкоджень, зґвалтування, ДТП тощо). Це означає, що ДБР розслідує значно меншу кількість правопорушень, ніж Національне бюро [193, с. 347].

Національне бюро – це державний правоохоронний орган, на який покладається обов'язок попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці. Оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених законом до підслідності Національного бюро, а також в інших справах, витребуваних до Національного бюро прокурором, що здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, а також працівниками Національного бюро, проводять старші

детективи та детективи Національного бюро, а також оперативно-технічні підрозділи і підрозділи внутрішнього контролю [162].

Окремими обов'язками Національного бюро є такі: здійснення оперативно-розшукових заходів з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також заходів в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів; здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також проведення досудового розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом; вжиття заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, віднесених до підслідності Національного бюро, здійснення діяльності щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт; забезпечення на умовах конфіденційності та добровільності співпраці з особами, які повідомляють про корупційні правопорушення [55].

Поширеним способом вчинення корупційного кримінального правопорушення є використання наданих службових повноважень або в особистих інтересах, або в інтересах третіх осіб за грошову чи іншу матеріальну винагороду (наприклад, набуття майна у власність, отримання інших незаконних пільг, переваг, майнового блага).

До головних способів приховування злочинів, пов'язаних з корупцією, відносяться фальсифікація обліку й звітності; внесення змін до документів; заміна або виготовлення фіктивних документів; знищення документів; штатних переміщень; знищення матеріальних слідів злочину; підписання актів здачі-прийняття замовлених послуг без їх існування. Крім того, встановлено, що такий корупційний злочин як службове підроблення є самим способом приховування інших злочинів у сфері службової діяльності,

наприклад, зловживання владою і службовим становищем, перевищення влади і службових повноважень, хабарництво та ін. [107]

Усі службові злочини корупційної спрямованості об'єднує подібність в основних, принципових рисах механізму підготовки, учинення, приховування й відображення злочинної діяльності; подібність типових носіїв та джерел слідової інформації [77, с. 30]. Тому на початковому етапі розслідування кримінального провадження слідчий повинен діяти швидко, встигнути виявити й зібрати максимальну кількість доказів, які в іншому випадку можуть зникнути або бути знищеними, спрямувати зусилля на розкриття злочинів «по гарячих слідах», установити й затримати винних, забезпечити можливість відшкодування збитків, заподіяних злочином [108, с. 101].

Під час здійснення досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень у детектива нерідко виникають складні слідчі ситуації. Ускладнюються вони як правило факторами іманентними для сучасної України, а саме: резонансність подій злочину та пов'язана з цим увага суспільства, протистояння фігурантів-високопосадовців злочину у розслідуванні на всіх рівнях, значна матеріало- та людинозатратність однієї слідчої (розшукової) дії у порівнянні з досудовим розслідування кримінальних правопорушень іншої категорії, міжнародний характер протиправних діянь. Також слід врахувати те, що у провадженні детектива одночасно перебуває декілька справ підвищеної складності, кримінальні провадження, що не мають судової перспективи, однак, теж потребують вчинення певного комплексу процесуальних дій тощо.

Зазначимо, що розслідуванню корупційних злочинів, як і всьому кримінальному процесу, притаманні організаційність та плановість. План розслідування корупційних злочинів повинен бути чітко узгоджений з планом оперативно-розшукових заходів, оскільки від цього багато в чому залежить розслідування злочинів, що вимагають проведення значного комплексу спеціальних дій [93].

Планування розслідування не можна зводити лише до складання плану слідства. Планування – це організаційна та творча робота слідчого, яка починається з початку розслідування і триває до його закінчення. Вона передбачає: побудову версії; з'ясування усіх обставин та питань, що підлягають вивченню, які витікають з аналізу версій; визначення слідчих дій, необхідних для відпрацювання висунутих версій, становлення предмету доказування; визначення безпосередніх виконавців запланованих заходів, строку та черги їх виконання. Для встановлення особливостей розслідування корупційних злочинів необхідно визначити сутність дій, які дають змогу виявити та розслідувати корупційні злочини, а також необхідно розкрити систему тих обставин, які підлягають встановленню під час їх планування і організації: чи є особа, яка підозрюється у вчиненні корупційного діяння, службовою особою; встановити коло службових прав і обов'язків особи, яка займає відповідну посаду; мета зловживання владою або службовим становищем, у чиїх інтересах здійснено це зловживання; чи усвідомлювала службова особа, що перевищує межі своїх повноважень; характер дій або бездіяльності службової особи; час, місце і мету вчинення злочину; спосіб вчинення і приховання злочину; встановити, чи використовувалося службове становище всупереч інтересам служби, але в особистих інтересах; встановити факти заподіяння шкоди діями службової особи; встановити розмір шкоди, заподіяної злочинними діями службової особи (істотна шкода, тяжкі наслідки); встановити обставини, що обтяжують або пом'якшують вину службової особи, або звільняють її від кримінальної відповідальності, або підстави для притягнення до іншого виду відповідальності; відомості про особу підозрюваного; обставини, що сприяли вчиненню службового злочину [109].

Важливе значення мають висунуті версії, на підставі яких, по-перше, планується майбутня діяльність з викриття суб'єкта, по-друге, організується взаємодія працівників правоохоронних органів, по-третє, залучається допомога громадськості, по-четверте, організовуються заходи щодо

подолання протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб та деякі інші методи і засоби, спрямовані на запобігання злочинів, вчинених з використанням посадовою особою своїх службових повноважень [188].

Під час планування досудового розслідування, виходячи з наявної інформації, необхідно спрямовувати слідчі дії на встановлення системи основних обставин, що підлягають доказуванню у справах про корупційні злочини:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб, фактичні дії, виконувані даною службовою особою, характер дій або бездіяльності службової особи, спосіб і механізм вчинення та приховання злочину, обставини використання службового становища, причинний зв'язок між діями і злочинними наслідками, що наступили, тощо);

2) винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення (коло й зміст службових повноважень і обов'язків особи, яка займає дану посаду;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу підозрюваного, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання [127].

Беручи до уваги обсяг та характер інформації про обставини вчиненого злочину, наявність достатніх підстав, що вказують на ознаки злочину, можливо виділення типових слідчих ситуацій, які виникають при розслідуванні злочинів, пов'язаних з корупцією, та у зв'язку з ними проводити планування досудового слідства. Отже, в будь-якому випадку при плануванні розслідування злочинів зазначеної категорії, враховуючи, що переважну більшість їх становлять посадові або корисливі злочини у сфері

економіки, пов'язані з виконанням винними особами службових обов'язків, необхідно у першу чергу планувати: отримання та ретельне вивчення актів ревізій, перевірок, інвентаризацій тощо; якщо ревізію не проведено, призначити її; долучити до матеріалів справи всі можливі документи, які мають значення для встановлення обставин справи; особисто вивчити ті нормативні акти, згідно з якими повинні були діяти винні особи при виконанні своїх посадових обов'язків; у разі необхідності допитати ревізорів по обставинах проведення ними ревізії, за її висновками; допитати осіб, прізвища яких вказані у акті ревізії; оглянути приміщення, де знаходилося майно; допитати матеріально відповідальних осіб; встановити, чи є особа, щодо якої порушено кримінальну справу державним службовцем, посадовою особою. Таким чином, загальний план слідства по кримінальній справі повинен доповнюватися планами слідчих дій, які повинні містити його ціль, умови, місця та час проведення, зміст підготовчих заходів, учасники дій, тактичні прийоми та технічні засоби фіксації результатів [109].

Вагомим способом доказування у провадженнях корупційних злочинів, в яких заподіяно збитки державним підприємствам чи бюджету, є залучення аудиторів Держаудитслужби України, або спеціалістів цієї організації. Це дає можливість відобразити бухгалтерській аналіз фінансових операцій, що досліджуються під час розслідування, та зрозуміти економічні наслідки цих операцій.

Працівники органів Держаудитслужби направляються для участі в перевітках, що проводять правоохоронні органи, на підставі листа відповідного органу Держаудитслужби. Під час участі у перевірці спеціаліст використовує свої спеціальні знання і в межах компетенції надає консультації та відповіді на порушені питання, при цьому фіксує факти порушення законодавства з питань використання і збереження фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильності визначення потреби в бюджетних коштах та взяття зобов'язань, стану і достовірності бухгалтерського обліку і фінансової звітності, визначає розмір заподіяної

матеріальної шкоди (збитків) та посадових (службових) осіб, внаслідок дій або бездіяльності яких допущено порушення законодавства та завдано матеріальну шкоду (збитки).

Результати участі спеціаліста у перевірці оформляються довідкою, яка складається на чистому аркуші та підписується спеціалістом із зазначенням посади та назви органу, в якому він працює. Довідка складається у двох примірниках, один з яких після підписання спеціалістом надсилається правоохоронному органу – ініціатору перевірки. Другий примірник довідки залишається у відповідному органі Держаудитслужби. Системний аналіз наведених норм дає підстави для висновку, що законодавство розмежовує статус працівників Держаудитслужби, які виступають як спеціалісти у кримінальному провадженні та як ревізори в порядку ст. 11 Закону «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні». Крім того, відрізняється процесуальне оформлення результатів їх діяльності, оскільки спеціаліст складає довідку, а ревізор – акт перевірки. В зв'язку з цим рекомендується залучати до огляду місця події працівників контролюючих органів як спеціалістів, що буде сприяти більш швидкому встановленню фактів порушення фінансової дисципліни на підприємстві та виявленні фактів привласнення чи розтрата чужого майна. Закон «Про національне антикорупційне бюро» містить пряму норму, згідно з якою Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, орган державного фінансового контролю, Національне агентство з питань запобігання корупції, а також інші державні органи, що здійснюють державний контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами законодавства, з метою запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним до підслідності НАБУ, зобов'язані за зверненням НАБУ проводити у межах своєї компетенції ревізії, перевірки та інші дії щодо контролю за дотриманням законодавства фізичними та юридичними особами [137, с. 34-35].

Одним із чинників, які можуть суттєво ускладнити доказування обставин цих злочинів, є дискреційність повноважень службової особи, яка прийняла рішення чи вчинила дії, які визначаються стороною обвинувачення як такі, що є зловживанням владою або службовим становищем, та передбачена у нормативно-правових актах послідовність дій, рішень, які мають бути здійснені іншими службовими особами, без яких таке рішення чи дії не могли бути здійснені. На практиці проблема полягає у критеріях, за якими треба здійснювати під час досудового розслідування та судового розгляду визначення наявності ознак зловживання владою або службовим становищем.

Для цього останнім часом органи досудового розслідування та прокуратури, а також сторона захисту практикують звернення з позовами до адміністративних судів про визнання незаконними або навпаки законними рішень, дій та бездіяльності суб'єктів владних повноважень, до господарських судів про укладання, зміну, розірвання і виконання правочинів у господарській діяльності, приватизацію майна, тощо. В якості прикладів можна навести так звані «справу Насірова», «справу рюкзаків Авакова», «справу Трейд коммодіті», «справу Укрзалізниці», «справу Запорізького титаново-магнієвого комбінату». Рішення судів некримінальної юрисдикції як сторона обвинувачення, так і сторона захисту намагаються використати на свою користь як преюдицію для кримінального судочинства, зокрема, щодо фактів, які були встановлені у процесі доказування та покладені в обґрунтування рішення суду некримінальної юрисдикції [192, с. 78-79].

Особливу увагу слідчим треба звертати на правомірність фактів відчуження майна, яке перебуває у державній власності. Законодавство встановлює чіткий перелік документів, які необхідно подати для отримання згоди на відчуження таких об'єктів, а отже їх відсутність свідчить про зловживання службовими особами під час реалізації таких об'єктів. Так, відповідно до п. 7 Порядку відчуження об'єктів державної власності, для

отримання згоди на відчуження майна суб'єкт господарювання подає разом із зверненням стосовно відчуження майна: техніко-економічне обґрунтування доцільності відчуження майна та напрямів використання коштів (з обов'язковим визначенням впливу відчуження майна на цілісність майнового комплексу); відомості про об'єкти основних фондів (засобів), які пропонуються до відчуження, за даними бухгалтерського обліку на дату оцінки; акт інвентаризації основних фондів (засобів), які пропонуються до відчуження, акт технічного стану майна, складений на дату оцінки та затверджений керівником суб'єкта господарювання; висновок про вартість майна та звіт про оцінку майна.

Приклад цієї категорії справ. Працівниками НАБУ 02.11.2016. розпочато досудове розслідування у провадженні №52101600000000041 за фактом можливого заволодіння коштами міського бюджету Одеської міської ради, в результаті продажу будівель ВАТ «ХК «Краян». Слідством встановлено, що на початку 2016 року міський голова Одеської міської ради домовився з особами, що фактично контролюють АТ «UAB Naster», ТОВ «VALTON GROUP» та ТОВ «Девелопмент Еліт» щодо заволодіння коштами бюджету м. Одеси під виглядом придбання у комунальну власність приміщень заводу «Краян» за завідомо значно завищеною вартістю. Встановлено, що посадові особи міської ради надали депутатам міської ради завідомо неправдиві дані про необхідність невідкладного розгляду питання щодо придбання нерухомості, зумовлену нібито необхідністю подати документи у встановлені строки для прийняття участі у державній програмі «Прозорий офіс» з приводу співфінансування необхідних витрат на купівлю приміщень. Існує ймовірність, що це було зроблено навмисно, для створення перешкоди депутатам міської ради та відповідальним особам у належному вивченні питання доцільності і достовірності економічного обґрунтування придбання саме цієї будівлі. Також, депутатів запевнили, про те що ціна приміщення є об'єктивною та ретельно перевіреною уповноваженими не те посадовими особами відповідних профільних виконавчих органів та

постійної комісії ради, які були відповідальні за підготовку рішення сесії, а витрати на його придбання є економічно обґрунтованими, але насправді будь-які розрахунки, що б підтверджували доцільність необхідності витрат коштів у сумі 185 млн. грн. із одеського міського бюджету, не проводилися. При цьому, міський голова повідомив присутнім на сесії депутатам неправдиву інформацію про те, що витрати на купівлю та ремонт будівлі заводу «Краян» будуть здійснюватись також державою по програмі «Прозорий офіс».

Так, задіяні особи змогли забезпечили ухвалення сесією міської ради рішення про придбання у власність територіальної громади приміщень будівлі ВАТ «ХК «Краян» по завідомо вищій ціні – у сумі 185 млн. грн., яку наперед визначений залучений до вчинення кримінального правопорушення оцінювач, шляхом внесення неправдивих та не достовірних відомостей до звіту про оцінку [99].

При виявленні фактів розтрата майна потрібно встановити обсяг повноважень службової особи, і що розтрата була вчинена саме за допомогою цих повноважень.

Детективами НАБУ у кримінальному провадженні №52016000000000357 кваліфіковано дії керівника ДП «Луцький КХП No2» за ч. 5 ст. 191 КК за наступних обставин.

ПАТ «Аграрний фонд» (100% акцій належать державі) у листопаді 2013 року передав збіжжя на відповідальне зберігання до ДП «Луцький КХП No2». Керівник ДП, без отримання дозволу власника зерна, вирішив відвантажити його комерційним структурам без оплати з їхнього боку. У такий спосіб упродовж квітня-червня 2014 року з елеватора ДП «Луцький КХП No2» вивезено понад 26 тис. т. зерна, яке належало ПАТ «Аграрний фонд», що завдало підприємству матеріальних збитків на суму понад 58,81 млн. грн. [141].

У кримінальних провадженнях цієї категорії призначається низка експертиз. Зокрема, до найбільш затребуваних можна віднести:

- технічну експертизу документів (дозволяє встановити спосіб виготовлення документу та використаного обладнання, давності його виготовлення, наявності внесення змін, відновлення тексту документа тощо);
- будівельно-технічну (дозволяє встановити невідповідність фактично виконаних обсягів робіт обсягам, що зазначені в актах виконаних робіт, а також завищення вартості робіт);
- почеркознавчу (вирішує питання про виконання підписів або рукописних записів певною особою. Призначати її треба навіть у ситуації, коли особа визнає факт виконання нею рукописного тексту чи підпису (в подальшому вона може відмовитися від такої заяви).
- судово-економічну – призначається для вирішення завдань, пов'язаних із дослідженням документів бухгалтерського обліку та звітності [137, с. 37-39].

Переважає більшість вчинюваних корупційних злочинів є тяжкими та особливо тяжкими. Відповідно, оцінивши наявні ризики, переховуванню та перешкоджанню підозрюваного досудовому розслідуванню, у разі наявності підстав, приймається рішення про ініціювання перед прокурором та в подальшому слідчим суддею трьох клопотань: обрання запобіжного заходу підозрюваному; арешт майна, так як за переважну кількість корупційних злочинів передбачене додаткове покарання – конфіскація майна та відсторонення особи від займаної посади, у разі якщо підозрювана посадова особа може використати своє службове становище для протидії здійснення досудового розслідування, зокрема знищити документи чи чинити тиск на підпорядкованих працівників, що є або можуть бути свідками у провадженні.

Грунтуючись на результатах теоретико-прикладного дослідження Н. В. Кимлик найбільш типовими процесуальними діями, що проводяться під час розслідування даної категорії злочинів є наступні: оперативно-розшукова діяльність, негласні слідчі (розшукові) дії, огляд місця вчинення злочину, приміщень, речей і документів, що мають відношення до корупційних дій, обшук за місцем роботи, проживання, в інших місцях перебування особи та її

спільників з метою виявлення документів та предметів, які викривають його протиправну діяльність, допит свідків, потерпілих, підозрюваних, призначення експертиз [107].

Хоча науковець і ставить допит майже на останнє місце у своєму переліку типових дій, що здійснюються під час розслідування корупційних кримінальних проваджень, але на наш погляд, потенціал ефективного проведення допиту є недостатньо розглянутим.

Ми погоджуємося з думкою Р. Шехавцова, що цінними у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів є показання свідків, а саме осіб які працюють:

- разом зі службовою особою та яким відомо про дії та рішення цієї особи, стосовно яких є підстави вважати, що у них наявні ознаки зловживання владою або службовим становищем;
- в органах державної влади, місцевого самоврядування, підприємствах, установах, організаціях та які безпосередньо виконували певні рішення службової особи;
- в органах державної влади, місцевого самоврядування, підприємствах, установах, організаціях та які не є зацікавленими у результатах кримінального провадження і можуть дати як фахівці показання щодо змісту нормативних приписів законодавства та звичайної практики його застосування службовими та іншими особами. [192, с. 82]

Значущими є також показання представника юридичної особи, яка одержала неправомірну вигоду внаслідок зловживання владою чи службовими повноваженнями, та яким відомо про події, які передували та безпосередньо пов'язані з одержанням цієї юридичною особою вигоди, яка стороною обвинувачення визначається як неправомірна, а також про взаємозв'язок між службовою особою та цією юридичною особою

Допит – надзвичайно важлива для ходу та спрямованості досудового розслідування кримінального провадження слідча (розшукова) дія. Від наданих показань свідків, наприклад, залежить напрямок, в якому детектив

буде в подальшому рухатися, визначаючи обсяг необхідної доказової бази для підтвердження чи спростування слідчої версії. Для того, щоб отримати повну та достовірну інформацію, або хоча б не повністю хибну, детективу необхідно враховувати характер взаємовідносин та стосунки у яких перебувають свідки, потерпілий та підозрюваний між собою, їх зацікавленість у притягненні до кримінальної відповідальності тієї чи іншої особи. Всі ці відомості слід зібрати до початку допиту.

При формуванні списку осіб, які підлягають допиту, слід вірно встановити їх черговість. До прикладу, якщо кримінальне провадження зареєстровано на підставі матеріалів контролюючих органів (ревізійних комісій, аудиторської чи податкової служби), то, звичайно, доцільно спеціалістів, які проводили відповідну перевірку допитати першочергово, оскільки вони зможуть повідомити інсайдерську інформацію з відповідної установи, де допущено відповідне порушення, у тому числі психологічного характеру (хто і як поведився під час перевірки тощо).

Як свідки, також допитуються працівники установи, підприємства чи організації, де працює підозрюваний; працівники підприємств-контрагентів, близькі знайомі, родичі та друзі підозрюваного й інші особи, яким відомі обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Під час допиту працівників підприємства (установи), де працює підозрюваний, з'ясовуються наступні питання:

- яким є порядок здійснення відповідної діяльності та якими є функції свідка та інших осіб під час її проведення;
- обставини конкретних операцій;
- про які факти порушень відомо свідку та якими є їхні обставини;
- яким чином йому стало відомо про ці порушення;
- у яких документах вони відображені;
- кому ще відомо про порушення;
- що, на думку свідка, сприяло зловживанням;
- яких заходів доцільно вжити для їх недопущення в майбутньому;

- як свідок може охарактеризувати особистість підозрюваного [180, с. 36-37].

Узагальнюючи результати доступних нам для аналізу наукових джерел можна прийти до висновку, що проблема сутності та змісту допиту в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинах окремо не розглядалася як предмет теоретико-прикладних досліджень ні в правовій та ні в психологічній площині. Аналіз вітчизняної наукової літератури свідчить, що допиту як дієвому інструменту розслідування корупційних правопорушень достатньої уваги не приділялося. Водночас, результати проведеного нами опитування детективів НАБУ дозволяє стверджувати що така потреба існує. Середній стаж фахової діяльності у сфері протидії корупційним злочинам опитуваних нами респондентів дорівнює понад 5,5 років, що свідчить про достатній рівень їх професіоналізму. В ході опитування 90,3% детективів вказали, що вважають ефективний допит свідка вагомим інструментом під час досудового розслідування. В той же час, 63,7% респондентів вважають ефективний допит підозрюваного вагомим інструментом під час досудового розслідування.

Недостатня науково обґрунтована увага до особливостей допиту, зумовлена розповсюдженою думкою, що такі основні склади корупційних злочинів як «зловживання службовим становищем», та «привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» за своєю суттю є економічними злочинами, тому достатньо проаналізувати документи та здійснити їх дослідження за допомогою відповідних експертів, щоб зібрати необхідні докази провини причетних до злочину осіб. Водночас, відповідно до змін кримінально-процесуального законодавства у 2013 році, показання осіб під час досудового розслідування, зафіксовані у протоколі допиту свідка перестали мати доказове значення у суді. Відповідно до ст. 23 КПК України, суд повинен вивчати всі показання свідків безпосередньо, отримуючи їх усно.

В той же час, на наш погляд, невиправданим є часткове ігнорування вагомого процесуального інструменту доказування, способу пошуку та перевірки інформації як допиту під час провадження у корупційних злочинах. Сучасне ставлення до допиту під час досудового розслідування зумовлене тривалим впливом радянської системи доказування, яка розцінювала допит ефективним лише у випадку коли він був зізнавальним або викривальним. Враховуючи, що наразі суд не сприймає показання як доказ, то часто слідчі вирішують направляти зусилля на пошук альтернативних доказів. Але якщо розглядати допит, не як спосіб для отримання доказів та підтвердження існуючої слідчої версії, а в якості інструмента одержання інформації та перевірки версії, відповідно якій рухається слідство, значення допиту одразу змінюється. Часто лише допит надає можливість в повній мірі виконати вимоги ст. 91 КПК України, щодо доказування часу, способу, місця, мети та мотиву вчиненого злочину, а також встановити коло осіб причетних до злочинних дій та виокремити роль кожного з учасників злочинної змови.

Якісно підготовлене і проведене процесуальне спілкування під час допиту може налаштувати допитуваного надати потрібну слідству інформацію якщо не безпосередньо під час слідчої дії, то після її закінчення.

Ефективне процесуальне спілкування, на підготовку до якого витрачено достатньо часу, може бути поштовхом для підозрюваного в напрямі до співпраці зі слідством. Якщо після допиту у підозрюваного з'являється довіра до слідчого, з метою уникнення реальної відповідальності, він може надати інформацію щодо причетності до злочину вищої за посадою особи. Така співпраця часто може бути єдиним способом притягнути до відповідальності за корупційний злочин тих, хто часто залишається в тіні від правосуддя, хоча саме вони є основними організаторами злочину та його вигодонабувачами. Отримавши своєчасно потрібну інформацію в ході допиту (щодо належності підписів на документах, або місцях зустрічей фігурантів тощо), слідчий може зекономити процесуальний час досудового

розслідування, не чекаючи результатів судово-почеркознавчих експертиз та дозволів на отримання з'єднань операторів мобільного зв'язку, що дозволить оперативно «скеровувати» слідство в необхідне русло.

Дуже важливим значенням допиту під час розслідування тих корупційних кримінальних правопорушень, де наявність складу злочину впливає внутрішнє ставлення підозрюваного до вчиненого ним діяння. Однієї ті самі дії посадової особи, що призвели до порушень законодавства та спричинення збитків можуть кваліфікуватись як корупційний злочин «Зловживання службовим становищем» передбачене ст. 364 КК України та не корупційний «Службова недбалість» передбачене ст. 367 КК України. Все залежить від відношення особи до вчинених нею дій, наявності чи відсутності умислу. Найчастіше всі підозрювані говорять, що відбулися «випадковість» та «дивовижне співпадіння». Якщо немає прямих доказів умисності вчинюваних злочинних дій єдиним рятувальним інструментом є підготовлений та спланований допит інших осіб. Коли підлеглий повідомляє, що отримав безпосередню вказівку керівника на виконання дій, що згодом кваліфіковані як злочинні, за невиконання яких керівник погрожував звільненням, питання щодо існування умислу відпадають. Тонка межа між «службовою недбалістю» та «зловживанням службовим становищем» стає виразною та з'являються підстави притягнення особи за корупційний злочин.

1.2 Допит як ефективна слідча (розшукова) дія в кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів

Допит є одним з основних засобів збирання й перевірки доказів, так як від його успішного проведення багато в чому залежить результат розслідування кримінальної справи. «Допиту, – справедливо зазначає В.О. Коновалова, – належить одне з важливих місць у пізнанні об'єктивної істини, метою встановлення якої є діяльність судочинства» [113, с. 3]. Без кваліфіковано проведеного допиту неможливо забезпечити ефективність

розкриття та розслідування злочинів. На користь цього, свідчать дослідження В.К. Весельського: «Зі всього бюджету часу, що витрачається слідчим на провадження слідчих дій, саме на проведення допитів припадає понад 80%» [83, с. 1].

Тому не випадково проблема ефективності допиту і використання його результатів є однією з важливих у діяльності правоохоронних органів щодо розслідування корупційних злочинів. Залежно від того, наскільки добре слідчий (детектив) оволодів мистецтвом допиту, прийнято робити висновок про професійну майстерність останнього.

В докласовому суспільстві при розв'язанні конфліктів усередині родової групи ще не існувало будь-якої процесуальної процедури. Але й тоді при розв'язанні суперечок вислуховувалися показання сторін.

Обвинувально-змагальний процес, що мав місце у той час у всіх країнах Стародавнього Сходу, вимагав, при вирішенні суперечки, вислуховувати показання сторін. У законах вавилонського царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н. е.), що дійшли до нашого часу, згадується про відповідальність свідка, який дає неправдиві свідчення: «Якщо людина виступить у судовій справі як свідок про злочин і не доведе своїх слів, то, якщо ця судова справа про життя, цю людину повинні вбити» [182, с. 12].

В оцінці показань свідка панував критерій його якісної значущості. Це було неминучим для поділеного на касти суспільства. Важливим було не те, про що свідчать, а хто свідчить. Спеціаліст з історії Вавилонії М.А. Дандамаєв зазначає, що вільні вавилонянки, не дивлячись на своє привілейоване положення, не могли виступати свідками, не кажучи вже про можливість свідчення вавилонянок-рабинь [95, с. 4].

Важливість показань свідків у встановленні судової істини збереглася на довгі роки. Підтвердженням цього є закони Ману, які були складені у першому столітті до н. е. в Індії. У збірнику Ману, визначається достатній перелік свідків, докладно викладаються причини, за яких певні особи не можуть допускатися до свідчення: «Якщо особа була викликана до суду

позивачем у справі про власність, але на запропоноване питання не відповідає, то брама, що представляє короля, повинен розв'язати справи по вислуховуванню принаймні трьох свідків».

Оцінюючи показання свідків, суддя повинен був стежити за їхніми рухами, голосом, жестами. В індійському коментарі до законів Ману звертається увага судді на необхідність помічати такі ознаки поведінки свідка, по яких можна зробити висновок про неправдиві свідчення: «Ті, які переступають із одного місця на інше, облизують язиком кути рота, обличчя яких покривається потом і міняється в кольорі, які відповідають повільно, голосом тремтячим, ворущать губами й не відповідають ні голосом, ні поглядом і які мимоволі проявляють подібні зміни в діяльності духу, тіла і голосу, ті підозрюються в брехливості скарги або свідчення». Крім цього, враховувалась і належність свідків до певної кастової групи (варни). У разі прийняття свідком клятви, в судовому процесі брали участь жерці [75, с. 64].

У вавилонському та індійському праві неодноразово згадується звичай судових випробувань при допиті або ордалії. Підозрюваний повинен взяти в руки вогонь або зануритися у воду, маючи зв'язані певним чином руки. Той, кому палаючий вогонь не обпікав руки і кого вода не підіймала догори, вважався невинуватим.

Для того щоб виключити можливість психологічного впливу свідків на суддів, розгляд справи в Прадавній Греції відбувався вночі, коли судді не могли бачити вираз обличчя ораторів, а тільки могли чути їхні голоси [69, с. 202].

У римському класичному праві не міститься згадок про допит підозрюваного або обвинувачуваного. Тільки в кінці імператорського періоду, коли катування стали застосовуватися як засіб отримання свідчень, допит підсудного одержав свою регламентацію. Далі допит став характеризуватися вже певною регламентацією порядку його проведення.

Римське право в період свого розквіту (3 ст. до н.е. – 3 ст. н.е.) вже мало розвинені найважливіші правові інститути. Із часів Цицерона (106-43

пр. до н.е.) у промовах спостерігалися дослідження доказів. Доказами в справі відповідно до закону виступали показання свідків, зізнання обвинувачуваного й присяга, а засобом одержання свідчень – катування. Показання свідків заносилися до протоколу. Кількість свідків по справі не могла бути менше двох. Свідками були лише вільні люди. Неповнолітні й близькі обвинуваченого не мали права свідчити. Показання рабів бралися до уваги, якщо вони свідчили під тортурами [139].

За часів Юлія Цезаря тортури почали застосовуватися і до вільних громадян, що вчинили державний злочин. Поступово змагальний процес був витиснутий інквізиційною формою суду, при якій катування стали основним засобом одержання показань від обвинувачуваних і свідків.

Кінець епохи Стародавнього світу, ознаменований загибеллю Римської імперії, і початок нового періоду – Середньовіччя, незважаючи на різноманітність форм становлення феодалних відносин і державності в різних країнах світу, не принесли допиту принципових змін. Обвинувачений продовжував перетворюватися в об'єкт дослідження, від якого в умовах фізичного впливу можна було отримати потрібні свідчення. Зусилля допитувачів були спрямовані на отримання від обвинуваченого визнання вини, що вважалося найважливішим доказом. Набуло розвитку особливе мистецтво допиту, засноване на життєвій психології: певний вираз обличчя, жести та інші зовнішні прояви почуттів детально описувалися у протоколі і їм надавалося доказового значення [200, с. 40-41].

У країнах Європи поступово розвивається новий вид процесу – слідчий (інквізиційний). У канонічному інквізиційному процесі підсудний зі сторони перетворюється в об'єкт дослідження, від якого при необхідному впливі можна було одержати всі необхідні відомості. Зусилля допитувачів направлялися на одержання від обвинувачуваного зізнання, яке вважалося вірним доказом і виключало необхідність подальшого збирання доказів. [200, с. 41]

В XI-XII сторіччі карний процес стає обвинувальним. Винятково важливе значення в ньому приділяється сторонам, що виступають перед судом усно в строгих формах, встановлених феодальним звичаєм. Сторони ведуть процес, представляють докази, рішення суду виносяться на підставі сказаних сторонами слів під час розгляду справи.

Визнання обвинувачуваного в зробленому діянні вважається кращим доказом. Катування застосовувалося відносно осіб запідозрених або у відношенні тих, про кого була погана поголоска. Вона була основним засобом одержання від обвинувачуваного показань.

Згодом елементи обвинувального процесу утверджуються і в церковних судах. Новий кодекс, що мав офіційну назву «Кримінально-судове Уложення імператора Карла V Священної Римської імперії» (Німеччина), більш відомий як «Кароліна», передбачав провадження спеціального слідства (*inquisitio generalis*). Серед основних слідчих дій кодексу були детальний допит свідків та «сумарний» допит обвинуваченого. Якщо обвинувачення передбачало смертну кару, проводився так званий «допит підсудного по пунктах», за результатами якого суд приймав рішення про допит з тортурами. Таким чином, допит отримав нове законодавче закріплення. З одного боку «Кароліна» узаконив допит з тортурами, а з другого – обмежив його застосування: «Без достовірних доказів ніхто не повинен піддаватися допиту з тортурами» [105, с. 182].

Крім того, важливе значення «Кароліни» полягає в її перших рекомендаціях з тактики допиту. Суддям рекомендувалося вдаватися до неясних або навіть «пасткових» запитань. Також під час допиту було заборонено повідомляти обвинуваченому дійсні обставини справи [186, с. 278].

Для викриття обвинувачуваного могли проводитися очні ставки зі свідками, пред'являтися предмети, що виконують роль речових доказів, до обвинувачуваного могли застосовуватися й релігійні вмовляння, дозволялася погроза застосування катування. До доказів вини відносилися визнання

обвинувачуваного та показання двох свідків, що збігаються у всіх подробицях.

У Київській Русі конфлікти розв'язувалися через судовий поєдинок («поле») і за допомогою ордалій, тобто випробування водою і залізом. Ф.І. Леонтович у своїх дослідженнях зазначає: «Кто вытерпит муку, тот считается правым» [132, с. 204].

Показання свідків були основним джерелом доказів. Перший відомий кодифікований збірник законів «Руська Правда» поділяє свідків на послухів і видоків. У літературі немає єдиної думки з приводу того, що являють собою послухи і чим вони відрізняються від видоків. Одні вчені не бачать між ними різниці, інші вважають послухів свідками по слуху, а видоків – очевидцями, тобто свідками факту. На думку більшості дослідників, послухами могли бути тільки вільні люди і лише в окремих випадках – боярські тіуни або закупи [91, с. 213].

У відношенні обвинувачуваних застосовувався розпит, а для одержання зізнання в злочині – катування, очна ставка. Ці засоби одержання зізнання від обвинувачуваного наявні й в Соборному уложенні 1649 року. [200, с. 41].

Найбільш повні правила процесу розслідування містяться в петровському «Короткому зображенні процесів», виданому в якості додатка до Військового статуту 1716 року. Тут усі докази поділяються на здійснені (власне зізнання обвинувачуваного) і нездійснені (показання дані «негідними» людьми й «зневажуваними»). Катування застосовувалося залежно від ваги вчиненого злочину, від неї звільнялися служителі високих чинів, люди старше сімдесяти років, вагітні жінки.

Катування як засіб одержання свідчень від обвинувачуваних у найрізноманітніших способах і найжорсткіших формах застосовувалася в середині XVIII в. за царювання Катерини II. В 1762 році таємна канцелярія представила Катерині II довідку, у якій описується техніка катувань й процесуальний порядок їх проведення.

Катування як засіб одержання показань від допитуваних були скасовані лише при Олександрі I в 1801 році. Протягом довгих сторіч довіряли показанням, наданим під тортурами, не бажаючи розуміти того, що нестерпний біль може змусити для її припинення дати показання, бажані суду. [69, с. 203]

У дореформеному російському карному процесі зізнання підсудного як і раніше вважалося «кращим» доказом і при наявності його суд не повинен був погоджуватися з іншими доказами (ст. 316, 317, ч. 2, т. XV Зводу законів, глава про силу доказів і доказів). У випадку явного заперечування пропонувалося призивати для вмовляння священиків.

Показання свідків могли бути досконалим, повним і недосконалим доказом. Свідчення двох сторонніх свідків, не відведених підсудним та ідентичними у своїх показаннях, складали досконалий доказ, якщо проти даного не буде презентовано підсудним достатніх спростувань (ст. 329).

Історія вітчизняної юриспруденції знає лише короткі періоди, протягом яких акцент перенесено з одержання «пізнавальних» показань на пошук інших доказів у справі. Таким був час судової реформи Олександра II, що почалася у 1861 році, коли за це боролися такі видатні вчені та юристи-практики як В.Д. Спасович, Л.Є. Владимиров, М.С. Таганцев, Д. Г. Тальберг, М.Д. Сергієвський.

Судова реформа 1864 року, що полягала в прийнятті чотирьох статутів, у тому числі й статуту карного судочинства, скасувала теорію формальних доказів. Масштаби судової реформи були ознаменовані залученням широкого кола фахівців, від членів Державної ради, міністрів, чиновників до суддів, професорів і секретарів повітових судів. Уперше був систематизований порядок проведення слідчих дій, у тому числі й допиту.

Відмінною рисою Статуту карного судочинства 1864 року є його перехід від середньовічної теорії формальних доказів до об'єктивної (матеріальної) істини. Істина повинна бути досягнута реальним станом справ, а не формальним відбиттям позиції обвинувачення [86, с. 44].

Статут карного судочинства в ст. 405 чітко і ясно закріплює, що «слідчий не повинен домагатися до свідомості обвинувачуваного ні обіцянками, ні хитруваннями, ні погрозами або тому подібними заходами вимагання». Якщо ж обвинувачуваний відмовлявся відповідати на запитання, слідчий повинен вишукати інші законні засоби до відкриття істини (ст. 406). Таким чином, Статут карного судочинства забороняв такі методи допиту, як обман, дача слідчим неправильних обіцянок обвинувачуваному, погрози й інші схожі методи. Слідчому необхідно було виявити кмітливість і творчий підхід, щоб вивести допитувану особу на шлях дачі дійсних показань. Необхідно також звернути увагу на те, що Статут карного судочинства не містить прямої заборони на застосування фізичного примусу до дачі показань, однак розширювальне тлумачення ст. 405 дає підставу вважати, що ні психічний, ні фізичний примус не припустимий.

В історії допиту починається третій етап, коли на зміну обвинувальному процесу, характерному для феодального ладу, приходить пошуковий порядок карного процесу. Відмінняється катування як засіб одержання доказів: у Пруссії – в 1756 році., в Австрії – в 1776 році., у Баварії – в 1808 році. Але ряд німецьких кодексів увів примусові заходи, спрямовані на одержання показань від обвинувачуваного – тілесні покарання, обмеження в їжі (наприклад, утримання обвинувачуваного на хлібі й воді, якщо обвинувачуваний поводить «образливим чином», наполягає на неправді й не дає правдивих показань). Зізнання обвинувачуваного в системі легальних доказів втрачає своє колишнє значення основного доказу.

Після революційна історія виокремлює декілька періодів: перший період тривав з 1917 року по 1929 рік (до кінця непу) – становлення тактики допиту. Він характеризувався значною увагою до показань свідка й обвинуваченого. Необхідно зазначити, що така увага здебільшого була зумовлена значними досягненнями у сфері психології людини таких відомих вчених, як В.М. Бехтерев, І.П. Павлов, І.М. Сеченов, О.О. Ухтомський, О.Р. Лурія.

Другий період розвитку теорії допиту охоплює час з 1929 року до початку 50-х років. Він характеризується застоєм у науковому розвитку теоретичних основ криміналістики, у тому числі й допиту. Лише на початку 30-х років в юридичній літературі спостерігалось активне обговорення питань тактики допиту для отримання максимально повних і достовірних відомостей по справі, що розслідується [76].

Політичні зміни у житті суспільства негативно вплинули на розвиток криміналістики. Тоталітаризм не мав потреби у розвитку психологічної науки. Відповідні установи з вивчення злочинності були ліквідовані або реорганізовані, різко скоротилися і дослідження з психології особистості та поведінки людини. Про нагальні проблеми теорії допиту, зокрема його психологічний аспект, було надовго забуто. В юриспруденції почала домінувати концепція А.Я. Вишинського – «зізнання – цариця доказів», яка потім на довгі роки стала панівною у вітчизняній криміналістиці [200, с. 42].

Наступний етап вітчизняної теорії допиту припадає на час, названий «відлигою», коли наголошувалося на доказовому пізнанні події злочину [195, с. 85]. Не випадково Кримінально-процесуальний кодекс, що набрав чинності 1 січня 1961 року, містив спеціальну норму, яка вказувала на те, що зізнання обвинуваченим власної вини не може бути основою доказів його вини.

Так, наприклад, ст. 141.1 КПК РСФСР 1960 р. передбачала застосування звукозапису при допиті, як одну з гарантій незастосування фізичного або психічного насильства. Примітно, що рішення про застосування звукозапису міг прийняти не тільки слідчий, але й допитувана особа. Не допускалося часткове записування слідчої дії, так само як схилення допитуваної особи повторити ту або іншу фразу під запис звукозаписного обладнання. Після чого звукозапис відтворювався допитуваному, який підписувався про її достовірність. Слідчий не міг відмовити допитуваному в його праві на ведення звукозапису допиту. Була чітко прописана процедура й правовий статус кожного учасника допиту.

Проте, при аналізі КПК 1960 року ми не побачимо норм, що прямо забороняють застосовувати катування, насильства або іншого впливу на допитуваного з метою одержати необхідні показання. [102]

У цей період було видано багато наукових праць, пов'язаних з теорією допиту, вивченням особистості допитуваного та врахуванням його індивідуальних особливостей. Низка таких робіт і до сьогодні є класикою вітчизняної криміналістики. До них, безперечно, належать наукові праці М.І. Порубова, в яких чимало уваги приділено проблемам психології допиту. Він одним з перших розглянув саме поняття допиту комплексно, визначивши допит як багатопланову, складну процесуальну дію, що має криміналістичний, організаційний, психологічний та етичний аспекти. Кваліфіковане провадження допиту вимагає не тільки знання закону й творчого його застосування, але й життєвого досвіду, уміння інтерпретувати й варіювати різні чинники впливу на особу з урахуванням її індивідуально-вікових особливостей [159, с. 4].

Розглядаючи допит як комплексну дію, М.І. Порубов доводить, що з точки зору кримінального процесу і криміналістики це засіб доказування і процес отримання доказів, з точки зору психології – процес специфічного спілкування, а з точки зору інформатики (за часів М.І. Порубова інформатику називали кібернетикою) – процес отримання інформації, що має значення для справи. Крім цього, допит – соціальне явище, що має етичну і виховну сторони.

В західній криміналістиці початок 1960-х відзначився скороченням використання примусової тактики допиту, що включала фізичне насильство, погрози, позбавлення сну, води, їжі й інших предметів першої необхідності; або змушувала підозрюваного відчувати сенсорний дискомфорт (Leo, 2009) [31]. Через суспільний тиск у країнах, де стандарти прав людини почали набирати обороти після Другої світової війни (Flander, 2000) [14], тактику примусу почали замінювати тодішніми більш прийнятними та психологічно обдуманими маніпулятивними прийомами, включаючи обман, хитрість,

брехня та встановлення контролю через підпорядкування та залежність від представники влади (Leo, 2009) [31].

Цей тип психологічної маніпуляції розбудовувався із припущень здорового глузду й попереднього досвіду слідчих. Незважаючи на еволюцію методів допиту, їх головна мета залишалася незмінною. А саме, слідчі, насамперед, цікавилися отриманням зізнань, і в меншу міру – встановленням істини (Kassin, 2008a) [27].

Також доцільно, на нашу думку, виокремити таку віху історичної генезис теорії допиту (80-ті рр. XX ст.), вході якої розглядаються такі основні напрями: організаційне забезпечення допиту (його етапи, підготовка, органічна єдність тощо); інформаційне перевантаження даної слідчої (розшукової) дії; психологічна тактика допиту.

Ситуація із забороненими методами допиту в США має свої національні й історичні особливості. Необхідно почати з того, що правове регулювання припустимих і заборонених методів допиту є різним для органів, що здійснюють попереднє розслідування і військовослужбовців, хоча й має деякі подібні положення [9].

Істотна відмінність полягає в тому, що використання інформації, отриманої за допомогою фізичного й психічного впливу на допитуваних осіб, неприпустимо в судовому розгляді, однак катування були санкціоноване урядом США в деяких військових випадках.

До 30-х років XX століття поліція США активно використовувала такі методи допиту, як застосування погроз і насильства. Однак після проведення Засідання Національної комісії із правового регулювання й дотриманню законів (National Commission on Law Enforcement and Observance 1931), а також декількох постанов Верховного Суду США (починаючи зі справи *Brown v. Mississippi*, 297 U.S. 278 (1936)) як заборонили жорстокі методи ведення допиту, застосування фізичного й психічного насильства почало знижуватися.

До 2009 р. у Сполучених Штатах Америки широко застосовувалася практика застосування різних методів ведення допиту, багато з яких критикувалися правозахисними організаціями як занадто жорстокі стосовно допитуваних осіб. Відомі такі методи допиту, як позбавлення сну, биття людини головою об стіну, насмішки над допитуваним і позбавлення його одягу, допит більше 20 годин з використанням особистих фобій допитуваного для досягнення стресового стану, нанесення ударів пістолетом або іншими об'єктами, примусове прослуховування гучної музики протягом тривалого часу й імітація втоплення [57].

Крім того, додаткові відомі судовій практиці методи допиту містили в собі фіксування затриманого у незручній позі голим на тривалий період часу (O.K. v Bush, 377 F. Supp. 2d 102.), погрози депортацією й зґвалтуванням, утримання допитуваного в одиночній камері (Paracha v Bush, 374 F. Supp. 2d 118) або в маленькій коробці.

Дані методи активно застосовувалися в комбінованому виді й сприяли отриманню зізнань, а іноді й самообмов затриманими.

В 2009 р. Президент США Барак Обама підписав указ № 13491 [12], що зобов'язує всіх, хто офіційно вповноважений проводити допит, керуватися Army Field Manual (AFM). Даний акт, що регулює переважно допити під час бойових дій, містить 19 тактичних примов проведення допиту й забороняє 9 методів. До них відносяться:

- примус затриманого бути голим, здійснювати з ним сексуальні контакти;
- вдягання мішка на голову затриманого;
- використання липкої стрічки в області очей затриманого;
- застосування насильства у вигляді нанесення побоїв, використання електрошокерів, підпалювання затриманого, а також інші форми фізичного болю;
- «Waterboarding» (так звана імітація втоплення затриманого);
- використання військових собак;

- використання гіпотермії або одержання сонячного удару;
- імітація страти;
- позбавлення їжі, води або медичного забезпечення затриманого.

З кінця ХХ ст. спостерігається підвищений науковий інтерес до проблеми допиту як способу одержання показань, особливо свідків. Властивості, доказова значущість та оцінка відомостей, що надаються свідком, розглядаються у поєднанні з його правовим статусом, проблемою забезпечення прав, законних інтересів і безпеки не тільки свідків, а й інших осіб, залучених до провадження по кримінальній справі. Паралельно проводяться дослідження проблеми впливу особистих якостей допитуваного на якість повідомлюваних ним відомостей, а також психології формування показань, що отримуються під час допиту.

Інформація (доказова або орієнтуюча), яку отримує слідчий у результаті проведення допиту, має бути достовірною, повною й об'єктивною. Саме з отриманням свідчень, які відповідали б цим характеристикам, пов'язані труднощі, що виникають у роботі слідчого (детектива). У КПК України регламентації допиту присвячено низку норм, що закріплюють певні особливості порядку здійснення цієї слідчої (розшукової) дії, а також деяку специфіку умов її реалізації щодо окремих учасників кримінального провадження. Проте положення КПК України не надають слідчому (детективу) вичерпні дані щодо всіх аспектів призначення й проведення допиту, не передбачають методи та прийоми отримання достовірних і повних показань. Процесуальні норми визначають лише загальні межі законності діяльності слідчого, однак для успішного вирішення завдання допиту слідчий має підійти до конкретної ситуації проведення цієї слідчої (розшукової) дії з певною майстерністю, творчістю та знанням тактичних прийомів [81, с. 7].

Як зазначає М.І. Порубов, допит – це складна й багатогранна слідча (розшукова) дія, яка містить у собі процесуальний, організаційний, криміналістичний, психологічний і тактичний аспекти.

Важливе значення при реалізації допиту у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів відіграє основна мета його застосування слідчим (детективом). Кожен третій опитаний детектив (34,7 %) помилково вважає метою допиту одержання доказів та підтвердження обраної їм слідчої версії, що спричинює виникнення упередженості та привілейованості наявної версії. Зазначене обумовлює значну ймовірність можливостей хибного напрямку здійснення кримінального провадження та навмисного пошуку детективом фактів його підтвердження.

Г.О. Зорін у роботі «Керівництво з тактики допиту» для описання процесу підготовки й проведення допиту використовує словосполучення «алгоритм допиту». Алгоритм, на його думку, – це система раціональних і послідовних дій, виконання яких у процесуальних формах зумовлює отримання прогнозованого позитивного результату. При цьому вчений виділяє такі стадії допиту, як підготовча стадія, початкова стадія допиту, стадія вільної розповіді, яка поділяється автором на окремі підстадії, що залежать від особливостей взаємодії слідчого й допитуваної особи [104, с. 25-115].

Водночас поряд із поняттям «алгоритм» Г.О. Зорін використовує поняття «технологія» [104, с. 35, 159, 165-170, 257] та «програма» [104, с. 54, 70, 77], проте не дає роз'яснення їх сутності й співвідношення, зазначаючи лише, що тактичні правила відображають норми технологічного характеру [104, с. 124], із чим можна погодитись. На нашу думку, таке твердження має певне раціональне зерно, адже в найзагальнішому вигляді під правилами варто розуміти положення, якими передаються певні закономірності діяльності [160], а поняття технології передбачає правила щодо змісту й послідовності виконання певних операцій [174]. Тому раціональним є переосмислення сутності тактичних правил у межах новітніх тенденцій розвитку криміналістичного знання та визначення їх як технологічних правив, що являють собою складову частину технологічного аспекту слідчих (розшукових) дій.

Дослідження застосування алгоритмів і програм проведення такої слідчої (розшукової) дії, як допит, здійснює також В.В. Печерський, який розглядає типову програму допиту як сукупність питань, що дають можливість із максимальною повнотою визначити обставини, які входять у предмет доказування в кримінальному провадженні [153, с. 58]. Учений вказує, що алгоритмізація допиту є одним із новітніх напрямів оптимізації здійснення допиту, проте дискусійним є його твердження про те, що розробка програми допиту здійснюється в межах процесу алгоритмізації слідчої діяльності [153, с. 50].

В.О. Образцов використовує поняття «криміналістична модель технології й тактики допиту». Учений пропонує використовувати організаційно-технологічний підхід у дослідженні допиту як специфічного виду людської діяльності та виділяти в його структурі чотири етапи:

- попередню (доконтактну) підготовку до допиту;
- підготовку до допиту на місці його проведення відразу після вступу слідчого в контактну інформаційну взаємодію, проте до початку його предметної частини (безпосереднього проведення);
- предметну частину допиту як процес отримання показань щодо суті події;
- постпредметну взаємодію слідчого з допитуваним [148, с. 10].

Як постає із зазначеного, В.О. Образцов на перший план висуває саме інформаційну сутність цієї слідчої (розшукової) дії, при цьому здійснюючи її структурне впорядкування та підпорядковуючи діяльність слідчого виконанню завдань визначених етапів. В іншій роботі, виконаній у співавторстві з В.Є. Еміновим та М.І. Єнікєєвим, учений, розглядаючи загальні положення підготовки й проведення допиту, говорить про необхідність розробки технології його здійснення [98, с. 58].

Отже, у межах криміналістичних розробок підготовки та проведення допиту в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів є всі підстави говорити не лише про тактичну, а й про технологічну складову

частину цієї слідчої (розшукової) дії. Так, на нашу думку, важливим кроком є побудова типової (універсальної) технологічної моделі допиту, яка повинна враховувати весь комплекс дій слідчого та інших учасників аналізованої слідчої (розшукової) дії. Типова технологічна модель допиту складається з трьох стадій: підготовча, робоча та завершальна. Кожна з них передбачає постановку проміжних тактичних завдань, а також певну сукупність алгоритмів їх вирішення.

Організаційно-підготовчі заходи до проведення допиту в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів займають важливе місце в його тактиці. Завчасна, ґрунтовна та відповідальна підготовка до допиту у кримінальному провадженні щодо кримінального правопорушення є запорукою результативного досудового розслідування, встановлення об'єктивної істини та притягнення до кримінальної відповідальності, дійсно, винної особи. Водночас з приводу того, якою ж має бути підготовка до допиту та її змістовного наповнення думки вчених розходяться.

Такі вчені, як С.С. Чернявський, С.Ю. Якушин, розглядають таку структуру підготовчих дій:

- вивчення матеріалів кримінальної справи;
- підготовка спеціальних питань;
- вивчення особи допитуваного;
- складання плану допиту [198, с. 80; 187, с. 532].

Саме така наповненість та послідовність підготовчих дій викликає ряд зауважень. Так, на нашу думку, підготовці спеціальних питань має передувати вивчення особи допитуваного та складання плану допиту, щоб вже з урахуванням психологічного портрету правильно формулювати запитання.

В свою чергу Ю.Г. Корухов, В.П. Лавров, Р.С. Белкін, І.М. Лузгін та ряд інших вважають, що підготовчий етап допиту має складатися з таких заходів, як:

- збирання вихідних даних, що стосуються предмета допиту;

- визначення кола осіб, які підлягають допиту;
- вивчення особи допитуваного;
- встановлення способу виклику на допит і черговості його проведення;

- підготовка місця допиту;
- запрошення до участі у слідчій дії третіх осіб;
- визначення технічного забезпечення допиту;
- складання плану слідчої дії [121, с. 99; 120, с. 160].

Вказана послідовність підготовчих дій найбільш повно відображає і наш підхід до практичної реалізації підготовки до допиту.

Такий вчений, як М.І. Скригонюк вважає вказану сукупність заходів невичерпною та додає такі заходи, як:

- визначення часу допиту;
- створення необхідної психологічної та матеріально-речової обстановки для допиту;
- поглиблене вивчення спеціальних проблем, які можуть виникнути в процесі допиту [169, с. 160].

Однак, на нашу думку, вказані М.І. Скригонюком заходи є лише підзаходами таких основних етапів, як встановлення способу виклику на допит і черговості його проведення; підготовка місця допиту; збирання вихідних даних, що стосуються предмета допиту.

Нетривіально й дуже доречно й змістовно підходить до підготовки до допиту А.В. Хірсін, який акцентує увагу на:

- ретельній підготовці до проведення слідчої дії;
- виявленні спроб протидіяти слідству і негайній їх нейтралізації;
- недопущенні інформаційних контактів між затриманими;
- проведенні розвідувальної бесіди перед допитом;
- проведенні негайних допитів на місці затримання злочинців;
- диференціації допитуваних в залежності від наявної у слідчого доказової бази на кожного з учасників злочинної групи;

- використанні конфліктів між учасниками організованої групи [181, с. 11].

Але зайвим, на нашу думку, є виокремлення вказаним науковцем такого етапу як ретельна підготовка до проведення слідчої дії, адже якраз і йдеться про розкриття етапів ретельної підготовки до допиту. Крім того, на практиці практично неможливо реалізувати такий етап як проведення негайних допитів на місці затримання злочинців, оскільки всі інші підготовчі дії будуть зведені нанівець.

За результатами ознайомлення з різними науковими позиціями все ж видається за доцільне виокремити спільні етапи підготовки до допиту:

- ґрунтовне ознайомлення з матеріалами кримінального провадження;
- визначення предмета допиту та сформованої слідчої ситуації;
- визначення кола осіб, які підлягають допиту;
- визначення послідовності проведення допитів;
- вивчення особистості допитуваного;
- збирання оперативної інформації про допитувану особу та вчинені нею злочини;
- визначення часу проведення допиту;
- визначення місця проведення допиту;
- підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- визначення технічних засобів фіксації допиту та їх підготовка;
- визначення учасників проведення допиту;
- забезпечення сприятливих умов проведення допиту;
- використання оперативно-розшукової інформації;
- планування допиту.

Проаналізуємо детальний механізм реалізації вищезазначених заходів в практичній діяльності під час досудового розслідування корупційних злочинів.

Грунтовне ознайомлення з матеріалами кримінального провадження особою, яка буде проводити допит, є запорукою результативної слідчої дії. Предметом особливої уваги слідчого має стати інформація, яка міститься у протоколах відповідних слідчих дій, що свідчить про наявність прогалин у слідчих версіях, взаємозв'язки між учасниками кримінального провадження, зацікавленість у тому чи іншому результаті досудового розслідування. Ретельна підготовка вже на цьому етапі дозволить в подальшому уникнути зайвих слідчих дій, як-то: додатковий допит, одночасний допит декількох осіб тощо.

Така підготовка також покликана визначитися з предметом допиту, переліком запитань та серією тактичних прийомів, які допоможуть досягнути мети вказаної слідчої дії.

Визначення предмета допиту та сформованої слідчої ситуації полягає у встановленні обсягу та характеру інформації, що може та повинна бути відома допитуваному. Також вказаний підготовчий етап полягає у відборі тих доказів, вже зібраних у кримінальному провадженні, які так чи інакше будуть пов'язані з особою допитуваного та дозволять обрати вірне коло запитань й отримати на них достовірні та повні відповіді.

Визначення кола осіб, які підлягають допиту, здійснюється слідчим безпосередньо за вивченням матеріалів кримінального провадження та відповідно до наявних у нього слідчих версій та слідчо-оперативної обстановки, що склалася на момент планування допитів.

При підготовці до допиту слідчий повинен вирішити питання щодо послідовності його проведення і з яких саме епізодів злочинної діяльності потрібно розпочати. Послідовність допитів слідчий обирає виходячи з особливостей кримінального провадження та особи допитуваного.

Рішення слідчого про послідовність допитів щодо корупційних злочинів має ґрунтуватися на оцінюванні таких обставин:

- психологічного портрету підозрюваного (віку, психотипу, попередньої злочинної діяльності, у тому числі наявність судимості, ролі у вчиненні кримінального правопорушення тощо);

- доказової бази, що міститься у матеріалах кримінального провадження, щодо кожного допитуваного;

- ролі допитуваного у вчиненні кримінального правопорушення;

- ступеню емоційної напруги, в якій перебуває допитуваний.

Наприклад, затримані «на гарячому» перебувають у стані розгубленості та не здатні логічно побудувати власний захист, придумати версії, які б спростовували їхню участь у вчиненні злочину;

- характеру взаємовідносин у всередині злочинного угруповання та можливості їх використання для ефективного досудового розслідування та ін.

На нашу думку, в першу чергу та по можливості негайно повинні бути допитані наступні особи:

- які найповніше володіють інформацією, що становить предмет доказування у кримінальному провадженні, є найбільш об'єктивними щодо результатів досудового розслідування;

- пов'язані між собою спільними ролями у вчиненні кримінального правопорушення, що дозволить за необхідності провести одночасний допит вказаних осіб з метою усунення розбіжностей у раніше наданих ними показаннях;

- брали найменшу участь у вчиненні кримінального правопорушення та за наявності інших обов'язкових умов пішли на угоду зі слідством;

- вперше вчиняють кримінальне правопорушення, легко піддаються переконанню, заходам морального впливу або перебувають у конфліктній ситуації з організатором чи виконавцем кримінального правопорушення та ін.

З метою отримання найбільш повної та об'єктивної інформації доцільно допитувати осіб одразу після їх затримання, вміло використовуючи

стан емоційної напруги та не даючи змоги вибудувати заходи протидії слідчому.

Правильне формування психологічного портрету допитуваного є запорукою результативного допиту, отримання правдивої, повної інформації, що становить предмет доказування у кримінальному провадженні. Крім того, цей етап дозволить детективу виробити правильну тактику допиту та запобігти заходам протидії з боку допитуваного.

Вітчизняна практика показує, що слідчі доволі часто приділяють недостатньо часу вивченню особистості допитуваної особи. Наведене підтверджується одержаними нами результатами опитування – понад 40% опитуваних не вивчають попередньо перед допитом особу допитуваного.

Однак, проблеми тактики допиту неможливо вирішити без урахування особистості допитуваного, оскільки діапазон зазначених осіб як у віковому так і в соціальному аспекті достатньо широкий (це можуть бути як малолітні особи, так і люди у віці, як раніше судимі, так і особи, які не притягалися до кримінальної відповідальності).

При оцінці отриманих показань, необхідно порівнювати їх з уже наявними у справі доказами, а також ретельно проаналізувати з урахуванням соціально-психологічних особливостей допитуваного, оскільки свідчення формуються під впливом різних суб'єктивних і об'єктивних факторів, пов'язаних як з індивідуальністю самого допитуваного, так і з особливостями умов і обставин, в яких відбувалося сприйняття інформації, її збереження в пам'яті і відтворення на допиті. Тобто мова йде про те, що в процесі досудового розслідування, у слідчого виникає практична необхідність вивчення особистості допитуваної особи.

Ми вважаємо, що особистість допитуваного повинна бути об'єктом самостійного психологічного аналізу, в якому на перший план виступають відомості, що характеризують допитуваного як особу, котра сприймає і передає інформацію. При цьому слідчим повинні бути встановлені і оцінені особливості розумових здібностей та пам'яті допитуваного. Важливе

значення мають вік, стать, світогляд людини, її життєвий досвід, професія. Для вибору тактики допиту слід брати до уваги і рівень розвитку мови допитуваного.

Л.Д. Удалова у своєму дослідженні «Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України» пропонує вивчати «картину світу» особистості допитуваного. «Картина світу» – це результат повсякденного досвіду особи, в кожній людині вона своя, тому що особистість сприймає навколишнє через фільтри сприйняття: виховання, професію, соціальні й культурологічні особливості; саме «картина світу» визначає те, як особистість інтерпретує навколишній світ, як реагує на нього і яким значенням наділяє власну поведінку і переживання. Науковець вважає, що для характеристики особистості, має значення сприйняття інформації, запам'ятовування її, а потім відтворення.

Сприйняття, запам'ятовування і відтворення інформації багато в чому визначаються тим, чи є пам'ять наочно-образною, словесно-логічною, руховою, зоровою або слуховою. Знання домінуючого компонента в пам'яті конкретної особи дозволяє акцентувати увагу на ті обставини (ознаки), що краще могли бути запам'ятовані цією особою (анатомічні, функціональні, мова, голос), індивідуальні розходження в процесах пам'яті, що більшою мірою визначаються особливостями типів вищої нервової діяльності та суб'єктивних властивостей особистості, від чого залежать сила, тривалість запам'ятовування та готовність до відтворення.

Одним із характерних проявів властивостей особистості є наявність у неї набутих за життя різноманітних звичок, навичок та умінь. Відомості про уміння, навички і звички передбачуваного злочинця доцільно використовувати на наступних стадіях з метою розкриття злочину [177, с. 12-13].

Особистість допитуваного може бути вивчена більш ретельно і заздалегідь, з використанням інформації, отриманої в ході допиту інших учасників процесу, а також на основі даних інших слідчих дій. Проте, в

переважній більшості випадків, вивчення особистості допитуваного відбувається в ході бесіди, що передує допиту, а також і в ході самого допиту. Метод бесіди доповнюється спостереженням за поведінкою допитуваного. В необхідних випадках може призначатися судово-психологічна експертиза для встановлення здатності допитуваного правильно сприймати і відтворювати інформацію.

Вивчення особистості допитуваного слідчим (детективом) повинно проводитися за заздалегідь розробленим планом, в якому повинні бути передбачені такі пункти:

- визначення задач вивчення особистості;
- підготовка питань, що підлягають з'ясуванню;
- встановлення конкретних способів, методів і методик вивчення даної особистості;
- шляхи перевірки отриманих результатів.

Ми вважаємо, що при вивченні особистості допитуваного у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів, слідчому доцільно використовувати методи бесіди, спостереження, моделювання, біографічний метод.

Збирання оперативної інформації про допитувану особу та вчинені нею корупційні злочини дає змогу спрогнозувати поведінку допитуваних на досудовому розслідуванні, вибудувати стратегію та тактику допиту, налагодити психоемоційний контакт з допитуваним. Завчасне планування цієї слідчої (розшукової) дії, яке, до речі, має бути збережено в таємниці, дозволить запобігти випадковому розголошенню джерела походження інформації, що має значення для кримінального провадження та викриває допитуваного чи інших учасників кримінального провадження.

При визначенні часу проведення допиту, необхідно враховувати конкретну слідчу ситуацію, яка існує в цей час під час досудового розслідування. Підозрюваних варто допитувати одразу після їх затримання, або якщо такого не відбулось, після повідомлення про підозру. Така тактика

дозволяє уникнути змові між співниками, та не дасть часу на визначення ними загальної лінії поведінки. Затягування з першим допитом може мати наслідок втрату інформації та доказів, яка необхідна для ефективного досудового розслідування.

М.О. Янковий, в свою чергу, вважає, що питання про час виклику на допит повинно вирішуватись на підставі етичних норм. Слідчий має таким чином спланувати свій робочий час, щоб громадяни, викликані для допиту, не знаходились багато часу в коридорах чи кімнаті для свідків. Очікування знижує повноту і точність показань, перекреслює виховну роль допиту [199, с. 165].

В свій час відомі криміналісти І.М. Якимов і П.П. Міхеєв зазначали, що причинами неправдивих свідчень, зокрема, є бажання свідків позбавитися допиту як неприємної процедури, страх подальших викликів і судової тяганини [197, с. 19].

Більшість слідчих вважає доцільним і зручним способом виклику на допит свідків чи потерпілих за допомогою телефону. Одночасно також можна домовитись про час явки на допит, що на думку О. Аксьонової, є передумовою встановлення психологічного контакту з майбутнім допитуваним. «Якщо, наприклад, жінці потрібно через годину-півтори забрати дитину з дитячого садка, звичайно ж вона буде думати не про допит, а про те, як би не запізнитись. Навряд чи від такого допиту буде користь», – зазначає автор [63, с. 45].

Таким чином, поважне і бережливе відношення слідчого до службового та вільного часу свідків є однією із етичних вимог до його діяльності. Виходячи з даних про особу, роду її занять, слідчий за можливості повинен вибирати такий час, коли виклик на допит найбільш зручний для свідка.

Підготовка до проведення допиту включає в себе і визначення місця його проведення. Вибір місця проведення слідчої дії залежить від оперативної чи слідчої ситуації. Загалом допит проводиться за адресою органу досудового розслідування, на місці скоєння кримінального

правопорушення, чи за місцем знаходження допитуваного. На думку В.П. Бахіна, В.К. Весельського і Т.С. Малікова, вибір місця допиту необхідно визначати з позиції зручності слідчого [71, с. 28].

На нашу думку, вибір місця проведення допиту хоч і повинен визначатись слідчим, але при цьому він повинен враховувати те, що особі з якою він працюватиме теж має бути зручно. Це надасть можливість допитуваному почувати себе комфортніше під час не штатної для його психіки ситуації, такої як допит, легше йти на контакт та згадувати обставини, які цікавлять слідство.

Не сприятливе місце для допиту приміщення, що належать підозрюваному на праві власності, перебуває в оренді чи у користуванні на інших підставах (житло, робота). В такій обстановці слідчому можуть створити провокативні ситуації та зафіксувати їх на технічні засоби аудіо чи відео пристроїв. Наприклад, звинуватити в крадіжці або зачинити двері та не випускати слідчого.

Підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному дозволяє слідчому проводити допит наступально та використовувати низку тактичних прийомів, зокрема, «пред'явлення доказів», «створення уявлення про інформованість слідчого», «використання раптовості» тощо [185, с. 192].

На нашу думку, дійсно пред'явлення доказів під час допиту підвищує рівень слідчої дії та може сприяти кращому розумінню обставин і питань допитуваним але лише не з метою наступальності. Коли допитуваний відчуває на себе наступ у нього рефлексивно включаються захисні механізми, зокрема може відбуватись навіть неумисне блокування пам'яті. На етапі пред'явлення доказів, навіть якщо допитуваний не зовсім щирий зі слідчим краще зберігати доброзичливість та підтримувати з ним емпатичний зв'язок.

Готуючись до допиту, слідчий (детектив) визначає коло учасників слідчої дії, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася, предмету допиту, особи

злочинця та інших обставив, що стосуються майбутнього допиту. Загалом, до учасників допиту можна віднести прокурора, захисника, спеціаліста, експерта, законного представника, педагога, лікаря, перекладача, особу, яка розуміє знаки глухих або німих, а також працівників правоохоронних органів та ін.

Слідчий (детектив) повинен забезпечити відповідні умови для якісного проведення допиту із урахуванням необхідності гарантування безпеки його учасників. На думку ВП. Бахіна, В.К. Весельського і Т.С. Малікова, створені умови повинні виключити наявність сторонніх осіб, надати можливість слідчому контролювати весь процес допиту [71, с. 28].

До зазначеного переліку учасників процесу можна додати адвоката, що надає правову допомогу свідку. Не контролюючи процес допиту важко розраховувати на його ефективність. На нашу думку, якщо з тих чи інших обставин детектив (слідчий) втратив контроль слідчої дії, таку слідчу дію варто зупинити та вручити допитуваному повістку про виклик на інший день для повторного допиту.

Заключним етапом підготовки до допиту є його планування. План повинен містити головні аспекти: спосіб виклику особи, час допиту, його учасників, спосіб фіксації, перелік та послідовність пред'явлення доказів, перелік питань та тактичні прийоми.

Варто вказати, що В.О. Коновалова вважає план допиту гнучкою, рухливою програмою, що визначає тактичні прийоми допиту [113, с. 51]. Більше того, А.Ф. Волобуєв вказує, що план допиту має передбачати (прогнозувати) можливі ситуації допиту та відповідні заходи (тактичні прийоми) [122, с. 296].

На нашу думку, під час побудови типової технологічної моделі допиту доцільно використовувати поняття плану, тоді як під час розробки ситуаційних технологічних моделей допиту мова йтиме про конкретні програми. Така програма має містити декілька блоків:

- блок із питаннями, що підлягають з'ясуванню в ході допиту;

- аналітичний блок: передбачення варіантів слідчої ситуації, що може скластись під час допиту, передбачення реакцій допитуваної особи на певні питання або пред'явлені предмети, документи, свідчення, які має у своєму розпорядженні слідчий, прогнозування можливих помилок, яких може допуститися слідчий чи допитувана особа, рефлексивний аналіз майбутнього допиту [104, с. 28-29];

- блок тактичних прийомів, які можуть бути застосовані під час проведення допиту, та засобів їх забезпечення (свідчення інших осіб, що містяться в матеріалах кримінального провадження, протоколи попередніх допитів цієї особи, речові докази тощо).

Вирішення завдань, які ставляться перед кожним із вказаних блоків, забезпечується шляхом реалізації певних алгоритмів діяльності слідчого. Також варто зазначити, що підготовча стадія здійснення допиту передбачає певні алгоритми реалізації вказаних дій слідчого. Так, наприклад, вивчення допитуваної особи зазвичай включає цілий комплекс дій, що покликаний забезпечити слідчого повною інформацією щодо біологічних, соціальних і психологічних характеристик особи.

З огляду на одержані нами результати опитування детективів НАБУ, а саме: понад 50 % опитаних детективів НАБУ недостатню увагу приділяють підготовці до допиту в частині складання його плану (16,9 % періодично складають план допиту, 25 % частіше не складає чим складає попередній план допиту та 9,7 % його взагалі не складає) нехтування цим напрямом у роботі детективів тягне за собою неповноту та безсистемність постановки запитань, використання тактичних прийомів, що в цілому негативно може відбитись на результатах допиту.

1.3 Теоретико-методологічні засади застосування процесуального інтерв'ю у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів

На початку 1990-х, Великобританія стала місцем започаткування нових змін у використанні методів допиту. Почала використовуватися етично більш

прийнятна парадигма, яка була спрямована не на отримання зізнань, а на отримання повної та достовірної інформації. Однак, процес зміни маніпулятивної психологічної тактики під час проведення допиту тривав протягом приблизно 25 років. Донині, в багатьох країнах в слідчих діях продовжують домінувати методи, засновані на психологічні маніпуляції з підозрюваними, спрямовані на зниження опору підозрюваного і спонукання до визнання (Walsh, Redlich, Oxburgh, & Myklebust, 2016) [58]. Наприклад, дослідники визначили 25 різних методів психологічної маніпуляції, які існували в США (Leo, 1996) [30], і 17 у Великобританії (Soukara, Bull, Vrij, Turner, & Cherryman, 2009) [53]. Одне із найвпливовіших досліджень встановило існування 71 допитувальної техніки, що використовувалася не лише в поліцейському розслідуванні, але також і службами розвідки, й безпеки, й збройними силами (Kelly, Miller, Redlich, & Kleinman, 2013) [29]. Автори дослідження узагальнили ці методи в шість груп, в залежності від основного центру спрямування зусиль слідчого, а саме:

- відносини та налагодження стосунків (наприклад, формування поваги, розуміння, терпіння)
- провокація емоції (наприклад, звернення до інтересів підозрюваного, совісті й релігії, використовуючи дилему ув'язненого);
- конфронтація й змагання (наприклад, підкреслення експертних знань і влади слідчого, показуючи ознаки нетерпіння, використання обману й погроз)
- співробітництво (наприклад, пропозиція спеціальних умов або переваг);
- маніпулювання доказами (наприклад, надання реальних або надуманих доказів, виявлення суперечностей у заявах підозрюваного) (Kelly et al., 2013) [29].

Диференціація методик, що аналізуються наведено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Характерні особливості різних методик допиту						
Рекомендовані дії	Методики					
	Відносини та налагодження стосунків	Маніпуляція організацією допиту	Провокація емоції	Конфронтація й змагання	Співробітництво	Маніпулювання доказами
	Знайдіть точки дотику або спільні інтереси	Проведіть допит у невеликій кімнаті	Звертання до особистого інтересу	Підкресліть свою владу й експертні знання щодо справи	Надайте пропозиції винагороди допитуваному для одержання бажаної інформації	Повідомте допитуваному фактичні докази у злочині
	Покажіть доброту й повагу	Перемістіть допит від формальної кімнати до більш нейтрального оточення	Звертання до совісті	Киньте виклик цінностям допитуваного	Укладіть угоди із допитуваним	Повідомте допитуваному сфабриковані або свідомо необґрунтовані докази у злочині
	Визначте й задовольніть головні потреби допитуваного	Перемістіть допит від нейтрального оточення до більш формальної кімнати	Звертання до релігії	Загрожуйте допитуваному наслідками в разі відмови від співробітництва	Звертання до почуття співробітництва	Повідомте допитуваному вигадані докази у злочині, блефуйте
	Будьте терплячі	Тримайте особу наодинці перед допитом	Проведіть опитування, поки підозрюваний знаходиться у стресовому стані	Виказуйте спеціальне нетерпіння, розчарування або гнів	Запропонуйте сценарій, за якого допитуваний вийшов би з мінімальними «втратами» з ситуації, яка склалась	Зазначте протиріччя у показаннях допитуваного
	Дозвольте допитуваному відігравати роль учителя	Дезорганізуйте допитуваного, управляючи фізичним простором	Зверніться до моральності	Використовуйте обман	Запропонуйте спеціальні винагороди (наприклад, сигарети, льодяник) для співробітництва	Повідомте допитуваному докази, демонструючи, що він не може запропонувати більш корисну інформацію, ніж та, що вже є в наявності
	Встановіть психологічний контакт	Приділіть увагу часу проведення допиту	Скористайтеся із шоку затримання	Поставити під сумнів «світле майбутнє» допитуваного	Запропонуйте нематеріальні винагороди (наприклад, підтримка, повага)	Використовуйте детектори неправди або інші фізіологічні заходи
	Спілкуйтесь як не слідчий, а звичайна людина	Приділіть увагу своїй фізичній зовнішності (одяг)	Звертання до негативних почуттів для людей або організацій	Повторюйте одне й те ж запитання багато разів	Уявіть сценарій, за яким слідчий сприймає допитуваного як негативну особу	Покажіть вихідні світлини або заяви від свідків або інших учасників розслідування
	Торкніться допитуваного дружнім способом	Використовуйте те, що затриманий стоїть перед вибором	Визначте й перебільште страхи	Поставте серію запитань швидко й не дозволяючи допитуваному відповісти		Використовуйте візуальні засоби
	Спробуйте стати «фратувальним колом» допитуваного	Приділіть увагу розташуванню камер, стільців допитуваного та слідчих	Зменште страхи	Не дозволяйте допитуваному спростовувати ваші твердження		
	Спробуйте копіювати поведінку допитуваного	Створіть оточення, яке культурно привабливо.	Похваліть допитуваного	Не розмовляйте із допитуваним, а тільки дивіться на нього		
	Покажіть турботу про допитуваного і його ситуацію	Приділіть увагу ефекту певних квітів або звуків	Прищепіть допитуваному безнадійність	Протистійте допитуваному без образ		
	Використовуйте відповідні речові обороти (наприклад, сленг)		Заохотьте допитуваного брати на себе відповідальність за результат	Прийміть недружню позицію		
	Використовуйте			Залучіть іншого		

	активні навички слухання (наприклад, зоровий контакт, кивання, підсумуйте заяви джерела),			слідчого й зіграйте «гарного поліцейського / поганого поліцейського»		
				Безпосередньо звинувачуйте допитуваного у причетності		
				Невірно витлумачте слова допитуваного		
				Поставте несподівані / альтернативні запитання		

На відміну від детальних класифікацій, простіші класифікації засновані на дихотомізації прийомів і, як правило, базуються на контрастах. Наприклад, часто протиставляється дихотомія гуманної проти домінуючої тактики допиту (Häkkinen, Ask, Kebbell, Alison та & Granhag, 2009) [18], але найбільш усталеною є дихотомія обвинувального (примусового) методу проти методу збору інформації (Meissner, Redlich, Bhatt, & Brandon, 2012) [33]. Враховуючи це, проведемо більш детальний аналіз основних положень зазначених методик.

На думку прихильників примусового (обвинувального) підходу, допит – це процес, що передбачає провину. Тому допити спрямовані на отримання зізнання у підозрюваного, якого слідчі вже вважають винним (Inbau, Reid, Buckley, & Jayne, 2011) [23]. Обвинувальний чи примусовий методи допиту пов’язані із встановленням контролю над підозрюваним та використанням тонких психологічно-маніпулятивних тактик отримання зізнання (Kassin & Gudjonsson, 2004) [26].

Однією із найбільш відомих тактик примусового підходу є так звана «техніка Рейда» («Reid Technique»), розроблена американським криміналістом Джоном Є. Рейдом. Вона найбільш широко застосовуються правоохоронними органами США. Цей фахівець із використання поліграфа став одним із найвпливовіших експертів Сполучених Штатів у сфері тактики допиту по карним справам.

Техніка Рейду в минулому сторіччі зарекомендувала себе досить дієво. Поряд з ефективністю такої тактики виявляються її істотні недоліки, у тому числі нівелюючи цілі самого судочинства. Суть і мета «техніки Рейду» – визнання обвинувачуваним провини, що досягається шляхом дев'яти кроків: пряма конфронтація; відхилення; перевага; перетворення заперечень в підтвердження; прояв емпатії; пророблення різних сценаріїв; постановка «альтернативних питань»; повторення; фіксація в письмовій формі.

Ефективність тактики обумовлена застосуванням психологічних маніпуляцій і розпізнаванням «мови тіла», що послужило також приводом для критики: допит приводить до неправдивих зізнань, особливо у випадках з неповнолітніми. В 2012 році рішенням суду провінції Онтаріо (Канада) «Техніка Рейду» визнана конфронтаційною, психологічно маніпулятивною й особливо небезпечною у випадках, коли слідчі застосовують її неправильно або необґрунтовано.

Аналізуючи проведені з його участю допити, Рейд виявив, що можна досягти набагато кращих результатів, установлюючи емоційний зв'язок з допитуваним і проявляючи до нього співчуття, ніж застосовуючи технічні засоби.

Дев'ять кроків «техніки Рейду» полягають в наступному:

1. Пряма конфронтація. Слідчий викладає допитуваному причини затримання і перераховує наявні докази, після чого пропонує йому зізнатися у вчиненому на ранній стадії розслідування.

2. Відхилення. Якщо підозрюваний не зізнається відразу, відмовляється давати свідчення, намагається виправдатися й знайти собі алібі або ж зовсім не бажає йти на контакт, слідчий упевнено пропонує (нав'язує) своє пояснення того, що трапилося й необов'язково, що б воно було вірним, яке полягає в тому, що інша особа або збіг обставин змусили підозрюваного вчинити злочин. Дана обставина дає допитуваному моральне виправдання його протиправним діям. Слідчий переконує допитуваного, що його вчинок морально виправданий. Це ніщо інше, як формування «легенди», яка може

мінатися в ході допиту залежно від того, які будуть дані відповіді на запитання слідчого.

3. Перевага. Слідчий проявляє напористість, виражає повну упевненість у винності підозрюваного, самостійно описує здійснений злочин, пропонуючи альтернативні можливі сценарії. Забороняючи допитуваному перебивати його, слідчий не дає йому можливості заперечувати свою провину. Якщо допитуваний емоційно намагається заперечити слідчому, заявити свою невинність, слідчий у свою чергу робить вигляд, що не зауважує реплік допитуваного й припиняє його спроби, продовжуючи конструювати спосіб здійснення їм злочину акцентуючи, що в слідства є всі необхідні докази. Адже якщо дозволити допитуваному почати «замикатися», то шлях до отримання зізнання буде значно ускладнений.

4. Перетворення заперечень у підтвердження. Підозрюваний може назвати причину, відповідно до якої він не міг здійснити цей злочин, посилаючись на характеристики власної особистості. Наприклад, він може заявити: «Я ненавиджу насильство» – досвідчений слідчий може перетворити це твердження в прийнятне пояснення того, чому допитуваний зробив інкриміноване йому діяння, наприклад: «Тобто ви не збиралися вбивати, чи не так?». Усі спроби виправдати себе слідчий відразу ж припиняє.

5. Прояв емпатії. Слідчий може виразити розуміння й співчуття до підозрюваного, припускаючи, що сам зробив би так само в аналогічній ситуації. Тут так само переслідується мета пояснити зроблений вчинок у суспільно прийнятних рамках поведінки. Хоча якщо допитуваний рецидивіст або маргінал, звертатись до подібних якостей і почуттів не має сенсу.

6. Розробка різних сценаріїв. У випадку якщо підозрюваний веде себе спокійно й покійно, визнає факт здійснення злочину, необхідно запропонувати йому кілька різних «легенд» або сценаріїв розвитку подій – разом з можливими мотивами – і спостерігати, який сценарій буде більш прийнятним для допитуваного. У цьому випадку яку «легенду» обере або придумас допитуваний не має значення – важливо одержати зізнання.

7. Постановка «альтернативних питань». Після того, як у ході допиту буде прийнятий орієнтовний сценарій злочину, слідчий пропонує два варіанти можливого розвитку подій на вибір. Основна різниця між ними в тому, що один заснований на більш соціально прийнятних мотивах, ніж інший. Наприклад, одне питання – «Ви її ненавиділи», а інше – «Вона не залишила вам вибору». Звичайно допитуваний вибирає більш «безпечний» варіант, але мета цього прийому в тому, що він все одно визнає себе винним. Якщо ж допитувався відкидає обидва варіанти й заявляє, що він не винний, слід зменшити напругу й сказати: «ви зробили навіть не злочин, а це скоріше юридично негативний вчинок, тобто ваші дії породили наслідки незалежно від вашої волі, а отже ви маєте права на зм'якшення покарання, особливо якщо зізнаєтеся й розповісте, як потерпілий вас спровокував». І не важливо, чи була провокація, головне одержати зізнання, а в ході очних ставок і інших слідчих дій спростувати неправильне твердження в провокації.

8. Повторення. Рекомендується зробити так, щоб підозрюваний повторив своє визнання в присутності однієї або декількох осіб, до цього не присутніх на допиті. Це можуть бути й інші поліцейські.

9. Фіксація в письмовій формі. Зізнання має бути якомога швидше занесене до протоколу й підписане підозрюваним.

Для того, щоб техніка Рейду ефективно працювала, слідчий повинен навчитися розпізнавати «мову тіла», включаючи міміку, жести, рухи очей, які можуть говорити про ознаки неправди, ухилення від прямої відповіді або нещирості.

Однак у «техніки Рейду» є як прихильники, так і супротивники. Її критики стверджують, що ця тактика може легко привести до неправдивих зізнань, особливо при допиті дітей. Використання «техніки Рейду» у відношенні до неповнолітніх заборонене в ряді європейських країн через значну кількість випадків неправдивих зізнань і несправедливих засуджень, причиною яких стало її застосування.

Зі своєї сторони, прихильники тактики Рейду називають неправдиві зізнання «рідким феноменом» і вважають, що примус до самообмови трапляється й без застосування розроблених ними тактичних прийомів і що самообмова – це результат неправильного застосування їх методів.

Також широко використовується рекомендація здійснювати відеозапис усіх допитів у слідчих кабінетах і камерах, якщо поліція збирається використовувати їхні протоколи як доказ у суді. Сьогодні близько 850 департаментів поліції по всіх Сполученим Штатам регулярно ведуть відеозапис допитів.

Таким чином, «Техніка Рейду» ефективна лише у випадках, коли в злочині зізнається той, хто його дійсно зробив. А у випадках можливої самообмови вона лише сприяє відходу від істини. Звичайно, у наш час, коли в цивілізованих країнах дотримується принцип змагальності в карному судочинстві, коли правоохоронні органи зобов'язані поважати основні права людини й захист здійснюють професійні адвокати, небезпека примусу до зізнання значно нижче. Проте, застосовувати досвід американських криміналістів, заснований на «Техніці Рейду», необхідно з обережністю, використовуючи тільки ті її елементи, які не можуть заподіяти шкоди розслідуванню й унеможливити встановлення істини в справі.

На відміну від обвинувальних методів допиту, інформативний підхід застосовується для отримання даних та орієнтований на збір фактів, пов'язаних із злочином, а не на отримання зізнань (Bull & Soukara, 2010) [4], що значно зменшує можливість здійснення психологічного тиску і обману (Dixon, 2010) [10].

В першу чергу, необхідно відзначити, що в західних правоохоронних системах термін останніми роками використання «допиту» вийшло з практики, не в останню чергу через критику, що деякі з «тактик опитування» могли б спричинити помилкові зізнання (Gudjonsson, 1992) [17]. Відхід від цього терміну, як правило, є відповіддю на негативні образи, що виникають внаслідок використання цього слова, зокрема, зображення людей, які

піддаються неприємним, несправедливим і непомітним фізичним і психологічним тактикам з боку тих, хто має владу над ними (CFIS, 2004) [7].

Цей тип негативу відображено в терміні «третій ступінь». Дослідник Лео (1992, стор. 41-42) [32] описує це як найголовнішу фразу різних примусових стратегій, пов'язаних з допитом. Він описує «три ідеальні типи допиту третього ступеня»:

- «традиційний» третій ступінь – безпосереднє застосування фізичного насильства, наприклад, побиття підозрюваних, поки вони не зроблять зізнання – було розповсюджене протягом кінця XIX і початку XX століття;

- «прихований» третій ступінь – фізичні катування, які не залишали зовнішніх ознак насильства, наприклад, побиття гумовими шлангами, використання сліпучих ліхтарів або одиночного ув'язнення, позбавлення їжі та сну, а також тривале опитування рядом поліцейських – з 1910 до початку 1930-х років;

- «психологічний» третій ступінь – нефізичні форми примусу, такі як залякування, примус, погрози та обіцянки поблагливості.

Лео (1992) [32] стверджує, що форми допитів «третього ступеня» були замінені в останні десятиліття ненасильницькими стратегіями, заснованими на обмані та маніпуляціях. Найбільш відомі приклади з них містяться в певному сумнозвісному «Кримінальному допиті та зізнаннях» Inbau, Reid & Buckley (1986) [25]. Один з авторів, Фред Інбау, вважав за необхідне захищати свою позицію щодо тактики, описаній у цій книзі: «Щоб мене зрозуміли правильно, я хочу чітко заявити, що я не є прибічником так званого «третього ступеня», тому що я незмінно виступаю проти використання будь-якої тактики або техніки допиту, яка здатна змусити невинувату людину зізнатися. Тому я виступаю проти використання сили, погроз або обіцянок поблагливості – і все це може спонукати невинувату людину зізнатися; але я схвалюю таку психологічну тактику і прийоми, як обман та хитрощі, які не тільки є корисними, але часто необхідні для

отримання інформації від винуватих, чи отримання підказок слідчих від інших свідків чи свідків, що не бажають співпрацювати» (Inbau, 1999, стор. 1403) [24].

Існує достатньо наукових доказів того, що тортури та нелюдське поводження не дають жодного результату. Таким чином неможливо отримати точну чи надійну інформацію, а саме це має бути метою поліцейського-інтерв'юера. Вплив стресу на когнітивні спроможності мозку настільки руйнівний, що ви не зможете довіряти отриманій інформації, навіть якщо жертва сама вірить у те, що говорить вам правду. Таку позицію підтверджують не лише численні експерименти, але й практичний досвід найкращих інтерв'юерів, які брали інтерв'ю в підозрюваних у тероризмі та у досвідчених злочинців-рецидивістів. Це підтверджують навіть ті, хто сам проводив допити із застосуванням тортур та був засуджений судом за це. Вони отримували зізнання у сотнях випадків, і навіть вони підтверджують, що інформація, отримана за допомогою тортур, не є вартою довіри, не являє собою абсолютну цінність та на неї не можна покладатися.

Метою тортур та нелюдського поводження часто є елементарне завдання страждань жертві, позбавлення її людської гідності та репресивні дії. Проте деякі поліцейські, незважаючи на шалену кількість подібних доказів, досить наївно вважають, що фізичне чи психологічне насильство дійсно працюють. Насправді воно лише шкодить. Використання тортур, нелюдського поводження та принижень скоріше за все призведе до зізнання з боку вразливою, але невинуватої особи – а справжній злочинець при цьому лишиться на волі. В такому випадку люди почнуть сумніватися в цілому у здатності поліцейських виконати взяті на себе зобов'язання підтримувати громадський порядок та справедливість. Слідчі, які самі порушують права людини, не можуть претендувати на повагу до себе – якщо вони не поважають людську гідність та не дотримуються законів.

Немає обставин, які можуть виправдати залякування, погрози, образи чи насильство будь-якого роду, фізичне або психологічне, аби отримати

інформацію чи зізнання. Це не лише неетично, протирічить етичним стандартам професійної поліції та є порушенням міжнародного та національного законодавства.

Верховний Комісар ООН з прав людини у посібнику «Стандарти з прав людини та практики для поліцейських» стверджує, що поліцейські «ніколи не повинні покладатися на свідчення як основу розгляду справи. Натомість, мета слідства – одержати незалежні докази». Далі йде порада «вивчати та застосовувати найкращі сучасні практики та техніки інтерв'ю». Надто часто слідчі через нестачу досвіду та інших ресурсів стають залежними від зізнань у ході розслідування. Як вже зазначалося, реакцією поліцейських на такий тиск може стати застосування насильницьких методів замість технік інтерв'ю у спробах дізнатися істину.

Слідчі (детективи) мають усвідомлювати, що деякі люди є дуже вразливими. Їх легко змусити зізнатися у злочинах, котрих вони не вчиняли. Інші люди можуть свідчити, аби захистити третю особу. Отже, слідчі (детективи) мають завжди шукати докази на підтримку зізнання, чи навпаки. Якщо навіть пізніше людина відмовиться від власного зізнання, слідство зможе покладатися не лише на нього.

Існують різні погляди щодо використання двох термінів: інтерв'ю та допит. Деякі вважають, що допит більш важливий ніж інтерв'ю. Шеперд (1991) пояснює це явище з точки зору того, як поліція розглядає ці дві категорії. Інтерв'ю з потерпілими та свідками розглядається як «низький статус», а допити сприймаються як «високий статус». Це пояснюється тим, що інтерв'ю сприймається як «така форма розмови, яка потрібна, коли практично немає опору з боку співрозмовника», а допит передбачає «набір моделей поведінки або стратегій, які вимагають від поліцейського подолання стійкого або середнього опору з боку респондентів» (Shepherd, 1991, с. 51) [51]. Дослідник вважає, що основні стереотипи такі: інтерв'ю – це просто і кожен може це зробити, а допит важкий і вимагає великої майстерності з

боку інтерв'юера. Це призводить, за його словами, до «заплутаного мислення і заплутаної практики» (1991, стор. 56) [51].

По-друге, можна стверджувати, що ці штучні відмінності заважають зрозуміти реалії багатьох поліцейських інтерв'ю. «Інтерв'ю» означає дискусію з людиною, що бажає надати інформацію; допит означає дискусію з людиною, яка не бажає надавати інформацію. На практиці багато жертв і свідків можуть не хотіти говорити, а якраз багато підозрюваних можуть бути повністю готові говорити (Milne & Bull, 1999; Rabon, 1992) [36; 42].

Третє обмеження полягає в тому, що різниця між свідками та підозрюваними може бути розмитою. Іноді «свідки» спочатку постають як підозрювані (Yeschke, 2003) [61]. Це є частиною аргументів, висунутих для аудіо- або відеозапису свідчень свідків, зокрема, щодо вбивств та інших серйозних злочинів (Heaton-Armstrong & Wolchover, 1999) [19]. Хоча в наші дні термін «допит» в використовується за кордоном переважно в американських першоджерелах, він іноді з'являється і в англійській літературі (Baldwin, 1994; Sanders, 1994; Sanders & Young, 2002; і Williamson, 1994) [3; 45; 44; 60].

Ключовий компонент будь-якого слідства – це здатність слідчих отримати точну та надійну інформацію від жертв, свідків, підозрюваних та загалом від будь-якого респондента. Процес інтерв'ю – це невід'ємна частина збирання інформації для будь-якого слідства. Важливість покращення навичок ведення інтерв'ю (в ідеалі – з відеозаписом усіх інтерв'ю) не піддається сумніву у правоохоронних організаціях по всьому світі. «Потужні навички інтерв'юера є наріжним каменем в арсеналі правоохоронців, котрі розслідують кримінальні справи» (Einspahr, 2000, стор.20) [11].

Отримання точної, актуальної та повноцінної інформації – це складно та ця задача має виконуватися з обережністю, тонкістю та вмінням. Зазвичай, однак, мало часу приділяють цій життєво важливій задачі (George & Clifford, 1992; Inbau, Reid & Buckley, 1986; Shaw, 1996) [16; 25; 48]. Більшість співробітників поліції навчаються інтерв'ю з жертвами, свідками і

підозрюваними через суміш інтуїції, прикладів колег і практичного досвіду (Shepherd, 1993; Takitimu & Reid, 1994) [50; 56]. Небезпека очевидна: поліцейські можуть скопіювати чужі шкідливі звички або пропустити цінну інформацію. Зрештою, розслідування може неоправно постраждати.

Процесуальне інтерв'ювання є важливою сферою сучасних досліджень. Ключові питання, такі як свідчення очевидців і характер функціонування пам'яті, були досліджені протягом багатьох десятиліть раніше як частина соціальних наук, проте лише в останні 20 років вчені зрозуміли, як ці дані можуть допомогти правоохоронним органам (Yeschke, 2003) [61]. Раніше було мало відомо про ефективність традиційних методів інтерв'ю. Таємниця кімнати «допиту» призвела до того, що громадяни бояться тактики отримання зізнань: залякування, пригнічення, обману і навіть фізичного насильства (Leo, 1992) [32].

Така тактика може призвести до помилкових зізнань, в цьому випадку відбувається подвійна судова помилка – не тільки засудження невинуватого, але й той факт, що справжній злочинець залишається вільним (Gudjonsson, 1992) [17].

Велика кількість наукової та практичної інформації, яка зараз доступна для проведення процесуальних інтерв'ю, була використана поліцейськими різних юрисдикцій для покращення обізнаності про помилки неадекватного інтерв'ювання, а також сприяння належній систематичній підготовці поліцейських (Bull & Cherryman, 1995; CFIS, 2004) [5; 7].

У 1970 та 1980 роках у Англії та Уельсі Національний Апеляційний Суд дійшов висновку, що у ряді дуже серйозних кримінальних проваджень люди, обвинувачені у дуже серйозних злочинах давали «недобровільні зізнання».

Так, на початку 90-х років спільними зусиллями між правоохоронними органами та психологами в Англії та Уельсі було розроблено рамки процесуального інтерв'ю, щоб зупинити розповсюдження неправдивих

зізнань, отриманих внаслідок обвинувачувального стилю інтерв'ю. Вони хотіли зробити інтерв'ю менш конфронтаційними і більш прозорими.

У 1992 професор Джон Болдуїн (провідний дослідник процесуального інтерв'ю) разом з колегами провів дослідження та опублікував на його основі звіт про процесуальні інтерв'ю та заявив наступне: «Основні недоліки – це відсутність підготовки, загальна неосвіченість, погана техніка інтерв'ю, презумпція винуватості, необґрунтоване повторення тих самих запитань, надміру складні запитання, неспроможність встановити важливі факти та надмірний тиск на свідка» (Baldwin, 1993) [2].

Ці коментарі стосувалися інтерв'ю в поліції, які часто чи безпосередньо чи опосередковано призводили до програшу справ у суді, тим самим підкреслюючи потребу в підготовці слідчих для проведення інтерв'ю з професіоналізмом і чесністю. Модель процесуального інтерв'ю професора Болдуїна фактично вирішила ці питання і в сьогодні є міжнародно визнаним методом проведення слідчих інтерв'ю, відомих як модель Р.Е.А.С.Е.

Модель Р.Е.А.С.Е отримала широке визнання та використовується багатьма правоохоронними установами, регуляторами та організаціями приватного та державного сектору по всьому світі під час процесуальних інтерв'ю.

Абревіатура Р.Е.А.С.Е підсумовує та допомагає запам'ятати п'ять стадій проведення інтерв'ю:

- Р – підготовка та планування (Planning and preparation);
- Е – залучення та пояснення (Engage and explain);
- А – розповідь, уточнення, перевірка (Account);
- С – завершення (Closure);
- Е – оцінювання (Evaluation).

Процесуальне інтерв'ю – методика, яка передбачає відсутність примусу та відкриті питання, які покращують комунікацію та обмін інформацією. Всі інтерв'ю називають «процесуальним інтерв'ю» незалежно від того, чи проводяться вони з потерпілими, свідками або підозрюваними. Отриману

інформацію перевіряють за допомогою наявних фактів. Ретельно підібрані питання допомагають роз'яснити незрозумілі або неоднозначні аспекти. Стратегічне розкриття доказів під час інтерв'ю допомагає відділити неправдиві факти від інформації, яку можна підтвердити.

Для неупередженості та можливості позбутись тунельного бачення, а також підвищення власного рівня професійності і надійності отриманої інформації, правоохоронцям потрібні сучасні інструменти і методологія, це допоможе зменшити вірогідність помилки.

Процесуальне інтерв'ю зменшує ризик людської помилки і наданих під тиском неправдивих зізнань, які періодично стаються в результаті використання методів, що мають за мету отримання зізнання і підкріплення версії, яку особа, що допитує вважає істиною. Дослідження незаконних засуджень показує, те що проблеми «вузького бачення» або «прагнення підтвердити» власну слідчу версію знаходяться в основі помилкових судових рішень у переважній кількості справ.

Як зазначає Шейн О'Мара, професор у сфері експериментальних досліджень мозку в книзі «Чому катування не працюють»: «Створення стресових психологічних умов, щоб отримати зізнання або інформацію, має негативний вплив на мотивацію, настрій, пам'ять і сприйняття, що має погані наслідки для розслідування» [40].

Основний аспект інтерв'ювання в тому, що кожен етап здійснює істотний вплив та є перехідним для наступного. Можна візуалізувати таке спілкування як ланцюгову реакцію, де детальне і систематичне планування та підготовка значно збільшать вірогідність успішного встановлення контакту. Це, відповідно, підвищить вірогідність отримання детального викладу подій. Якщо ж перший етап невдалий, це в значній мірі може зашкодити комунікації на протязі всього інтерв'ю і призведе до погіршення якості здобутої інформації, а також вплине на наступні етапи, зондування і стратегічного розкривання. Професійне закінчення інтерв'ю позитивно вплине на перспективу вдалої комунікації в майбутньому. Крім того, це

також сприятиме побудові і підтримці позитивних, якісних відносин між правоохоронцями і громадянами. Професійна оцінка здобутих доказів збільшить вірогідність ефективного розслідування. Оцінка проведеного інтерв'ю стане стимулом зростання професійного рівня, покращить ефективність наступних інтерв'ю та підвищить рівень задоволеності особи, що проводить, таким чином процесуальне спілкування.

Проведемо детальний аналіз структури моделі Р.Е.А.С.Е. Першим етапом є планування та підготовка. Мало хто має достатню практику проведення інтерв'ю, щоб мати можливість проводити інтерв'ю високого класу, не витрачаючи часу підготовку до них. У літературі абсолютно чітко стверджується, що першим кроком до ефективного інтерв'ю є підготовка (наприклад, Hodgson, 1987; Shaw, 1996b) [21; 49]. Без цього багато інтерв'ю провалюються ще до того, як почнутися. Шеперд описує це як гарантований рецепт провалу.

Планування – це комплекс дій направлених для підготовки до інтерв'ю, як психологічної підготовки, так і стратегічної. Підготовка включає в себе також організацію місця проведення допиту, оточення, а також технічні засоби та адміністративні питання.

Працівники з великим та, надмірним навантаженням стверджують, що у них немає вільного часу на планування і додаткову підготовку. Застосовуючи метод процесуального інтерв'ю, практики виявили, що час насправді заощаджують завдяки належного планування. Якісна та ретельна підготовка значно знижує ризик потреби повторного допиту. Виважена підготовка в межах професійного інтерв'ю значно зменшує ресурсовитратне та тривале кримінальне переслідування, яке часто судом все одно відхиляється, через низьку доказову цінність або ж інші технічні аспекти.

Ключовими елементами належного планування більшість дослідників та практиків вважають наступні:

- отримання максимально можливої кількості інформації про події, щодо яких проводиться розслідування, включаючи всю відповідну інформацію про реципієнта;
- визначення мети інтерв'ю відповідно до плану розслідування, а також всіх пов'язаних або взаємовиключних припущення, які необхідно дослідити, та можливості невинуватості підозрюваного;
- оцінка обсягу необхідної додаткової інформації, визначення найкращого способу її отримання.
- дотримання законодавства, відповідних рекомендацій і правил;
- підготовка технічних аспектів інтерв'ю (приділення уваги доказам, логістичним питанням, місцю проведення, обладнанню, розташуванню, присутності адвоката, перекладача тощо).

Орд (2004, стор. 3-5) [41] рекомендує слідчим пам'ятати принцип «спочатку підготовка, а потім інтерв'ю» і вказує на головні недоліки поганої підготовки та планування. Інтерв'юери ризикують за неналежної підготовки: пропустити важливі докази; не помітити невідповідностей і брехні; втратити контроль над інтерв'ю; можуть знадобитися додаткові перерви для отримання додаткової інформації, проведення непотрібних додаткових інтерв'ю з однією і тією ж особою.

Другим етапом є залучення та пояснення. Ця початкова фаза має вирішальне значення для успіху інтерв'ю. Слідчі повинні усвідомлювати, що для більшості людей інтерв'ю з поліцією може бути великим стресом, а для того, щоб допомогти вирішити проблему, потрібна «розминка». Інтерв'юери не повинні бути «друзями» з респондентами. Проте необхідно працювати над встановленням психологічного контакту, щоб забезпечити співпрацю та встановити приємну атмосферу на час інтерв'ю (Ord та інші, 2004) [41].

Для покращення співбесіди необхідно залучити допитувану особу і встановити з нею контакт. Залучення і пояснення є найбільш впливовим чинником для вдалого інтерв'ю, так як це початок, фактично фундамент спілкування.

Навчальний матеріал Р.Е.А.С.Е. (наприклад NCOF, 2003) [39] заохочує поліцейських приділяти час цьому етапі інтерв'ю і використовувати просту мову, а також розглянути:

- занепокоєння з приводу комфорту опитаних (чи вони хочуть води або в туалет);
- запитати, як до них звертатися (наприклад, за християнським ім'ям або за іменем та прізвищем)
- скільки часу людина має на інтерв'ю, чи не потрібно їй кудись їхати, чи не запаркована десь незручно її автомобіль;
- можливість заспокоїти людину, якщо вона нервує.

Під час встановленні контакту, інтерв'юєру рекомендовано:

- формувати відносини на основі емпатії і в першу чергу поваги;
- роз'яснити причини та передумови, права, виконати формальні вимоги і дотриматись порядок інтерв'ю, зокрема, щодо роз'яснення про те, що здійснюється аудіо- та відео фіксація;
- оголосити певні правила, надати інтерв'юйованому певну інформацію, а саме повідомити: те, що вони скажуть, матиме значення, тому важливо, щоб вони нічого не забули; не оминати деталі, навіть коли їм здається, що певна інформація ніяким чином не має відношення до предмету який вивчає розслідування; що їм необхідно сконцентруватися – для того, щоб краще згадати, можуть знадобитися серйозні зусилля;
- переконатися, що інтерв'юйований вірно зрозумів вищесказане і те, як саме це впливає на обставини, які з'ясовуються слідством.

Третьою стадією моделі Р.Е.А.С.Е. є розповідь. На цьому етапі інтерв'юєр отримує повну інформацію про події. Після встановлення контакту і роз'яснення правил інтерв'ю, особа, що проводить інтерв'ю повинна дати можливість інтерв'юйованому надати вільний виклад (без зупинень) обставин справи (або події), до якої має відношення розслідування. Дуже важливо, щоб інтерв'юйованому була надана повноцінна можливість

можливість розповісти «своє сприйняття історії» до того, як почнуть задаватись більш конкретизовані, детальні питання.

Навичка ставити питання є важливою для того, щоб результат був точним та надійним (Milne & Bull, 1999) [36]. Для інтерв'юерів важливо усвідомлювати, що співрозмовники можуть перейти від співпраці до відмови від співпраці та навпаки (CFIS, 2004) [7].

Для згодних на співпрацю жертв, свідків і підозрюваних інтерв'юер зазвичай використовує техніку інтерв'ю «вільне пригадування» на більш низькому рівні і вдосконалені методи когнітивних інтерв'ю для просунутих інтерв'ю. Для співрозмовників, які не співпрацюють, інтерв'юери зазвичай покладаються на методи управління.

Оскільки поліцейський повинен бути в повній готовності під час інтерв'ю, він має бути в змозі виявляти зміни в мові та поведінці респондента і пристосовувати свій підхід у міру необхідності. Що стосується підозрюваних, то практичний посібник CFIS (2004) [7] закликає інтерв'юерів ставити всі відповідні питання навіть у відповідь на мовчання. Так суд не зможе критикувати інтерв'ю як таке, що провалилося.

Після того, як співрозмовник дав відповідь на усі запитання (з належним використанням тактик: регулярне підведення підсумків, заохочення повторних спроб нагадати, інтерв'юеру може знадобитися уточнити розповідь або розповідь підозрюваного. Це може бути тому, що поліцейський не все точно зрозумів або має сумніви у правдивості почутого (MPS, 2001) [35].

Посібник CFIS (2004) [7], а також інші документи підкреслюють важливість етапу перевірки інтерв'ю з підозрюваними. Незважаючи на те, що поліцейський-інтерв'юер буде готовий перевірити будь-які невідповідності в розповіді, він також може ставити певні питання, аби просто перевірити, що скаже співрозмовник.

Завершення інтерв'ю є четвертим етапом в моделі Р.Е.А.С.Е. Під час оцінювання стало ясно, що поліцейські часто поспішають завершувати

інтерв'ю (Clarke and Milne, 2001) [8]. Однак завершальна стадія повинна бути такою ж повною і ефективною, як і будь-яка інша. Цю стадію теж треба ретельно обдумати.

Метою ефективного завершення інтерв'ю має бути:

- забезпечення спільного розуміння викладу даних інтерв'юйованого за допомогою його перегляду і підведення підсумків;
- пересвідчення в тому, що всі питання були розкриті в достатньому обсязі, перевіривши, чи надав інтерв'юйований всю інформацію, яку він міг і хотів надати;
- забезпечення цілісності і доброчесності інтерв'ю, легітимності подальшого кримінального провадження, а також залишення відкритими канали зв'язку;
- сприяння позитивному ставленню до надання точної та достовірної інформації в майбутньому (це буде відрізнятися залежно від того, підозрюваний це чи свідок).

По завершенню інтерв'ю слідчий повинен пояснити, що відбуватиметься в подальшому, надавши інтерв'юйованому інформацію з приводу наступних етапів процесу. Необхідно повідомити особу підозрюваного про можливе тримання під вартою, пояснити свідкам, про можливий виклик до суду тощо.

Обов'язково, інтерв'юйованого потрібно запитати, чи є в нього питання до офіцера на цьому етапі. Якщо ж комунікація відбувалась на принципі примусу, це не матиме ніякого значення. При цьому, якщо інтерв'ю проведене з дотриманням зазначених рекомендацій, таке питання може значно посилити сприйняття ним справедливого відношення до нього.

Етап оцінки завершує інтерв'ю PEACE. Згідно моделі процесуального інтерв'ю, описаний процес є практичною вправою, що потребує комплексу навичок, насамперед комунікаційних. Дуже важлива запорука розвитку навичок – це оцінка, аналіз та зворотній зв'язок.

Саме там інтерв'юер перевіряє, чи досягнуті цілі та завдання інтерв'ю, розглядає розслідування у світлі інформації, отриманої під час інтерв'ю, відображає, наскільки добре він чи вона провела інтерв'ю та зважає, що можна зробити в майбутньому (CFIS, 2004; MPS, 2001; NCF, 1996) [7; 35; 38].

Мілн і Булл (1999) [36] ставлять під сумнів ефективність цього третього кроку, враховуючи силу старої поліцейської культури, що не дає співробітникам слідчих органів визнати свої помилки під час інтерв'ю. Цей скептицизм відображає висновки Болдуїна (1992) [1] про те, що працівники поліції, як правило, не в змозі оцінювати власні здібності до опитування.

Коли інтерв'ю оцінюється керівником, старшим офіцером або колегою, необхідно переконатися в тому, що особа яка проводила інтерв'ю має можливість надати свої коментарі до проведеної ним роботи перед тим як буде виставлено оцінку. Ці коментарі потрібно розпочинати з позитивних моментів і завершувати тим, що може бути вдосконалено наступного разу.

Але, незважаючи на наявні переваги, модель Р.Е.А.С.Е. прийняли не скрізь. Наприклад, психолог Ерік Шеперд (1996) висловив сумніви щодо мудрості або практичності «квазі-інквізиторської нейтральної ролі, яку приділяють слідчим». Проте його критика РЕАСЕ виглядає скоріше критикою недоліків у всьому слідчому процесі, а не інтерв'ю як такого. Серед іншого, він каже: «Директор поліцейської підготовки та офіційні дослідження повідомляють, що наявність у поліції фактів, невідомих для широкої громадськості, дає поліцейським певні переваги, але все нівелюють несистемна поведінка та погане управління; відсутні основні системи для забезпечення професійних стандартів збору, оцінки та поширення інформації. Серед поліції поширене невігластво щодо роботи з місцем скоєння злочину, пошуку, виявлення та збереження доказів» (стор. 14) [52].

Також не всі адвокати вітали впровадження програми Р.Е.А.С.Е. Наприклад, адвокат Ед Кейп (Ed Cape) (1995 р.) [6] підготував посібник для практикуючих представників та їхніх клієнтів і розглянув порушення ПАРЄ 1984 і Кодексів. Далі він запропонував, щоб адвокати втручалися, якщо

інтерв'юер пробує встановити зв'язок з підозрюваним, задаючи питання про благополуччя, інтереси, сім'ю, тощо. Якщо поліцейський продовжує використовувати таку тактику, то Кейп пропонує адвокатам порадити своїм клієнтам не відповідати на запитання (Rigg, 1999) [43].

Пізніші оцінки показали, що, незважаючи на зусилля, спрямовані на впровадження Р.Е.А.С.Е., навчання більшості працівників поліції, отримане під час розслідування, залишалося досить обмеженим, тож вплив програми теж виявився обмеженим (Milne & Bull, 2003) [37]. Поліцейські в Англії та Уельсі, як і в інших юрисдикціях, все ще мали вивчати певні речі просто на роботі, спостерігаючи або спілкуючись із досвідченими інтерв'юерами (Strongman, 1994; Walters, 2002) [54; 59]. Ці досвідчені інтерв'юери, можливо, отримали не більше навчання на базовому рівні, ніж інтерв'юер-новачок. Як стверджує Уолтерс (2002, р85): «Не існує реальної гарантії того, що навички проведення інтерв'ю у старших дослідників краще, ніж у молодих» [59]. Загалом, такий підхід, здається, лише закріплює шкідливі звички поганого інтерв'ю.

Однією з методик, що рекомендуються до використання в рамках Р.Е.А.С.Е. є когнітивне інтерв'ювання. Когнітивна психологія як наукова школа зародилася в 60-х роках ХХ століття і, швидко набравши відповідної динаміки, стала одним із головних напрямків сучасної зарубіжної психології. За визначенням Роберта Солсо, когнітивна психологія охоплює весь діапазон психічних процесів – від відчуття до сприйняття, нейронауки, розпізнавання шаблонів поведінки, уваги, свідомості, навчання, пам'яті, формування понять, мислення, уяви, запам'ятовування, мови, інтелекту, емоцій і процесів розвитку; вона стосується різноманітних сфер поведінки [170].

Авторами методу когнітивного інтерв'ю є американські фахівці Рональд Фішер та Едвард Гейзельман [15]. Вони присвятили багато років своєї наукової кар'єри дослідженням в галузі когнітивної психології й прийшли до висновку, про доцільність застосування накопичених у цій галузі науки знань у кримінально-правовій практиці.

Незважаючи на те, що відтоді метод розвивався і вже виглядає інакше, багато експертів вважають його найбільшим досягненням покоління у сфері процесуального інтерв'ю (наприклад, Milne & Bull, 1999) [36]. Теоретичною основою для когнітивного інтерв'ю було експериментальне дослідження пам'яті, яке виявило, що існує кілька шляхів отримання згадки про події, і що інформація, недоступна за допомогою однієї методики, може бути доступною з іншою (Memon & Higham, 1999) [34].

Виходячи із практики використання когнітивного інтерв'ю в розслідуванні злочинів, даний метод найбільш ефективний при допиті свідків і потерпілих. У зв'язку з тим, що ці особи найбільш піддані стресу, найчастіше перебувають у пригніченому або навпаки збудженому стані, цей метод допомагає їм при пригадуванні певних подій, що представляють значимість для слідства. У разі пригадування певних подій, частину з них допитуваний може легко відтворити, але інша частина, хоч і фрагментарно, втрачається. Проте ці події все одно залишає свій слід в пам'яті особи, тому їх можна пригадати за допомогою методів активізації пам'яті.

За даним численних закордонних досліджень, застосування методу когнітивного інтерв'ю дає значний приріст отриманої інформації – від 30 до 70% у порівнянні зі стандартним поліцейським допитом. Причому збільшується не тільки кількість одержуваної інформації про обставини злочину, але і її якість [103, с. 8].

Структура когнітивного інтерв'ю схожа на типову методичну схему допиту. Однак при загальній зовнішній подібності є істотні відмінності в змістовному наповненні окремих етапів. Виходячи з отриманих результатів, використання методу когнітивного інтерв'ю поряд із загальними прийомами допиту є більш ефективним.

Його основна мета полягає в аналізі інформації й діагностиці поведінки – спостереженні «правди-неправди» за трьома основним каналами: вербальним, паралінгвістичним і невербальним. Основна мета поведінкового інтерв'ю – це вільна розмова з метою збору інформації про вчинену дію, у те

час як допит є обвинувальною взаємодією з підозрюваною особою, яка проводиться в контрольованому середовищі, і його мета – переконати підозрюваного розповісти правду. Проведення інтерв'ю не повинно супроводжуватися обвинуваченнями. І це повинне бути так, навіть коли в слідчого є підстави вважати, що допитувана особа має відношення до злочину або говорить неправду. Не обвинувачуючи, слідчий може встановити більш глибокий зв'язок з підозрюваним, і тим самим сприяти подальшому отриманню інформації. Винна людина, швидше за все, добровільно надасть корисну інформацію, якщо питання ставляться в нейтральній формі.

Рекомендується наступний порядок проведення опитування: інтерв'ювання жертви, потім очевидців, інших свідків і в останню чергу – підозрюваних. Основні правила проведення когнітивного інтерв'ю включають: розробку попереднього плану; забезпечення відповідної обстановки; попереднє ознайомлення з фактами про події; побудову тактики проведення когнітивного інтерв'ю; безперервність інтерв'ю; адекватну поведінку й спосіб висловлення; встановлення й забезпечення контакту з допитуваним.

При проведенні інтерв'ю зі свідком можуть бути застосовані наступні когнітивні техніки [13]:

- реконструкція подій: техніка, яка дозволяє допитуваному спробувати відновити у своїй пам'яті те, що відбулося, подумки зосереджуючись на ньому;
- повідомлення цілої інформації: техніка, що ставить перед собою завдання зосередження уваги допитуваного на злочині, для відтворення відомої йому інформації, з урахуванням усіх, навіть найменш значних деталей;
- пригадування подій в іншому порядку: метою даної техніки є те, щоб допитуваний розповів про події, що відбулися, не дотримуючись

хронологічної послідовності (наприклад, якщо до нього звернуться із проханням розповісти про те, що трапилося, у зворотному порядку, і т.п.);

- зміна точки зору: мета використання цієї техніки полягає в тому, щоб допитуваний виклав події з позиції іншого учасника, поставивши себе на місце його місце (наприклад, жертви) і представляючи собі, що він міг би побачити.

Отже, мета опитування з використанням методу когнітивного інтерв'ю полягає в тому, щоб за допомогою певних тактичних приймачів активізувати пам'ять допитуваного особи й допомогти йому згадати важливі для кримінальної справи факти, обставини, моменти. У зв'язку із цим можна рекомендувати слідчим проводити такий допит при розслідуванні злочинів в умовах дефіциту інформації для висування пошукових і слідчих версій.

Висновки до розділу 1

1. Одним з напрямів протидії корупції в Україні виступає результативне здійснення кримінальних проваджень щодо корупційних злочинів. Розслідування корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень здійснюють окремі уповноважені правоохоронні органи. Переважна кількість корупційних злочинів знаходиться у підслідності Національної поліції України. Водночас, кримінальні провадження щодо корупційних злочинів, суб'єктами вчинення яких виступають представники законодавчої та виконавчої влади, судового корпусу, органів місцевого самоврядування тощо здійснюють детективи Національного антикорупційного бюро України.

2. Розслідування корупційних злочинів передбачає визначення сутності дій, які дають змогу виявити їх та розслідувати, а також необхідність розкриття системи обставин, що підлягають встановленню: виявлення статусу особи, яка підозрюється у вчиненні корупційного діяння; кола її службових прав і обов'язків; мети зловживання владою або

службовим становищем; характеру дій або бездіяльності; часу, місця і мети вчинення злочину; способу вчинення і приховання злочину; розміру шкоди, заподіяної злочинними діями службової особи; відомостей про особу підозрюваного; обставин, що сприяли вчиненню службового злочину тощо.

3. Аргументовано, що допиту як дієвому інструменту розслідування корупційних правопорушень в наукових першоджерелах достатньої уваги не приділялося. Водночас, результати проведеного нами опитування детективів НАБУ дозволяє стверджувати що така потреба існує. В ході опитування детективи зазначили, що вважають ефективно проведений допит свідка (90,3 %) та підозрюваного (63,7 %) вагомим інструментом під час кримінального провадження щодо корупційних злочинів. Підготовлений та ефективно проведений допит дозволяє створити умови до співпраці підозрюваного чи свідка з детективом, оперативно «скеровувати» розслідування в необхідне русло, чітко визначити тонку межу між «службовою недбалістю» та «зловживанням службовим становищем» тощо.

4. Допит як один з засобів зібрання та перевірки доказів у розслідуванні злочинів пройшов довгий та складний шлях свого становлення. Акцентування уваги на кастовій приналежності допитуваного, типових поведінкових ознак поведіння винної особи, обвинувальній установці в допиті винного, ефективності застосування катувань характеризує основні атрибути еволюції допиту від інтуїтивного та емпіричного засобу одержання інформації до науково обґрунтованого методу розслідування кримінальних злочинів.

5. Результати сучасних наукових розвідок присвячених проблемі допиту (В. Лавров, І. Лузгін, Ю. Корухов Л. Удалова, С. Чернявський, С. Якушин та ін.) дозволяють стверджувати, що своєчасна, ретельна і всебічна підготовка до допиту є необхідною умовою отримання найбільш повних та об'єктивних показань у процесі кримінального провадження. В той же час, понад 50 % опитаних детективів НАБУ недостатню увагу приділяють підготовці до допиту в частині складання його плану, а саме: 16,9 %

періодично складають план допиту, 25 % частіше не складає чим складає попередній план допиту та 9,7 % його взагалі не складає.

6. Вивчення індивідуальних особистостей допитуваного є надважливою тактичною передумою підготовки до всіх допиту, так як від її наповненості та всебічності, та встановлених особливостей психіки буде залежити успіх та результат допиту. Це дозволяє слідчому (детективу) в короткі строки встановити з допитуваним психологічний контакт, визначити найбільш доцільні та результативні підходи, прийоми і способи ефективного впливу для отримання саме правдивих показань, вірно оцінити показання, зробити прогнози можливих способів протидії та діагностувати вірогідну поведінку допитуваного в різних ситуаціях, що можуть скластись під час допиту. Однак, понад 40% респондентів не досліджують попередньо перед початком допиту особу допитуваного. Що в значній мірі зменшує вірогідність на встановлення швидкого, позитивний та результативного психологічний контакт з допитуваним.

7. Узагальнення сучасних методик проведення допиту в кримінальному провадженні дозволяє виокремити шість їх основних груп, в основу яких покладено: прагнення встановити відносини та налагодження стосунків (формування поваги, розуміння, терпіння); провокація емоції (звернення до інтересів підозрюваного, совісті й релігії); конфронтація й змагання (підкреслення експертних знань і влади слідчого, показуючи ознаки нетерпіння, використання обману й погроз) співробітництво (наприклад, пропозиція спеціальних умов або переваг); маніпулювання доказами (надання реальних або надуманих доказів, виявлення суперечностей у заявах підозрюваного).

8. Еволюції методологічних засад проведення допиту як процесуальної дії в кримінальному процесі притаманний рух у напрямі формування наукових підвалин методики отримання точної, актуальної та повноцінної інформації шляхом стимулювання прагнення допитуваного її надати, в неконфронтаційних умовах спілкування, без застосування методів

маніпулювання та репресивні дії, уникаючи ситуацій позбавлення людської гідності. Аргументовано, що однією з методик, яка відповідає зазначеним критеріям виступає процесуальне інтерв'ю.

9. Основою реалізації процесуального інтерв'ю є взаємозв'язок його основних етапів. Допит розглядають як ланцюгову реакцію, де ретельне і систематичне планування й підготовка збільшує вірогідність вдалого встановлення контакту. Зазначене сприяє отриманню детального викладу подій допитуваним та зумовлює характер комунікації з ним протягом всього інтерв'ю, впливаючи на етапи зондування і стратегічного розкриття. Професійне завершення процесуального інтерв'ю позитивно позначається на перспективі успішної комунікації з допитуваним в майбутньому та сприяє розбудові і підтримці гарних відносин між правоохоронцями і громадянами. Професійна (експертна) оцінка одержаних доказів збільшує вірогідність ефективного розслідування та стає стимулом підвищення професійного рівня інтерв'юера.

РОЗДІЛ 2.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ІНТЕРВ'Ю В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

2.1 Доказове значення процесуального інтерв'ю як методики допиту у кримінальному судочинстві

Аналізуючи доказове значення процесуального інтерв'ю під час досудового розслідування в зарубіжних країнах, насамперед важливо відзначити, що під час формування сучасних державних правових Європейських систем історично склалося так, що існує дві форми кримінального процесу, так як: змагальна і змішана. Ці дві форми процесу поступово розповсюдились у інші держави світу.

Змагальна форма притаманна англосаксонському кримінальному процесу (Великобританія, США, Канада, Австралія, Гана, Індія, Ізраїль, Кенія, Кіпр, Мальта, Нова Зеландія та ін.) [143, с. 276]. Змішана (континентальна) форма кримінального процесу отримала своє визначення після прийняття Францією у 1808 році Кримінально-процесуального кодексу. Для цієї форми (моделі) процесу характерним є чіткий розподіл його на дві частини: попереднє провадження (попереднє або досудове розслідування) з наявністю деяких елементів розшукового характеру, обмежуючих права обвинуваченого, і кінцевого провадження (судовий розгляд) з додержанням принципів безпосередності, гласності, відкритості і змагальності. Ця форма кримінального процесу була запозичена такими державами, як Австрією, Німеччиною, Іспанією, Італією, Росією та багатьма іншими країнами [176, с. 632].

Англо-саксонська правова система як система загального права є витоком англо-американської правової сім'ї. До сім'ї англійського права

(англо-саксонського або загального права) входять, поряд з Англією, Ірландія, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Шотландія, а також інші колишні колонії Британської імперії.

Особливість системи англійського права полягає в тому, що вона не має точної класифікації галузей права, властивої континентальній системі [129]. Відбувається розмежування не стільки галузей права, скільки окремих інститутів або проблем: договір, реальна власність, квазідоговір, застава, шкода, придбання, процедури цивільні, кримінальні, магістратських судів та інше. На цей час засадничі галузі права набувають все більшого розвитку.

Система англійського права поділена на чотири категорії галузі по дві в кожній: право кримінальне та цивільне; право публічне і приватне; право матеріальне і процесуальне; право муніципальне і публічне міжнародне. Процесуальне право має явний пріоритет над матеріальним правом. Панування прецеденту обумовило підвищене значення процедурно-процесуальних правил.

Традиційно англійську систему права відрізняє принцип стабільності і додержання прецедентів навіть тоді, коли вони формально не мали обов'язкової сили. Впевненість громадян, державних службовців і посадових осіб в існуючому правовому порядку ґрунтувалася на минулій прецедентній практиці, яка вважалася непорушною доти, доки не з'являвся вагомий аргумент на користь її зміни. Суди завжди орієнтувалися на однаковий розгляд аналогічних випадків. Дотепер не тільки прецеденти, а й їх тлумачення залишаються незмінними.

Другу групу англо-американського типу правової системи очолюють США. Зазнавши значного впливу англійського права, ця країна є цілком самостійною у правовому відношенні. За своєю структурою сучасне право США не відрізняється від права Англії. Воно також диференціюється на загальне право і право справедливості, формується судовою практикою у вигляді прецедентів. Процесуальне право превалює над матеріальним.

Джерелами права є судовий прецедент, закон, правова доктрина, розроблена окремими суддями і суддівськими корпораціями [119, с. 38].

У США, як і в Англії, головне джерело права становить судова практика. Проте остання відіграє іншу роль у створенні прецедентів. На відміну англійського Апеляційного суду і палати лордів, вищі суди США (Верховний суд США і верховні суди штатів) не вважають себе зобов'язаними власним прецедентам і можуть таким чином змінити свою практику. Окрім того, у співвідношенні федеральної судової системи і системи штатів діє аналогічний принцип, що і при співвідношенні федеральних судів і штатів. А саме, суди штатів мають абсолютну компетенцію, а у федеральні суди можна звертатися тільки тоді, коли Конституцією США або законом Конгресу ці суди визнано компетентними.

Така країна як Канада входить до угруповання американського загального права, що формувалась під впливом вже існуючої системи англійського загального права. Система права Канади перейняла основний принцип цієї системи, так: рішення судів вищого рівня мають значення судового прецеденту. Джерелами права є:

- закон, який видається канадським парламентом;
- норми права справедливості, створена Судом справедливості лорда-канцлера в Лондоні в XV-XVI століттях;
- прецедентна норма англійського загального права.

Прагнення канадських судів затвердити свої рішення як національні прецеденти тривалий час зазнавало опору із боку Великої Британії. Рішення канадських судів підлягали оскарженню Судовим комітетом Таємної ради в Лондоні.

На даний час система канадського загального права повністю самостійна, її відокремленість забезпечується Верховним судом Канади, а також вищими судами провінцій, що мають у підпорядкуванні всі нижчі ланки судових інстанцій. Також не втратили значення та приєдналися до складу канадського загального права інші рішення англійських судів, що

були прийняті раніше в результаті тлумачень діючих у Канаді англійських законів та чинних норм загального права.

Одними з основних джерел австралійського права і на даний час є судовий прецедент загального права, а також закон. Загальне право і законодавство такої країни як Австралія в значній мірі відрізняються від англійського і північноамериканського.

Так, на відміну від загального права, одним для всіх суб'єктів Австралійського Союзу джерелом законодавства є система законів, які прийняті як загальним федеральним парламентом, так і всіма окремими штатами. Діючі законодавчі права суб'єктів федерації досить широкі. Значна частина суспільних відносин (земельної власності та інших видів власності, договірних відносин, відповідальність за спричинення шкоди тощо) урегульовуються законодавством штатів.

Законодавство країни Нова Зеландія характеризується впорядкованістю. Значна перевага надається не кодифікації, а консолідації. Діють акти з найважливіших інституцій права. Але деякі з питань цивільного права (зокрема, зобов'язання, що виникають внаслідок спричинення шкоди, та ін.) на даний час ще не консолідовані. Закони, часто, створені за англійським зразком.

Вищими судовими гілками в Новій Зеландії є Апеляційний та Верховний суди. Так, Апеляційний суд розглядає скарги на постанови Верховного суду, а також постанови установ адміністративної юстиції та арбітражного суду.

Більша частина кримінальних і цивільних справ, крім найрезонансніших категорій справ про державну зраду, вбивство тощо, розглядається магістратськими судами, які є нижчою ланкою загальної судової системи.

Англо-саксонському кримінальному процесу історично не був відомий характерний для континентальної Європи поділ його на дві рівноцінні за юридичним значенням частини: попереднє (досудове) розслідування і

кінцеве (остаточне) провадження – судовий розгляд. Інакше кажучи, такої стадії кримінального процесу як досудове розслідування у цьому (англосаксонському) кримінальному процесі ніколи не було у жодному із його варіантів. Кримінальний процес у англо-саксонських країнах не розглядається у якості публічного провадження, яке реалізується спеціальними державними органами незалежно від волі сторін. У зв'язку з цим, там не виникає необхідності у використанні особливих кримінальних процесуальних форм і способів підготовки справи до слухання у суді, які складають сутність розслідування у країнах континентальної Європи, що пройшли страшні часи інквізиції і прагнуть до глибокого дослідження обставин справи з метою встановлення об'єктивної істини [134, с. 19].

У країнах англо-саксонського права готувати кримінальну справу до судового розгляду повинні не посадові особи спеціальних державних органів (дознавач, слідчий, прокурор, слідчий суддя тощо) на основі чітко визначених законом процедур і повноважень, а самі сторони – обвинувачення та захисту. Виходячи з цього, класична англо-саксонська концепція не включає досудового провадження до самостійної стадії кримінального процесу, вважаючи, що сам кримінальний процес розпочинається лише з моменту, коли справа, сформована за межами кримінальної процесуальної діяльності, надійде у провадження до суду.

Основною формою розслідування корупційних злочинів у країнах англо-саксонського права є поліцейське розслідування, яке виконує найбільший обсяг цієї роботи, але не є єдиним органом, що займається вказаним видом діяльності. Поліція – виконує виключно обвинувальні функції, збирає тільки обвинувальні докази і застосовує тільки запобіжні заходи. У зв'язку з тим, що поліція (як і інші органи розслідування) не зобов'язана розслідувати справу всебічно, повно і об'єктивно, то сторона захисту має право самостійно займатися пошуком доказів, які виключають винуватість обвинуваченого чи пом'якшують його відповідальність, тобто злочин розслідується двома «паралельними» формами [149, с. 35-36].

Особливості основної форми поліцейського розслідування не передбачають зацікавленості правоохоронців використовувати потенціал процесуального інтерв'ю в повному обсязі, так як його мета не корелює з магістральною ціллю виконання обвинувальної функції поліції у країнах англо-саксонського права.

Після завершення розслідування справи поліція передає матеріали до Державної (королівської) служби кримінального переслідування і обвинувачення (Великобританія), Державної служби обвинувачення (Канада), Аторнейської служби (США). Там справа вивчається і по ній приймається рішення: закрити справу; направити справу до суду з поданням (обвинувальним актом). Затверджується обвинувальний акт суддею. Посадова особа вищевказаних державних органів самостійно вирішує питання про підтримання чи не підтримання обвинувального акту під час розгляду судом кримінальної справи по суті [144].

Поділ кримінального процесу на дві формалізовані частини – попереднє (досудове) і кінцеве (судове) провадження, є суто континентальним явищем романо-германської системи права. Ця форма (модель) кримінального процесу мала і продовжує мати великий вплив на організацію досудових стадій кримінального судочинства майже у всій Європі. Відповідно до цієї моделі досудове розслідування кримінальних правопорушень здійснюється у двох формах: дізнання і досудове (попереднє) слідство. Ядром цієї моделі є досудове слідство, бо тільки слідчі органи досудового розслідування наділяються повноваженнями на розслідування справ про вчинені злочинів у повному обсязі [94, с. 26].

Наразі досудове розслідування континентального типу мають ряд європейських країн: Бельгія, Греція, Швейцарія, Іспанія, Португалія, Люксембург, Італія, Україна, Франція, Нідерланди, Російська Федерація, Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Польща, Молдова, Литва, Чехія, а також в інших країнах світу.

Так, якщо англо-саксонське розслідування злочину в значній мірі не відзначається формалізацією, то розслідування в континентальній моделі процесу – є ключовим моментом у досудовому розслідуванні, процедура якого ретельно урегульована кримінально-процесуальним законодавством. Переважна більшість аспектів цієї процедури мають вагоме значення і їх порушення є недопустимим. Зазначене в повному обсязі стосується й здійснення процесуально інтерв'ю як методики проведення допиту в кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів в нашій країні.

У кожній країні є закони (акти вищих органів законодавчої влади), що регулюють кримінальне судочинство і які є джерелами кримінального процесуального права. Разом з тим, не скрізь такі закони мають кодифікований характер. Саме наявність або відсутність кримінальної процесуальної кодифікації є однією з ознак, дозволяючи відрізнити континентальну систему кримінального процесу від англо-саксонської. [130, с. 296-297].

Німецька доктрина, що є прикладом змішаної (континентальної) форми кримінального процесу, оцінює показання свідка і співвідносить їх з іншими доказами за юридичною силою. На початку XX століття німецькими юристами та психологами було розроблено концепцію, що обґрунтовувала сумнівність показань свідків як доказів. На думку Д. Шустера: «Свідок – ненадійний засіб доказування» [47, с. 3]; інший процесуаліст Е. Шмідт вважав, що «цінність показань свідка для встановлення істини у вищій мірі проблематична» [46, с. 106]. Багато юристів того періоду обґрунтовували думку про те, що необхідно замінити показання свідка надійнішими доказами – речовими. На думку Г. Генкеля: «Технічний прогрес останнього століття, розвиток криміналістичної техніки, судової хімії та медицини весь час висувають з повною очевидністю на перше місце доказування за допомогою речових доказів» [20, с. 197-198].

Нині час німецька доктрина взагалі виходить з повної «рівноправності» показань свідка з іншими видами доказів. Процесуалісти, що обґрунтовують

дану точку зору, пропонують буквально тлумачити знаменитий § 261 КПК ФРН, згідно з яким «про результати дослідження доказів суд вирішує за своїм внутрішнім переконанням, що склався на підставі розгляду всіх обставин справи в сукупності» [175].

Кримінальний процес Франції заснований на поділі форм судочинства залежно від виду здійсненого правопорушення. Вид правопорушення визначає підвідомчість справи певному суду при розгляді його по суті (*des juridictions de jugement*) і необхідну форму досудового провадження по ньому (*des juridictions d'instruction*).

Французьке кримінальне право розділяє всі кримінально карні діяння на три види: порушення (або провини) (*contravention*); делікти (*delites*); злочину (*crimes*).

У випадку здійснення очевидного злочину (*crimes et delits flagrants*), наприклад, коли особа затримана на місці злочину, коли при ній є сліди недавно вчиненого злочину тощо, підозрюваний інформується про суть підозри й своїх права, включаючи право на обраного або призначеного адвоката (ст.61-1 КПК Франції). Після цього він може бути допитаний. Також вирішується питання про затримання такої особи.

Якщо злочин вчинений не в умовах очевидності, проводиться попереднє дізнання. При виявленні підозрюваного співробітник судової поліції, що проводить дізнання, повідомляє прокурора про виявлення підозрюваного (ст. 75.2 КПК Франції) і перед допитом інформує його про права, включаючи право на захист.

Свої висновки за підсумками попереднього дізнання співробітник поліції викладає в протоколі. Даний протокол оцінюється прокурором, який ухвалює рішення щодо порушення справи (ст. 40-1 КПК Франції) і про відкриття попереднього слідства, якщо воно обов'язкове.

Безпосередньо попереднє розслідування проводиться слідчим суддею. Слідчий суддя допитує свідків. При цьому протокол допиту підписує не

тільки допитуваний і слідчий суддя, але й секретар слідчого судді, присутній під час допиту.

Пред'явленню обвинувачення у французькому кримінальному процесі передуює допит підозрюваного. Слідчий суддя, у разі наявності наміру висунути обвинувачення, спочатку направляє повідомлення про це підозрюваному, викладаючи суть і юридичну кваліфікацію діянь, роз'ясняє його права, забезпечує право на захист, роз'яснюючи можливість запросити адвоката на вибір або призначеного захисника. За 4 робочих дня перед першим допитом підозрюваного адвокатові надається можливість ознайомитися з матеріалами дос'є слідчого судді (ст. 114 КПК Франції).

Після цього проводиться допит, який протоколюється. У допиті може брати участь не тільки слідчий суддя, але й прокурор (ст. 119 КПК Франції).

За результатами допиту суддя ухвалює рішення, висувати обвинувачення або залишити підозрюваного в статусі *temoin assiste* (асистований свідок, підозрюваний), про що повідомляє допитуваного.

У ст. 428 КПК Франції проголошується принцип вільної оцінки доказів. Зазначено, що зізнання, як і інші докази, оцінюються суддями вільно.

Стосовно до окремих видів доказів особливо підкреслюється, що протокол допиту повинен містити питання, на які відповідав допитуваний. Відзначається, що будь-який протокол, рапорт не має доказової цінності, якщо він складений не в передбаченій формі, а автор документа, діючи офіційно, особисто не сприймав описані в ньому події (ст. 429 КПК Франції).

КПК Грузії прийнятий в 2009 році, базується на принципах змагальності та рівних прав кримінального процесу. Статтею 114 передбачено, що допит особи на стадії досудового розслідування проводиться судом (суддею-магістратом) лише в обмеженому колі випадків:

- існує реальна небезпека його смерті або погіршення здоров'я, що може перешкодити його допиту в ході розгляду справи по суті;
- вона на тривалий час залишає територію Грузії;

- незважаючи на розумні зусилля, для направлення справи до суду на розгляд по-суті неможливо знайти інше джерело необхідних доказів;
- це необхідно у зв'язку із застосуванням спеціальних заходів захисту.

Надання свідчень перед суддею-магістратом є обов'язковою, і відмова від неї тягне кримінальну відповідальність.

Допит може проводитися без попереднього інформування й присутності іншої сторони. У такому випадку показання свідка при розгляді справи по суті є неприпустимими доказами, якщо він може бути підданий повторному допиту.

В ч. 2 статті 14 передбачено, що сторони кримінальної справи мають право вимагати в суді безпосереднього допиту свідків.

Як і інші країни романо-германської правової системи, наша Україна є країною кодифікованого права (до того ж протягом останнього десятиліття в значній частині відбулось оновлення кодексів, так замість застарілих, створених на соціалістичній правовій системі, створили нові, що базуються на принципах романо-германського права). Також, ще однією рисою, яка свідчить про те, що правова система в Україні перейшла на принципи романо-германської правової системи є принцип верховенство закону, який є головним джерелом права. Головним законом України є Конституція 1996 р. Активне прагнення України рухатись в напрямку євроінтеграції також супроводжується поступовим приведенням її законодавчої бази до вимог європейських стандартів – тобто до існуючої концепції романо-германської системи права.

Таким чином, можна вести мову про те, що право в Україні почало розвиватись у тісному взаємозв'язку з романо-германською правовою системою. Причому це тяжіння до стандартів континентальної правової системи виявилось настільки сильним, що фактично стало однією з невід'ємних рис вітчизняної правової культури. Підтвердженням цьому є, зокрема і те, що навіть в період перебування України у складі СРСР

соціалістична правова система не змогла подолати цієї традиції. Тому після відродження незалежності України її право і повернулось до стандартів романо-германської правової системи. [87]

У українському кримінальному процесі більшість необхідних обставини перевіряються та встановлюються за допомогою найпоширенішого джерела – показань. З метою успішного вирішення завдань кримінального провадження дізнавач, слідчий, керівник органу досудового розслідування та прокурор мають мати розуміння, що таке показання, та з якою метою вони отримуються - для дослідження під час розслідування чи оцінки слідчого судді та суду. Відповідно до чинним КПК України до процесуальних джерел доказів відносяться: показання; документи; речові докази; висновки експертів.

Вказаний перелік зазначений у ч. 2 ст. 84 КПК і є вичерпним. Під показаннями, документами, речовими доказами, висновками експертів необхідно розуміти процесуальні джерела, а саме матеріальну форму, яка містить і передає фактичні дані. Джерела повинні гарантувати отримання максимально повних і достовірних фактичних даних, це є важливою умовою допустимості доказів. Слід звернути увагу на те, що законом наданий вичерпний перелік джерел доказів, у зв'язку з чим докази, отримані з інших джерел, які не є передбаченими законом, не можуть бути визнаними доказами. Тому допустимість доказів характеризується законністю джерел відомостей, а також способів отримання та фіксації відомостей, що містяться у такому джерелі. Тільки ті відомості, які є у вказаних джерелах, допустимо використовувати у кримінальному процесі як докази. Лише у єдності свого змісту (відомостей про факти) і належної процесуальної форми його отримання і збереження (джерела) доказ може слугувати легітимним засобом доказування [156, с. 8].

На нашу думку, навіть якщо слідчий вийде за межі джерел доказів, які зазначені у ст. 84 КПК України, наприклад використає інформацію отриману

за невстановлених слідством обставин, з великою вірогідністю, в подальшому такі дані не будуть враховані судом як докази.

Роль та значення кожного процесуального джерела доказів, зокрема показання, відіграє своє значення на кожній стадії кримінального провадження. В той же час, помилково визначати процесуальним джерелом доказів свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, експертів, слідчих, до того, як відомості, що містяться в процесуальних джерелах доказів, не будуть одержані суб'єктами доказування та зафіксовані через призму КПК України. Якщо доказів ще немає, отже, не існує і процесуальних джерел, які повинні знаходитись у кримінальному провадженні. Перелічені види джерел доказів доречно було б назвати носіями відомостей, що можуть мати доказове значення [150, с. 745].

Нам би хотілось відмітити, що діюча система кримінального процесуального права визначає суб'єктами доказування не тільки посадових осіб органу досудового розслідування, а і сторону захисту, що також наділена правом збирати докази.

Цікавим є застосування терміну «показання» у діючому законодавстві. Так, ч. 1 ст. 95 КПК має визначення цього поняття як відомостей, що надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Відповідно до частини 2 ст. 95 КПК підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду. А частина 3 ст. 95 КПК зобов'язує свідка, експерта давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду в установленому цим Кодексом порядку. Тому, показання можуть бути поділені на види в залежності від процесуального статусу учасника кримінального провадження.

Показання умовно можна розділити за кількома критеріями: 1) залежно від того, ким з учасників кримінального провадження вони надані (підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом тощо); 2) за послідовністю (первісні та наступні показання); 3) залежно від їх опосередкованості (надані безпосередньо у судовому засіданні, показання з чужих слів, показання, отримані згідно зі ст. 225 КПК України); 4) залежно від віку особи, котра їх надала (показання малолітньої, неповнолітньої та повнолітньої особи тощо) [64, с. 72].

Як ми можемо констатувати, кримінально процесуальне законодавством визначає, що допит може здійснюватись різних категорій осіб, але не поділяє допити за вище зазначеними критеріями.

Судом може визнавати як докази показання за певних умов: а) їх допустимості; б) їх належності; в) відкриття їх протилежній стороні згідно ст. 290 КПК України; г) надання їх безпосередньо в суді або згідно зі ст. 225, 232 КПК України у разі наявності для того підстав; д) у разі якщо не відбулася дискредитація репутації особи яка, стала джерелом таких показань відповідно ст.ст. 88, 352-354 КПК України.

Показання підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого мають підлягати ретельному вивченню, перевірці й оцінці в сукупності з усіма обставинами, встановленими під час досудового розслідування. Обвинувачення не повинно ґрунтуватись на суперечливих показаннях потерпілого, не підтвердженими жодним іншим доказом. Такі докази можуть бути визнані недопустимими.

Відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. ст. 276-279 КПК України повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок не встановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень [126].

Ми згодні з зазначеними твердженнями та варто зауважити, що відповідно до існуючої практики особа, що є потенційним підозрюваним часто намагається уникнути набуття статусу підозрюваного та вживає дій, що в значній мірі ускладнює їй вручення повідомлення про підозру. Вважаємо, що було б доречним здійснити окреме наукове дослідження цієї проблематики.

Поняття «підозрюваний» є ширшим за своїм значенням, ніж поняття «обвинувачений», адже будь-який обвинувачений є підозрюваним, але не кожен підозрюваний стає обвинуваченим, а лише та особа щодо якої обвинувальний акт переданий до суду в порядку, визначеному законом [171, с. 233]. Показання підозрюваного, як і показання обвинуваченого, мають подвійну природу, будучи, з одного боку, джерелом доказової інформації, з іншого – засобом захисту його інтересів.

Показання підозрюваного – це зафіксоване у відповідній процесуальній формі повідомлення, зроблене під час допиту про обставини, які мають значення для кримінального провадження, особою, яка набула процесуальний статус підозрюваного.

Отже, слідчий, прокурор, суд зобов'язані допитати підозрюваного, обвинуваченого, надати йому можливість викласти свої показання, здійснити право на захист [126].

Для підозрюваного давати показання – право, а не обов'язок, тому показання підозрюваного можуть бути отримані при допиті, й тільки в добровільному порядку [128, с. 286]. Підозрюваний не несе відповідальності за завідомо неправдиві показання. Якщо підозрюваний дає неправдиві показання, заявляючи, що кримінальне правопорушення, у вчиненні якого його підозрюють, вчинено іншою особою, то він не може бути притягнутий до відповідальності за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину за ст. 383 КК України [125]. Давання підозрюваним, а потім і обвинуваченим завідомо неправдивих показань не може розглядатися і як обставина, що обтяжує його покарання. Підозрюваний може скористатися

свободою від самовикриття та правом не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у будь-який момент [115]. Особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі, або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування. Згідно із ст. 224 КПК України у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання, особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви [126].

Ми згодні з вище наведеними твердженнями та виокремлюємо те, що існують випадки зловживань підозрюваними та їх захисниками у праві надавати або не надавати показання. Існують випадки, коли метою затягування процесуальних строків досудового розслідування, підозрювані надавали власноручно показання щоденно протягом місяця. Або навпаки, коли захисники, посиляючись на конституційні права та процесуальні права, закликали підозрюваних не тільки не надавати показання, а взагалі не відповідати на запитання детектива (слідчого). Наприклад на запитання пов'язані зі встановленням особи, анкетних даних допитуваного.

Недотримання процесуальних прав підозрюваного та обвинуваченого під час допиту передбачає визнання доказів неприпустимими. Свої показання підозрюваний дає в ході допиту, про що складається протокол [106, с. 102-103].

У своїх показаннях підозрюваний може як визнавати свою вину, так і заперечувати. Водночас процесуальне значення мають лише та частина повідомлених ним відомостей, яка становить предмет доказування у кримінальному провадженні. Однак, слід пам'ятати, що навіть, якщо підозрюваний визнає свою вину у вчиненому, повідомляє всю необхідну інформацію про місце, спосіб, обставини вчинення злочину, самі по собі його

показання не будуть мати доказове значення його вини, необхідна система доказів.

Однак, слід акцентувати увагу на тому, що предмет показань підозрюваного у КПК України не сформульований, очевидно він визначається змістом того документа, винесення якого вводить підозрюваного в процес [128, с. 286]. З урахуванням викладеного, на нашу думку, предметом показань підозрюваного є обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а також зміст повідомлення про підозру.

Цілком зрозуміло, що надання показань у ході допиту підозрюваний чи обвинувачений використовують лише для ви будови власного захисту, припущення щодо того, хто дійсно вчинив кримінально каране діяння, ходу та обставин вчинення злочину тощо. Таким чином, показання вказаних учасників кримінального провадження фактично зведено до різного роду міркувань, висування версій, умовиводів, що, звичайно, доказами не є, однак, показання, надані ними у ході допиту мають доказове значення та підлягають перевірці у загальному порядку на рівні з іншими доказами, адже можуть в подальшому спростувати версію слідства, зняти з нього будь-які підозри та виявити особу, яка, дійсно вчинила кримінальне правопорушення.

КПК України у ч. 1 ст. 42 зазначає, що обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 цього Кодексу [126].

За результатами аналізу ст. 351 КПК України приходимо до висновку, що показання обвинуваченого у судовому засіданні відрізняються від тих, які ним надаються під час досудового розслідування, оскільки повідомляються ним усно із аудіофіксацією ходу судового засідання та із значно більшою кількістю осіб, уповноважених такий допит проводити (потерпілий, інші обвинувачені, цивільний позивач, цивільний відповідач, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження).

Процесуальне становище обвинуваченого, як учасника кримінальної процесуальної діяльності, має специфічну природу, оскільки це – особа, яка може бути визнана винуватою і піддана покаранню [128, с. 286].

Показання обвинуваченого у свою чергу зводяться до намагання спростувати та пояснити висунуті обвинувачення, а також з урахуванням презумпції невинуватості – максимально перекласти обов'язок доведення своєї вини на досудове розслідування.

Предмет показань обвинуваченого є найширшим за своїм характером, адже, окрім повідомлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні останній повідомляє про свої взаємовідносини з іншими обвинуваченими чи підозрюваними, свідками, потерпілим. Крім того, обвинувачений вправі повідомити про стан свого здоров'я, осіб, які перебувають на утриманні, будь-які характеризуючи його дані та дані, які слід врахувати під час кваліфікації кримінального правопорушення тощо. Обвинувачений здійснює свій захист не тільки шляхом повідомлення даних, що стосуються фактів справи, а й за допомогою пояснень цих фактів [128, с. 285].

Обвинувачений володіє таким же обсягом прав і обов'язків як і підозрюваний. Тому право не свідчити проти себе, відповідати на запитання або повністю відмовитися від надання показань зберігають свою актуальність і у зв'язку з набуттям цього процесуального статусу.

Конституцією України (ст. 62) та КПК України (ст. 17) [115] закріплюється презумпція невинуватості, яка для досліджуваного нами питання полягає у тому, що виключно сторона обвинувачення зобов'язана спростувати доводи обвинуваченого, висловлені ним під час допиту на власний захист, або у разі неможливості такого спростування витлумачити їх на користь обвинуваченого.

Суттєвою відмінністю обвинуваченого від підозрюваного, на нашу думку, є те, що обвинувачений вже ознайомлений практично з усіма наявними у кримінальному провадженні доказами та може обґрунтованіше та

смівлівіше вибудовувати лінію захисту. також обвинувачений протягом усього досудового розслідування вправі змінювати свої показання, а суд надає оцінку лише тим показанням, які обвинувачений надасть безпосередньо під час судового засідання. Тому показання обвинуваченого під час досудового розслідування носять більше інформативний, спрямовуючий досудове розслідування характер. Водночас жоден доказ не має наперед визначеної сили та показання обвинуваченого мають бути оцінені у сукупності з іншими зібраними під час досудового розслідування доказами.

Залежно від змісту показання підозрюваного та обвинуваченого можуть бути класифіковані на такі види:

1. Спростувальні – допитуваний повністю або частково заперечує та спростовує вибудовану детективом версію вчинення кримінального правопорушення під час досудового розслідування.

2. Заперечувальні – допитуваний заперечує повністю чи в частині повідомлення про підозру чи обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, наводить аргумент на свій захист та не визнає себе винуватим повністю чи в частині. Крім того, допитуваний повідомляє інформацію, яка потребує перевірки з боку сторони обвинувачення.

Детектив, який здійснює досудове розслідування, зобов'язаний перевірити надані показання та або підтвердити їх, або спростувати. У випадку, якщо він не може однозначно потрактувати здобуті докази, то всі сумніви зобов'язаний витлумачити на користь підозрюваного чи обвинуваченого. Аналогічно суддя під час розгляду кримінального провадження по суті зобов'язаний перевірити доводи обвинуваченого та оцінити їх у сукупності з іншими зібраними під час досудового розслідування доказами.

На сьогодні існує наукова позиція щодо малозначності позиції допитуваного обвинуваченого чи підозрюваного, якою він спростовує свою винуватість, заперечує висунуті обвинувачення, незначної доказової сили.

Водночас така позиція подекуди може призвести до порушення прав і свобод обвинуваченого чи підозрюваного.

М.С. Строгович стверджує, що це абсолютно неправильна та необґрунтована точка зору, адже оскільки процесуальне законодавство визнає показання підозрюваного, обвинуваченого, то немає жодної вагомої підстави вважати, що доказами являються лише ті показання, де особа визнає себе винуватою. Отже, і ті, й інші показання мають доказову силу, це залежить від обставин кожного окремого провадження та встановлюється в ході перевірки та оцінки [171, с. 416].

Можемо зробити висновок, що у даному випадку виключення показань підозрюваного, обвинуваченого взагалі із числа доказів буде такою ж крайністю, як і визнання їхньої ролі основною [92, с. 32], адже доказом є не сам факт визнання винуватості, а дані, які становлять його зміст [136, с. 265] та мають значення лише у сукупності з іншими доказами [65, с. 16].

Варто зауважити, що на практиці часто зустрічається заперечення допитуваним своєї вини та свідчення проти інших осіб, тобто обмова. Обмова – це показання підозрюваного, обвинуваченого, у яких він правдиво чи неправдиво викриває інших осіб у вчиненні кримінального правопорушення. Доказами у цьому випадку можуть визнаватися лише ті показання щодо інших осіб, в яких підозрюваний, обвинувачений повідомляє про вчинення, чи не вчинення того правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується сам. Якщо ж вказані учасники кримінального провадження повідомляють про обставини, які стосуються іншого кримінального провадження, то вони допитуються як свідки [128, с. 285].

Довільно використовуючи своє право на захист та відсутність для нього будь-якої відповідальності за неправдиві показання підозрюваний чи обвинувачений, може обмовити інших осіб, направляючи досудове розслідування таким чином на хибний час, затягуючи його та завдаючи репутаційних та матеріальних втрат обмовленій особі.

З огляду на викладене слідчий повинен особливу увагу приділити ретельній перевірці тих показань, у яких підозрюваний чи обвинувачений здійснює викриття інших осіб у вчиненні кримінального правопорушення. Така інформація повинна використовуватися лише як версія для спрямування ходу досудового розслідування. Та такі показання не мають наперед встановленої законодавчої сили, повинні оцінюватися у сукупності з іншими зібраними доказами у кримінальному провадженні.

3. Допитуваний надає повністю чи частково викривальні щодо нього показання.

Це такі показання, відповідно до яких підозрюваний чи обвинувачений повністю чи частково погоджується з повідомленою йому підозрою чи обвинуваченнями та розкриває деталі та обставини вчиненого ним кримінального правопорушення. При цьому, слід акцентувати увагу на тому, що викривальні показання у жодному разі не мають наперед встановленої доказової сили.

Надані підозрюваним чи обвинуваченим викривальні щодо себе показання будуть мати доказове значення лише тоді, коли вони є належними, тобто стосуються предмета доказування у даному кримінальному провадженні, а також, якщо зібрані під час досудового розслідування інші докази узгоджуються у своїй сукупності з викривальними показаннями допитуваного.

Протягом довгого часу в теорії доказування саме визнання винуватості було «царицею доказів». Проте, визнання вини за чинним кримінальним процесуальним законодавством не вважається беззаперечним доказом, хоча і є цінним джерелом доказової інформації. Воно висловлює лише суб'єктивне ставлення особи до повідомленої йому підозри чи обвинувачення. Якщо вказані учасники кримінального провадження визнають себе винуватими, це все одно не звільняє слідчого, прокурора та суд від всебічної, повної та неупередженої перевірки та оцінки показань окремо, та всієї доказової бази у сукупності. Перебільшення значення зізнання підозрюваного,

обвинуваченого, як найбільш надійного доказу, є істотним порушенням засад кримінального провадження [171, с. 418].

Науці та практиці кримінального процесу та криміналістики відомі випадки самообмови підозрюваного чи потерпілого з метою захистити особу, яка, дійсно, вчинила кримінальне правопорушення з різних причин (близька особа, залежність різного роду від злочинця, залякування, шантаж, та навіть за грошову винагороду).

Під само обмовою, як правило, розуміють надання підозрюваним чи обвинуваченим показань, відповідно до яких він зізнається у вчиненні кримінального правопорушення, якого насправді не вчиняв. Водночас згідно з ч. 4 ст. 1176 ЦК України фізична особа, яка у процесі досудового розслідування або судового провадження шляхом самообмови перешкоджала з'ясуванню істини, і цим сприяла незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню запобіжного заходу, незаконному затриманню, незаконному накладенню адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, не має права на відшкодування шкоди [184].

На думку А.Г. Порсева, існує безліч мотивів для самообмови: підозрюваний, обвинувачений зізнається у вчиненні кримінального правопорушення невеликої тяжкості, яке він не вчиняв, щоб уникнути відповідальності за тяжче, до якого причетний, під дією психічного та фізичного впливу, погроз, задля того, щоб звільнити від відповідальності близьку особу, родича, члена сім'ї, які вчинили кримінальне правопорушення, особа визнає себе винуватою у зв'язку із психоемоційним навантаженням, депресією, стресом, помилковим уявленням про безнадійність свого становища, переконанням, що зізнання може полегшити його тощо. Тому при оцінюванні показань підозрюваного, обвинуваченого необхідно враховувати психічний стан особи в момент її затримання, застосування тримання під вартою та безпосереднього допиту [157, с. 114].

Одним з основних критеріїв для класифікації допитів за їх видами й врахування загальних і окремих правил та особливостей щодо порядку проведення слідчої (розшукової) дії виступає процесуальний статус особи, яку допитують.

З процесуальним статусом особи, яку допитують, тісно пов'язується не лише порядок її допиту, а й предмет допиту, що визначає коло запитань, які можуть бути поставлені особі і відповіді на які вправі очікувати слідчий. В ст. 224 КПК України, якою встановлені загальні правила й процесуальні вимоги до проведення допиту, не вказується на те, що є підставами для допиту особи, не акцентовано уваги на процесуальному статусі особи, що впливав би на визначення предмета допиту чи на процесуальний порядок його проведення, не зазначено й переліку процесуальних осіб, які можуть бути допитані слідчим, прокурором під час досудового розслідування [126].

Вимогами ст. 95 КПК України встановлено, що допитані слідчим, прокурором особи дають показання як відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом. Можна вважати, що в цій статті кримінального процесуального закону встановлено перелік осіб певних процесуальних категорій, які підлягають допиту під час кримінального провадження.

Частиною 3 ст. 224 КПК України встановлено, що перед допитом особі роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту. Отже, в разі прийняття рішення про допит певної особи, слідчий, прокурор повинен звернути увагу на вимоги відповідних статей КПК України, в яких йдеться про права й обов'язки таких осіб, котрі підпадають під певну процесуальну категорію. І тому, якщо допиту підлягає свідок, то ним, згідно з вимогами ст. 65 КПК України, може бути лише фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, які підлягають доказуванню під час кримінального провадження. Встановлюється в цій процесуальній нормі і виключний перелік осіб (захисники, адвокати, нотаріуси, медичні працівники, священнослужителі та ін.), що не можуть бути допитані як свідки, із чітким

зазначенням предмета допиту, про який вони не можуть свідчити. За межами заборонених для встановлення під час допиту відомостей усі особи можуть бути допитані як свідки, якщо їм відомі будь-які інші обставини, які підлягають доказуванню. Тобто, предмет допиту впливає на можливість віднесення особи до конкретної процесуальної категорії – свідок. Свідку роз'яснюються права й обов'язки, передбачені ст. 66 КПК України.

Виходячи з такого нормативного розуміння категорії «свідок», предметом його допиту і змістом його показань можуть виступати лише обставини, які підлягають доказуванню, але в частині першій ст. 95 КПК України йдеться про те, що показаннями є відомості про обставини, що мають значення для кримінального провадження [126].

Згідно з положеннями ст. 55 КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій завдано майнової шкоди. Відповідно до вимог п. 6 ч. 1 ст. 56 та ч. 2 ст. 95 КПК України, потерпілий має право давати показання, отже він може бути допитаним для надання під час допиту відомостей щодо відомих йому обставин, які мають значення для кримінального провадження. Суб'єктом допиту може виступати лише фізична особа, від якої під час спілкування в межах проведення допиту як окремої слідчої (розшукової) дії слідчий, прокурор отримує показання. Тому якщо потерпілим визнано юридичну особу, свідчення від імені потерпілого в разі такої потреби повинен давати і може бути суб'єктом допиту офіційно уповноважений на те представник юридичної особи як особа фізична, якій відомі обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Аналіз змісту ст. 42 КПК України вказує на те, що підозрюваним, обвинуваченим може виступати лише фізична особа і предметом її допиту мають бути обставини, які розкривають сутність підозри або обвинувачення. Проте положення ч. 1 ст. 95 КПК України дають підстави стверджувати, що предметом допиту підозрюваного, обвинуваченого можуть бути і будь-які

інші обставини, якщо вони мають значення для кримінального провадження. Такими обставинами можуть виступати і предметом допиту підозрюваного, обвинуваченого можуть бути, наприклад, умови, які вплинули на формування злочинного умислу особи, характер стосунків підозрюваного із співучасниками вчинення злочину, обставини, що можуть вплинути на вибір судом міри покарання чи вказувати на пом'якшуючі обставини тощо.

Участь захисника у кримінальному процесі є одним із найважливіших проявів реального забезпечення права підозрюваного, обвинувачуваного на захист, гарантованого Конституцією України. Новий КПК України дещо розширив права захисника у забезпеченні права на захист вказаних учасників кримінального провадження.

Присутність адвоката під час проведення слідчих (розшукових) дій найістотнішим чином впливає на тактичні можливості слідчого з успішного досягнення цілей, які перед ним стоять [68, с. 312-319].

Водночас особа, інтереси якої представляються, розраховує на якісну, професійну роботу адвоката у кримінальному провадженні. Участь адвоката-захисника є доцільною у слідчих (розшукових) діях, у проведенні яких сторона обвинувачення нерідко не дотримується рекомендації криміналістики і допускає процесуальні порушення, котрі не отримують відображення у протоколі слідчої (розшукової) дії (залишаються латентними) [163, с. 125].

У таких випадках адвокат-захисник іноді є єдиною процесуальною фігурою, яка може виявити зазначені порушення в ході слідчої (розшукової) дії, а надалі порушити питання про визнання отриманих доказів недопустимими (ст. 87 КПК) [126].

Залучення до кримінальної справи захисника надає допомогу не тільки підозрюваному (обвинувачуваному), але й слідчому, тому що слідчий стає більш організованим, нейтралізуючи законну протидію захисника, що вказує йому на помилки, підвищує якість розслідування справи.

Важливість участі адвоката у проведенні допиту продиктована й тим, що, з одного боку, він надає правову допомогу клієнту, а з іншого – забезпечує додержання вимог КПК України щодо порядку проведення цієї слідчої (розшукової) дії та підвищує ефективність отримання допустимих та належних доказів. Адже його активність, кваліфікація та досвід здатні впливати на поведінку слідчого, а відповідні зауваження, заперечення, клопотання, пропозиції – на методику й тактику проведення слідчої (розшукової) дії, а отже, і на її результат [131, с. 102].

Згідно з проведеним І.О. Зайцевою дослідженням, захисники по кримінальній справі у 87% випадків брали участь у допитах своїх підзахисних. При цьому 5% підозрюваних відмовлялися від дачі свідчень протягом усього процесу по справі. Захисники, які брали участь, свою активність проявляли таким чином: постановка запитань своєму підзахисному – 34%; клопотання різного роду – 26%; у тому числі клопотання про побачення наодинці під час проведення допиту – 6%; зауваження та доповнення до протоколу допиту – 25%; пред’явлення доказів невинуватості свого підзахисного – 9%. У 25% кримінальних справ були зауваження у протоколі допиту щодо недобросовісної поведінки захисника на допиті свого підзахисного [100].

Процесуальне інтерв’ю за участю захисника є одним з видів допиту, що мають свої особливості процесуального й криміналістичного характеру, а також таким, що представляє найбільші труднощі в практичній діяльності при розслідуванні кримінальних справ.

Достатня велика кількість допитів за участі адвокатів, близько 20-25% є проблемними. Відповідно до одержаних у нашому опитуванні результатів третина детективів (32,3% респондентів) вважають, що у понад 30% випадках участь адвоката під час проведення процесуального інтерв’ю характеризується його перешкоджанням у вигляді зловживання та порушення вимог кримінально-процесуального законодавства. При цьому,

тільки у 30% випадках зауваження адвокату з боку детектива, що перешкоджає допиту, є результативними.

Захисник бере участь у допиті як активний і самостійний суб'єкт доказування. Він реалізує надані йому законом права й безпосередньо впливає на зміст діяльності слідчого, сприяє запобіганню обвинувального ставлення. Усе це позитивні моменти, які повинні об'єктивно зацікавити слідчого в пошуку шляхів своєчасного залучення захисника до проведення допиту.

Найбільш істотним негативним моментом участі захисника є труднощі встановлення психологічного контакту з допитуваним. Причинами цього є:

- по-перше, факт допиту не один на один (зникає елемент довірчості);
- по-друге, відчуття підозрюваним (обвинувачуваним) того, що його точку зору підтримує присутня на допиті людина;
- по-третє, активність самого захисника, що виражається в клопотаннях, заяві протестів проти питань, у постановці питань.

Тактика допиту підозрюваного або обвинувачуваного за участю захисника, як правило, не втрачає свого конфліктного характеру, оскільки захисник зв'язаний правовою позицією свого підзахисного.

У цілому тактика допиту в присутності адвоката об'єктивно орієнтована на:

- 1) переконання адвоката в необхідності взаємодії зі слідчим;
- 2) створення ситуації недовіри адвокату з боку допитуваного;
- 3) переконання допитуваного в тому, що присутність адвоката в ситуації допиту нічого не змінює.

Тактика допиту за участю захисника включає не тільки тактичні прийоми, використовувані слідчим безпосередньо в ході допиту, але й заходи, які він уживає для підготовки допиту. При цьому треба мати на увазі, що підготовка до допиту не є чисто технічною роботою, тому що спрямована

на забезпечення взаємодії декількох учасників допиту, ця робота має й великий психологічний зміст.

Так, вивчаючи в процесі підготовки матеріали кримінальної справи, слідчий повинен оцінити їх з позиції захисника, критично аналізуючи їх доказове значення.

На основі наявних доказів і попереднього спілкування з допитуваною слідчий повинен визначити можливі версії, яких вона буде дотримуватися. При цьому необхідно враховувати такий важливий фактор, як вплив порад юриста, що має досвід участі в кримінальному процесі, на показання.

Для розуміння тактики допиту в присутності адвоката необхідно виділити наступні професійні типи осіб, що займаються адвокатською практикою:

«Індивідуально-варіативні» адвокати. Представники цієї групи не проявляли яскраво виражених ознак професійної деформації. Це характеризувалося спокійним сприйняттям критики, упевненістю у своїх силах, психічною пластичністю, неконфліктністю. Для слідчого представники даної групи тактично найбільш «небезпечні». Достатній рівень професійних навичок у розглянутих адвокатів поєднується з розвиненою здатністю контролювати себе в стресових ситуаціях. Найбільш ефективна тактика взаємодії з адвокатами даної групи вбачається в компромісному вирішенні проблем, угоді.

«Гіперактивні» адвокати. Адвокати, що характеризуються невисокими вимогами до себе в сфері професійної діяльності. Їм притаманна досить велика кількість клієнтів, інтереси яких захищаються паралельно. Характеризуються невисокою активністю в судовому засіданні й формальною участю в процесі розслідування. Переконані прихильники взаємодії зі слідчим. Схильні до нігілістичного сприйняття реальності. Особистість характеризується такими властивостями, як безвідповідальність, мобільність, мінливість, висока комунікативність, ігнорування особистісної цінності клієнта.

«Переконані» адвокати. Дана група адвокатів характеризується високою переконаністю у своїй місії – захисті людей від тиску держави як інституту насильства. Переконані прихильники протидії слідчим.

«Випадкові» адвокати. Як правило, це особи, що поєднують адвокатську діяльність із основною або, що перебувають в стані вибору основної діяльності. Переконані прихильники протидії слідчим. Особистість характеризується поєднанням зовнішньої впевненості із відсутністю впевненості в собі, низкою агресивністю, схильністю до переговорного процесу.

«Кримінальні» адвокати, або адвокати із кримінальним світосприйманням. Як правило, ці особи інтегровані в складну кримінальну групу. Переконані прихильники протидії слідчим. Активно пропагують ідею недостатнього професіоналізму працівників правоохоронних органів. Особистість характеризується байдужістю, жорстокістю, зарозумілістю, інтелектуальною обмеженістю. Взаємодіючи з розглянутими особами, слідчий повинен усвідомлювати факт і ступінь погрози для себе.

Для того, щоб бути готовим до можливих актів протидії з боку захисника, на допиті слідчий у ході підготовчої стадії повинен сформулювати певну уяву про самого захисника, його типову тактику, характерну конфліктну модель поведінки, проблемні характерологічні риси.

Вивчення особистості адвоката включає, крім установлення його професійного типу, такі його характеристики, як тип психологічний, рівень професіоналізму, а також:

Відомості про взаємини адвоката зі своїм клієнтом, наявності між ними непорозуміння, колізій.

Відомості про відношення адвоката до тих конкретних обставин, які є предметом розслідування. Значна кількість адвокатів мають переконаність в існуванні певної ієрархії суспільної небезпеки злочинів і співвідносять свою порядність із певним рівнем цієї ієрархії (наприклад, частина адвокатів вважає, що захищати гвалтівників або вбивць нижче їх людської гідності).

Відомості, що характеризують професійний стиль адвоката. Модель поведінки адвоката під час попереднього слідства за іншими кримінальними справами повинна лягти в основу тактики протидії адвокату під час допиту. Слідчому необхідно звертати увагу на:

- особливості його активної позиції (чи заявляв клопотання і якого роду – об'єктивні або свідомо безглузді);
- стабільність обраної позиції (визнання провини на допитах перемінюється на її заперечення, надання правдивих свідчень змінюється на надання неправдивих або відмова від їх надання);
- загальну етичність (нібито нейтральна позиція, згодом супроводжувана скаргами на застосування методів неправомірного впливу).

При кардинальній розбіжності інтересів учасників допиту стосовно встановлення істини складається конфліктна ситуація, що обумовлюється тактичною боротьбою сторін за досягнення своїх цілей. При цьому участь захисника в допиті підозрюваного різко підсилює потенціал їх тактичного опору встановленню істини й суттєво ускладнює слідчому досягнення цілей допиту.

Щораз при допиті особи за участю захисника слідчому необхідно висувати версію про ймовірну поведінку останнього на цьому допиті. Таких версій може бути дві.

Одна з них припускає, що захисник буде діяти добросовісно, у рамках закону. При обґрунтованості даної версії немає приводу побоюватися використання «заборонених приймань» з боку цього захисника.

Тактика взаємин з ним у процесі розслідування повинна будуватися на взаємоповазі й довірі. Однак у цих випадках, сприятливих для успішного співробітництва із захисником, важливо не допускати його приниження в присутності підзахисного. Тому що допитуваний спостерігає за характером і розвитком на допиті взаємин слідчого й захисника й, бачачи «слабкість», «поступливість» останнього, може відмовитися від такого безпомічного, на його думку, «союзника» і запросити іншого. Навпаки, підкреслено поважним

ставленням до сумлінного захисника як особистості й професіонала, слідчий піднімає рівень його оцінки допитуваним (а заодно й рівень самооцінки захисника) і тим самим не тільки зберігає його до кінця розслідування, але й закладає гарну основу для успішного співробітництва з ним у майбутньому, за іншими справам.

Друга версія полягає в припущенні, що захисник спробує відкрито або потай використовувати протизаконні засоби для захисту інтересів допитуваного.

Продумуючи тактикові самого допиту, слідчому не треба забувати, що й захисник, у свою чергу, формує лінію поведінки, тактику захисту. Обрані слідчим і захисником тактичні лінії проведення допиту об'єктивно впливають одна на одну. Тому дуже важливо при підготовці до допиту приблизно припускати, яку тактику вибере захисник і яку слідчий, а звідси буде впливати орієнтовний перелік питань, які передбачається з'ясувати, послідовність постановки цих питань.

Слідчий і захисник, зрозуміло, не зобов'язані ознайомлювати один одного зі своїм планом допиту, вони це роблять лише тоді, коли вважають таку тактику доцільною.

Захисник може просити слідчого скорегувати план допиту з урахуванням стану й конкретних якостей особистості допитуваного, наприклад, не задавати без гострої необхідності питання про його особисте життя, тому що захисник знає, що допитуваний болюче на них реагує й буде тим самим порушене його нормальний психічний стан.

Одержуючи з різних джерел інформацію про дії допитуваного, його ролі в здійсненні злочину, про особливості його характеру, темпераменту, захисник може запропонувати слідчому свою, засновану на цих відомостях версію. Не виключено, що захисник може рекомендувати й свій шлях перевірки висунутої їм версії, з'ясування окремих обставин справи.

Слідчий, безперечно, зацікавлений у тому, щоб одержати максимум інформації від захисника. Ця інформація може дати йому підстави для

формування уявлення про можливу версію захисника в справі або хоча б окремих її елементів.

Незважаючи на те, що кримінально-процесуальний закон не регулює цю частину взаємин слідчого із захисником, їх слід розцінити як правомірні, спрямовані на охорону прав і законних інтересів допитуваного, такі, що допомагають створенню сприятливої атмосфери розслідування й формування позитивних відносин слідчого й захисника.

Враховуючи підвищені вимоги до контролю над навколишнім оточенням, слідчий при допиті в присутності захисника повинен прагнути до звичної, комфортної для себе зовнішньої атмосфери. Таким чином, допит у присутності захисника тактично доцільно проводити в службовому приміщенні слідчого.

Слідчий, як особа, яка відповідає за розслідування і його результати, зобов'язаний належним чином організувати допит. Більше того, він повинен керувати процесом проведення цієї слідчої дії.

Чим точніше слідчий виконує процесуальний обов'язок по роз'ясненню прав допитуваному, тим більше явно виражається об'єктивність і неупередженість слідчого щодо виконання своїх професійних обов'язків. Якщо в допиті бере участь захисник, то слідчий може ознайомити допитуваного й із правами захисника, використовуючи які останній буде відстоювати законні інтереси свого підзахисного. Це можна розцінити як один з можливих психологічних прийомів, який буде сприяти формуванню в допитуваного позитивної установки відносно слідчого.

Прояв з боку слідчого поважного ставлення до захисника на очах в допитуваної особи не тільки важливе в етичному плані, але й позитивно позначиться на взаєминах учасників слідчої дії.

Особливе значення для забезпечення ефективності проведення допиту за участю захисника має встановлення слідчим з ним психологічного контакту. Насамперед, слідчому необхідно перед самим собою визнати досить високий професійний рівень захисника. Не визнаючи даний факт,

слідчий неусвідомлено готує себе до конфліктної поведінки. Орієнтуючись на професійний тип адвоката, слідчий коректує тональність своєї мови, визначає список «закритих» тем при встановленні психологічного контакту. Завдання по встановленню контакту може бути успішно вирішене, наприклад, при вмілому використанні слідчим факту попередньої роботи адвоката слідчим або прокурором. Предметом розмови, зокрема, можуть бути цікаві випадки зі слідчої практики.

Слідчий повинен урахувати, що в захисника є свої плани й зайва витрата часу буде викликати в нього роздратування, ворожість до слідчого, а звідси – конфліктні ситуації. Бажано з'ясувати в захисника перед допитом, який час він має у своєму розпорядженні, що, безсумнівно, буде першим кроком до налагодження нормальних взаємин.

Досягнутий психологічний контакт буде сприяти одержанню взаємовигідного розв'язання проблемної ситуації й можливий тільки через ланцюг поступок адвокатів. Так, слідчий може погодитися на проведення додаткового допиту, де будуть виявлені обставини, що зм'якшують відповідальність підзахисного, а захисник обов'язується не заявляти клопотання, виконання якого витратне для слідчого через брак часу, матеріального забезпечення або інших причин.

Від створення ділової і безконфліктної обстановки на допиті, що ґрунтується на дотриманні учасниками процесу їх прав і законних інтересів, багато в чому залежить обсяг інформації, яку розраховує отримати слідчий.

Проявляючи ініціативу у встановленні психологічного контакту, слідчий повинен дати можливість адвокату висловити його точку зору. Справа тут не стільки в етичності подібного прояву поваги, скільки в тому, що показання адвоката зручно розглядати через призму тактичних приймачів, використовуваних у стадії вільної розповіді допитуваного. Виклад адвокатом свого бачення – це вільна розповідь адвоката, інформативний потенціал якого недооцінювати не можна. Докладна й детальна розповідь адвоката

може привести до психічної напруги допитуваного, який готується до активної протидії.

Найбільш інформативна для слідчого стадія – це стадія вільної розповіді. Захисник, що протидіє допиту, буде прагнути понизити її ефективність коментарями до свідчень допитуваного. Нейтралізацією подібних зусиль буде інформування адвоката про випадки припустимого переривання мови допитуваного.

Аналізуючи проблему постановки навідних запитань і участі захисника під час проведення допиту підозрюваного, О.В. Побєдкін звернув увагу на те, що за результатами проведеного ним опитування слідчих «68,4% із загальної кількості опитуваних слідчих відмітили випадки постановки захисником навідних запитань обвинуваченому, в результаті чого останній змінював характер показань» [155, с. 147-148]. Очевидно з цих причин дослідник О.С. Моторін запропонував тезу про те, що «заборона задавати навідні запитання під час допиту ... повинна бути адресована не тільки слідчому ... а й іншій особі (захиснику, представнику), уповноваженій задавати питання особі, що допитується» [145, с. 8]. Таке зауваження вбачається доволі слушним, адже негативний вплив навідних запитань ніяким чином не зменшується від того, що їх ставить захисник.

При відмові обвинувачуваного від дачі показань рекомендується зосередити увагу на аналізі причин такої відмови. Зокрема, допомогу в цьому може виявити захисник, якому в більшій мірі, ніж слідчому, можуть бути відомі деталі особистого життя допитуваного, його виховання, риси характеру, психологічні особливості.

Оцінюючи випадки заперечення обвинувачуваним своєї провини, слідчий повинен мати на увазі, що обвинувачуваний дійсно міг не робити інкриміновані йому дії або ці дії не містять складу злочину. Мабуть, найбільша перешкода для ухвалення правильного рішення слідчим – подолання власного переконання у винності допитуваного. Істотну допомогу

тут можуть виявити представлені захисником докази й аргументи правдивості пояснень його підзахисного.

Коли обвинувачуваний заперечує свою провину, а докази говорять про зворотнє, слідчому корисно виявити ставлення захисника до цієї позиції й через нього переконати обвинувачуваного зайняти більш реалістичну лінію поведінки.

Враховуючи можливу протидія слідчому, необхідно не тільки сформулювати додаткові питання після етапу вільної розповіді, але й бути готовим аргументувати, що ці питання мають безпосереднє відношення до розслідування злочинної події, що буде заперечувати адвокат.

В цілому присутність та активна участь захисника під час проведення допиту з процесуальної точки зору є не просто прийнятною, а й необхідною, оскільки виступає додатковою гарантією забезпечення прав допитуваного на досудовому слідстві, підвищує доказове значення показань під час судового розгляду кримінальної справи, усуває можливість захисника та його підзахисного апелювати до суду про виключення показань з числа допустимих доказів через незаконність їх отримання чи з будь-яких інших підстав.

2.2. Психологічні аспекти взаємодії з допитуваним в ході процесуального інтерв'ю

Успіх допиту багато в чому залежить від професійного рівня слідчого (детектива), насамперед, від знання теоретичних питань організації й тактики допиту. Перед слідчим стоїть завдання прогнозування позиції підозрюваного до допиту й ухвалення рішення про тактику майбутнього допиту. Слідчому необхідно прагнути осмислювати позицію допитуваного. Рефлексія – це міркування, пов'язані з імітацією думок і дій протилежної сторони й аналіз власних міркувань і висновків. Використання рефлексивного підходу

дозволяє слідчому передбачити можливі показання допитуваного, що дає можливість обирати тактику допиту.

В той же час, 40,3 % детективів НАБУ, що приймали участь у дослідженні, допитує свідків та 50 % підозрюваних швидше чим 2 години. Таким чином, від 40 до 50 % опитуваних не витрачають багато часу на допит (до 2 год.). Це явище існує як результат того, що детектики вважають малоймовірним досягнення мети поставленого допиту.

Досить часто, понад 30% випадків ефективних допитів свідків відбувається у 30,6% опитуваних детективів. Лише у 13,7% слідчим вдається переконати підозрюваного надати правдиві свідчення, при тому, що підозрюваний спочатку їх не повідомляв. Такі результати опитування свідчать про те, що детективи не мають достатньо високих результатів під час допиту свідків та підозрюваних – близько 15-20%.

Для обрання тактики допиту слідчий повинен мати інформацію про обставини здійснення злочину, причетності підозрюваного до здійснення даного злочину, а також відомостями про процес виявлення цього підозрюваного. У комбінації ці три групи фактичних даних і утворюють ситуацію, що передує допиту. Така ситуація – це обстановка перед допитом, що характеризується інформацією про здійснений злочин, можливих очевидців, про підозрюваного та процесі його виявлення.

Теорією й практикою виділені декілька типових ситуацій, що передують допиту:

1. Слідчий має у своєму розпорядженні докази здійснення особою злочину. Звичайно це буває, коли злочин здійснений в умовах очевидності, тобто в присутності очевидців.
2. Докази причетності є, але вони недостатні для твердого висновку про здійснення злочину підозрюваним. Докази, як правило, носять непрямий характер.
3. Різновидом попередньої ситуації є ситуація, коли доказів, що вказують на причетність особи до здійснення злочину, практично немає.

Зміст кожної ситуації визначає загальну характеристику майбутнього допиту й, відповідно, тактику його проведення.

Допит підозрюваного характеризується особливими психологічними моментами:

- по-перше, у підозрюваного яскраво виражена оборонна домінанта, установка на приховування об'єктивної інформації;
- по-друге, до слідчого він ставиться з упередженням і ворожістю;
- по-третє, для наступного орієнтування підозрюваний прагне одержати інформацію про ступінь поінформованості слідчого;
- по-четверте, він перебуває в стані збудження й розгубленості.

Під час допиту підозрюваного у його показаннях можливі перекручення, які є наслідком свідомої неправди. Формування неправди – вольовий і свідомий акт, спрямований на приховування істини. Тому слідчий повинен володіти психологічними навичками, які дозволяють «читати» жестикуляцію, пантомімічні й мімічні напівприховані дії допитуваного, своєчасно відчувати, якими саме словами розповідається неправда. «Ще за 700 років до нової ери в Китаї під час допиту, – пише В.К. Весельський, – вказувалося на необхідність слідкувати за словами, очима, виразом обличчя, диханням допитуваного, у якого при дачі неправдивих показань можна спостерігати хвилювання, розгубленість, сором» [84, с. 28].

Таким чином, на нашу думку, процесуальне інтерв'ю в більшості випадків проводиться в конфліктній слідчій ситуації, яка виникає якщо суб'єкт володіє необхідною інформацією, проте умисно приховує або спотворює її.

Способом протидії здійсненню об'єктивного досудового розслідування є створення конфліктної конфронтаційної ситуації, за якої допитуваний:

- відмовляється повністю або частково від надання показань;
- повністю або частково надає неправдиві показання;
- приховує певну значущу інформацію або факти;
- змінює повністю або частково раніше надані показання.

На нашу думку, для вирішення вказаної ситуації детектив має вжити серію наступних заходів:

- тактовно з'ясувати першопричини такої поведінки підозрюваного чи обвинуваченого;
- налагодити психологічний контакт з допитуваною особою;
- по можливості вжити заходів щодо усунення причин, які перешкоджають допитуваному повно та правдиво повідомити інформацію, яка є предметом доказування у кримінальному провадженні.

Окрему увагу необхідно приділити тактичним прийомам допиту у разі кожного окремого виду протидії. Правом відмовитись від давати показання особа може скористатись на будь якому етапі слідчої дії допиту, на будь якому етапі досудового розслідування, так і на будь якому етапі кримінального провадження.

У разі відмови надавати показання суб'єкт займає конкретну чітку позицію, зрозумілу та визначену для слідчого позицію. Не бажання надавати показання в більшості випадків проявляється у формі категоричної заяви з наданням пояснень причин займаної позиції. Слідчого необхідно в цій ситуації вжити заходів для встановлення дійсних причин відмови від дачі показань і спробувати їх усунути та змінити позиції допитуваної особи з негативної на позитивну.

Існує багато різних тактичних прийомів та алгоритмів дій для слідчого у разі відмови особи від надання показань. Мета застосування всіх алгоритмів є зміна позиції допитуваного, що може виражатись через роз'яснення та переконання особи у важливості боротьби зі злочинністю, поясненні важливості дачі показань, ознайомленні з деталями негативних наслідків злочину для окремих осіб та суспільства в цілому.

При цьому важливо встановити причину відмови особи надавати показання. Такими причинами можуть бути: страх власної відповідальності щодо причетності до обставин з яких відбувається допит; не бажання своїми показаннями створити близькій людині проблеми; побоювання, що люди,

яких стосуватимуться його показання можуть створити йому проблеми; підкуп чи шантаж допитуваного особами відносно яких здійснюється досудове розслідування; негативне відношення до правоохоронної системи в цілому, зумовлене попереднім негативним життєвим досвідом; у людини може бути просто погане самопочуття або ж брак часу.

Не заперечуючи необхідність застосування подібних тактичних прийомів під час допиту, варто вказати, що на перше місце необхідно ставити інтереси й пріоритети конкретної людини, а не суспільства в цілому. Тому для встановлення передумов ефективного діалогу між слідчим і допитуваним потрібно враховувати насамперед інтереси останнього, змістити акценти із захисту суспільства як абстрактного поняття на захист конкретної людини, яка саме є частиною суспільства. У зв'язку із цим заслуговує на увагу група тактичних прийомів переконання, названа групою «тактичних прийомів демонстрації можливостей». Суть полягає в тому, що в присутності підозрюваного, обвинуваченого слідчий проводить окремі слідчі дії, мета, зміст і результати яких коментуються [123, с. 251]. Слідчий має побудувати логічний ланцюжок, початковою ланкою якої будуть показання допитуваного, а кінцевою – результат розслідування кримінального провадження.

Ухилення суб'єкта від дачі показань характеризується невизначеністю займаної допитуваним позиції, уникненням здійснення яких-небудь дій. Ситуація ухилення від дачі показань, на нашу думку, є значно складнішою в плані вирішення, оскільки фактично ухилення від дачі показань є прихованою формою відмови суб'єкта від дачі показань. Вибір тактичних прийомів допиту особи, яка ухиляється від дачі показань, залежить від того, чи з'являється особа для проведення слідчої дії або ж ігнорує запрошення слідчого на допит. За нез'явлення особи за викликом слідчий може зустрітись із нею вдома чи на роботі та в особистій бесіді з'ясувати причини небажання спілкуватись із ним, намагатися встановити психологічний контакт, пояснити значущість, важливість показань для розслідування

кримінального провадження, переконати в необхідності змінити позицію. Для того щоб допитуваний не зміг вкотре ухилитись від спілкування зі слідчим, візит можна нанести несподівано, не попереджаючи, поставити «перед фактом». Безперечно, слідчий має прорахувати наслідки несподіваного візиту допитуваному. Наприклад, несподіваний прихід слідчого на роботу до допитуваного може бути небажаним для останнього й посилити конфлікт між ним і слідчим [123, с. 201].

За виявлення й припинення неправдивих показань можна використовувати такий «дипломатичний» прийом, як мовна невизначеність у розмові. Мета прийому полягає в спробі викликати в супротивника прагнення уникнути неясності в діалозі, викликати спробу «все поставити на свої місця», тобто змусити співбесідника висловитись і видати свої думки [151, с. 51]. Даний прийом буде вкрай дієвим, якщо слідчий буде застосовувати тактику підбирання слів для запитання, допускаючи роздуми тощо. Метою цього заходу є спровокувати відповідну реакцію з боку допитуваного, який захоче допомогти підібрати найбільш влучні слова до ситуації і таким чином допустить обмовку, тобто повідомить слідчому значно більший обсяг інформації, ніж планував першопочатково.

Вмілий та досвідчений слідчий повинен мати у своєму арсеналі такий дієвий та результативний метод як переконування. з метою запобігання повідомлення підозрюваним чи обвинуваченим неправдивої інформації, припинення спроб маніпулювання слідчим чи здобутими доказами під час здійснення досудового розслідування доцільно наступально та логічно послідовно застосовувати метод переконання.

З психологічної точки зору підозрюваний після безпосереднього затримання буде намагатися якомога швидше сконтактувати зі слідчим, щоб дізнатися підстави свого затримання. Однак, з іншого боку може намагатися захиститися та надавати завідомо неправдиві показання.

Підозрюваний, затриманий по «гарячих слідах», психологічно не готовий до допиту. Нерідко підозрюваний допитується відразу ж після

здійснення злочину, коли ще не продумана лінія поведінки. Фактор раптовості при допиті позбавляє його можливості придумати ту або іншу версію, оцінити значення наявних у слідчого доказів. Тут надзвичайно важливе значення

Учасники кримінального провадження вперше контактують зі слідчим саме на стадії здійснення досудового розслідування і саме від ступеню етичності та моральності такого контакту залежить подальший хід всього кримінального провадження, повнота та об'єктивність його проведення.

При реалізації процесуального інтерв'ю свідків найбільше психологізованими моментами є оцінка істинності їх показань, діагностика помилкових свідчень, надання мнемічної допомоги.

Тактика допиту свідків залежить від їхніх індивідуальних особливостей, ставлення до розслідуваної події й підозрюваного (обвинувачуваного).

Такий підхід дає можливість із урахуванням повноти й правдивості їх свідчень виділити наступні групи свідків:

- свідки-очевидці злочину (допитуються із приводу обстановки, обставин, учасників злочину, а також про обставини, що передували злочину й наступних за ним);
- свідки-родичі, знайомі, сусіди й товариші по службі потерпілого або підозрюваного (обвинувачуваного) (в основному допитуються про якості особистості потерпілого й підозрюваного (обвинувачуваного) і взаєминах між ними;
- свідки, що одержали інформацію з повідомлень інших осіб або інших джерел (допитуються про всі відомі їм обставини, які стосуються розслідування).

Свідків-очевидців у свою чергу можна розподілити на активних і пасивних. Активні очевидці брали участь у наданні допомоги потерпілому, брали участь у затримці злочинця, у припиненні злочину. Пасивні – спостерігають за подією нібито зі сторони. При проведенні допиту активних

очевидців необхідно враховувати, що пережита психологічна напруга може вплинути на якість і повноту сприйняття подій, що відбулися. Цей факт слід враховувати при проведенні допиту. На формування показань пасивних очевидців можуть вплинути хвилювання, страх, інші емоції, викликані вчиненням на їхніх очах злочином.

З перерахованих груп свідків найбільше схильні до надання неправдивих свідчень родичі й близькі знайомі підозрюваного (обвинувачуваного).

Ефективність і якість проведення допиту багато в чому визначається добре продуманими підготовчими заходами слідчого. Проведення допиту без підготовки приводить до небажаних наслідків: не забезпечує можливості одержання від свідків і потерпілих повної й достовірної інформації.

Процесуальне інтерв'ю свідків і потерпілих найчастіше проходить у безконфліктній ситуації (тому що інтереси слідчого й допитуваного збігаються, тобто немає опору, протидії).

Отже, основне тактичне завдання слідчого полягає в тому, щоб з'ясувати й зафіксувати показання свідка й потерпілого в повному обсязі з наступною можливістю їх конкретизації й перевірки за допомогою доказів, отриманих з інших джерел.

Часто слідчому доводиться виводити людей зі стану глибокої депресії й тільки після цього переходити безпосередньо до проведення допиту. Це в першу чергу відноситься до потерпілих, які пережили фізичне насильство й можуть перебувати в пригнобленому стані. Слідчий зобов'язаний вміти побачити такий стан допитуваного, визначити його причини й усунути їх. Якщо потерпілий перебуває в шоківому стані й не здатний давати показання, допит необхідно відкласти поки його психічний стан не нормалізується.

Під час допиту надзвичайно важливо враховувати психофізіологічний стан, в якому перебуває потерпілий. Адже під впливом завданих образ, а подекуди і болю від фізичних травм, проживання психотравмуючої ситуації з дня в день з прикрашанням обставин дійсності з метою зменшити свою роль

у вчиненні кримінального правопорушення, особливо якщо мала місце провокація або інша протиправна поведінка з його боку. Під час фізіологічного афекту, який часто трапляється в результаті злочинного посягання на особу, в потерпілого затрудняється самоконтроль, правильне оцінювання своїх дій, погіршується сприйняття реальної обстановки [101, с. 24-25]. Перебуваючи у стані афекту від події злочину, потерпілий, як правило, зосереджує свою увагу на незначних деталях, що дозволяли йому відволікти увагу від психотравмуючої ситуації, що відбувається. Також це, як правило, особливість потерпілих-жінок, які можуть пам'ятати такі деталі як татуювання, шрами, родимки, прикраси, колір одягу тощо. При цьому, пам'ять викривлює основні обставини вчинення злочину, які потерпілий обігрує на свою користь.

Користуючись особливостями психології потерпілого, його намаганням якнайшвидше знайти винного у вчиненні кримінального правопорушення та покарати винних, слідчий повинен створити сприятливу психологічну обстановку щодо висунення потерпілим максимальної кількості версій вчинення злочину та осіб, які могли його вчинити. При цьому детектив повинен бути максимально толерантним та емпатичним.

Психологія потерпілого характеризується певними особливостями. Його психічні стани можуть визначатися «обвинувальною домінантою», негативно-емоційним станом, який виник у результаті злочину і його наслідків. Ці конфліктні стани часто бувають пов'язаними із загальною конфліктністю особистості потерпілого [118, с. 363-365].

Під час оцінювання показань, наданих потерпілих також важливо враховувати його психоемоційний стан, який передував вчиненню кримінального правопорушення щодо нього. Наприклад, такі особистісні переживання як розлучення, смерть близької особи, соціальні конфлікти впливають на потерпілого таким чином, що він реагує на навколишню обстановку із загальмуванням та деконцентрацією уваги, притупленим сприйняттям завданого болю унаслідок травм, особливо що стосується

статевих посягань, які супроводжуються також інтимними переживаннями потерпілого.

Також слід враховувати, що для потерпілого подія злочину має набагато більший психотравмуючий ефект, внаслідок чого потерпілий чи нещодня обігрує обстановку вчинення кримінального правопорушення з максимальною зміною обставин на свою користь та згущенням фарб щодо ролі обвинуваченого у вчиненні злочину та його особистісних якостей (вищий, сильніший, більша кількість нападаючих, наявність зброї тощо).

Тактичні прийоми, використовувані при процесуальному інтерв'ю, повинні бути логічні, пов'язані між собою, служити досягненню однієї мети. У безконфліктних ситуаціях тактичних прийомів, застосовуваних безпосередньо на допиті свідків і потерпілих, звичайно небагато, адже допитуваний не перешкоджає встановленню істини, і основне їхнє призначення – допомогти допитуваній особі в пригадуванні, деталізації тих або інших відомостей про освітлювані ним події.

До тактичних приймів допиту свідка й потерпілого в безконфліктній ситуації можна віднести:

- повторний допит потерпілих щодо обмеженого кола обставин (при повторному відтворенні показань допитуваний може згадати упущені або забуті їм при першому допиті факти; психологічно це пояснюється явищем ремінісценції (в психології лат. *reminiscentia* – спогад) - відстрочене відтворення раніше сприйнятого, що вважалося забутим;
- деталізація показань (дозволяє крок за кроком простежити хід події, перевірити, як вони відбувалися; даний прийом виключає небезпеку пропустити обставини, що мають значення для справи, допомагає виявити наявність у допитуваної особи добросовісної помилки);
- тактичні прийоми, спрямовані на надання допомоги допитуваному у відновленні в пам'яті забутого й уточнення показань.

Слідчому необхідно переконатися, що потерпілий і свідок твердо певен в існуванні певної обставини. Із цією метою можливе проведення докладного

допиту із застосуванням тактичних прийомів, заснованих на пожвавленні асоціативних зв'язків по суміжності, схожості, контрастності й каузальності.

Під асоціаціями по суміжності маються на увазі суміжність за часом. Асоціації в просторі допомагають пригадати забуте, побачивши певний предмет, пов'язаний із забутим. Наприклад, вид обстановки місця події нагадує про події, що відбувалися в ній.

Завдяки асоціації по подібності пригадуються схожі події або об'єкти, якщо виникає аналогічна ситуація. Так згадуються потрібні предмети, прізвища, назви, особливості зовнішності злочинця.

Асоціації по контрасту допомагають пригадуванню завдяки протиставленню. Так, вид людини дуже високого зросту нагадує людину дуже низького росту, темний колір нагадує про світлий і т.д.

Також пригадуванню сприяють причинно-наслідкові асоціації (каузальні), коли якесь явище, предмет згадуються як наслідок певних причин або причина певних наслідків. Однак асоціаціями треба користуватися вміло й дуже обережно, щоб мимоволі не внести зміни в зміст показань.

Допит свідків і потерпілих у безконфліктній ситуації відбувається при встановленому психологічному контакті, тому найчастіше психологічна напруга відсутня. Однак у процесі допиту слідчому необхідно застосовувати відповідний контроль і своєчасно, адекватно коректувати свою поведінку, що дозволить не допустити виникнення й ускладнення небажаних ситуацій, які негативно позначаються на бажанні свідка й потерпілого вступати у відвертий, конструктивний діалог і давати правдиві показання. Тому слідчий повинен:

- бути об'єктивним, лояльним, уважним, коректним, увічливим, стриманим;
- не допускати брутальності, образливих виразів або образливого тону, нетерплячості, дратівливості, запальності, зневаги до допитуваного, зарозумілості, самолюбства;

- серйозно ставитися до показань допитуваного незалежно від прогнозованого ступеня їх важливості.

Якщо свідок і потерпілий відхилиться від основної лінії свідчень, то в таких випадках слідчому необхідно в ході вільної розповіді поставити напрямні запитання з метою повернути допитуваного до основної теми.

Для безконфліктного допиту також характерна питально-відповідна стадія, яка буде складатися з питань слідчого й відповідей на них потерпілого й свідка. Незважаючи на безконфліктну ситуацію допиту, позиція допитуваного може мати характерні психологічні коливання. У такому випадку необхідно застосувати тактику постановки питань, що вимагають позитивних відповідей. Це заспокоює, знімає напругу потерпілого й свідка, переводить розмову в необхідне русло. При цьому потрібно підтримувати контакт, не підриваючи його конфронтаційними питаннями.

Безконфліктна ситуація допиту не гарантує повної відвертості, тому що свідок і потерпілий можуть сумлінно помилятися, прагнути сховати свої погані вчинки й поведінку. Тому слідчому (детективу) необхідно в ході питально-відповідної стадії задати потерпілому й свідкові питання:

- що доповнюють свідчення (спрямовані на з'ясування обставин, не освітлених у ході вільної розповіді);
- що уточнюють свідчення (їх завданням є уточнення окремих фактів або подій, що цікавлять слідчого, і які спрямовані на конкретизацію тих або інших обставин);
- що деталізують (конкретизують) свідчення (метою є деталізація повідомлюваних відомостей, що згодом полегшує перевірку й оцінку);
- що нагадують допитуваному про упущені аспекти (у завдання яких входить з'ясування фактів або подій, по тій або іншій причині забутих);
- контрольні питання (дозволять перевірити й переконатися в правдивості даних показань потерпілих і свідків).

Слід пам'ятати, що свідки й потерпілі можуть давати й неправдиві свідчення. Неправдиві свідчення свідків і потерпілих – це навмисне

викривлення відомостей про обставини, встановлювані в ході допиту.

Прийнято виділяти наступні види неправдивих свідчень:

- показання, що повністю складаються із вимислу;
- показання, що частково містять неправильні твердження, які прикривають правду, приховувану допитуваним, або є доповненням до неї;
- пасивна неправда (умовчування) – не повідомлення, приховання обставин, що цікавлять слідчого).

Мотивами неправдивих свідчень свідків і потерпілих є:

1. Бажання сховати інтимні сторони свого життя (почуття сорому).
2. Острах виявитися викритим у здійсненні яких-небудь поганих вчинків і одержати за це моральне покарання, моральний осуд.

Способи нейтралізації: установлення психологічного контакту; усунення емоційного й значеннєвого бар'єра, прояв співпереживання й розуміння психічного стану допитуваного; зняття емоційної напруженості (під час перших контактів слід проявляти стриманість у моральній оцінці поведінки свідка й потерпілого); розкриття суспільної значимості сумлінної позиції в ситуації нерішучості допитуваного (використання методу переконання).

3. Побойовання бути відкинутим особистісно значимою для нього групою (особою) через допущену відносно кого-небудь із її членів «зрадою».

4. Явна або прихована ворожість до слідчого, правоохоронних органів.

Способи нейтралізації: слід ураховувати, що таким особам властивий низький рівень правосвідомості, обумовлений недоліками спрямованості особистості. Подолати ці мотиви можна тільки шляхом розкриття особистісного змісту правдивих показань, використовуючи близькі для світогляду таких осіб аргументи.

5. Обмова інших громадян з помсти, заздрості і т.д.
6. Матеріальна зацікавленість.

Способи нейтралізації: наголос слід робити на те, що ці дії утворюють склад злочину, і особи, їх здійснюючі, підлягають кримінальній відповідальності.

7. Острах помсти з боку підозрюваного (обвинувачуваного) і їх співучасників, що залишилися на волі.

Способи нейтралізації: відмовитися від фіксації в матеріалах кримінальної справи адрес і телефонів допитуваного (домашніх і службових), а також місця його роботи; запропонувати запрошеному в якості свідка або потерпілого дати пояснення спочатку не у формі допиту, а в порядку опитування. У випадку достатньої поінформованості й потенційної доказовості його пояснень схилити його до дачі показань зі складанням протоколу допиту, але з відбиттям даних про нього не в бланку протоколу, а в окремому документі, що засвідчується слідчим і допитуваним; запропонувати допитуваному дати показання під псевдонімом.

Як зазначає Л.Д. Удалова, стиль спілкування слідчого з учасниками кримінального процесу при отриманні вербальної інформації залежить від індивідуально-типологічних особливостей партнерів, їхніх комунікативних намірів у конкретній ситуації, взаємин, які між ними склалися і він може бути продуктивним, пригнічуючим, дистанційним, прагматично-діловим, популістським і заграваючим [177, с. 13-14].

Часто, під час проведення процесуального інтерв'ю виникають психологічні бар'єри спілкування, що безпосередньо впливають на ефективність даної слідчої дії.

Психологічним бар'єром вважають неадекватну модель сприйняття проблемної ситуації та неадекватно сформовану установку (мотив) відносно себе та своїх можливостей [135, с. 77-78]. За даними психологів, до формування бар'єрів спілкування призводять такі особливості сприйняття та оцінки однією людиною іншої, як належність до певної соціальної, вікової, професійної групи, наявність стереотипів, рівня індивідуальної культури спілкування, сформованість особистості суб'єктів спілкування.

Останнє передбачає цілісність якостей та особливостей людини в таких психічних явищах, як:

- психічні процеси (відчуття, сприйняття, мислення, пам'ять тощо);
- психічні стани (бадьорість, пасивність, настрій тощо);
- психічні якості особистості (характер, темперамент тощо) [196, с. 52-53].

Аналіз власної слідчої практики дає змогу ідентифікувати низку бар'єрів, які не сприяють налагодженню психоемоційного контакту з допитуваним – це і вік, і статус, і психоемоційний стан, і навіть стать. Однак, досвідчений детектив зуміє навпаки вдало обіграти всі ці моменти та використати їх в інтересах досудового розслідування.

При першому контакті виникає, як правило, естетичний бар'єр. Перше враження про людину складається, зазвичай, за її зовнішнім виглядом, манерою поведінки, стилем одягу [89, с. 10-11], зовнішньою привабливістю [88, с. 46-52]. Крім того, не останню роль відіграють й психологічний стан самого слідчого, чи веде він себе виключно, намагаючись установити свій авторитет, чи навпаки створює довірливу атмосферу.

Другий бар'єр, що може виникнути при спілкуванні – інтелектуальний, бо хоча «убраного вітають, розумного проводжають». Під інтелектом розуміють узагальнену здатність до навчання, комплексного абстрактного мислення, адаптації в складних умовах, встановлення причинно-наслідкових зв'язків тощо [196, с. 78]. Саме тому перешкодами для налагодження контакту можуть стати рівень володіння мовою, термінологією, освіченість детектива та допитуваного, їх життєвий досвід тощо.

Під час спілкування слідчого з допитуваним, навіть за умови подолання естетичного та інтелектуального, може виникнути також мотиваційний бар'єр – коли допитуваного не зацікавили доводи слідчого як такі, що не стосуються його особистісних потреб, не викликають мотиву розуміти [89, с. 17]. Яскравим прикладом такої ситуації є ситуація, за якої детектив доклав

значних зусиль, розписуючи всі принади вигідної співпраці під час досудового розслідування, а допитуваний взагалі відмовляється надавати показання, або відповідає односкладно (так, ні) чи й взагалі однотипно (не пам'ятаю).

Проблема подолання наступного бар'єра спілкування – морального – є найбільш складною для вирішення. У більшості випадків свої аморальні установки та непорядні вчинки особа обґрунтовує, наприклад, принциповою позицією, або постійно виправдовує себе з посиланням на зовнішні обставини, слабкості, помилки, заздрість оточуючих, або використовує прийом обеззброюючого визнання у підлості тощо [89, с. 20]. Саме тому слідчому доцільно спочатку запропонувати допитуваному вільно викласти всі відомі йому обставини, після чого виокремити основні тези цієї розповіді, які розходяться з вже наявними доказами у кримінальному провадженні та оперувати останніми для отримання повних та правдивих показань.

46,8 % опитаних нами детективів перебиває монолог допитуваної особи, задаючи їй уточнюючі запитання, навіть якщо особа повідомляє більш ширшу інформацію, яка наразі цікавить слідство. Таким чином, перебиваючи особу, детектив втрачає контакт з допитуваним. Людині необхідно дати можливість виговоритись, це посилює взаєморозуміння. Також, існує вірогідність, що вважаючи не корисною ту інформацію, яку повідомляє допитувана особа, слідство може упустити інформацію, важливість якої стане очевидна на пізнішому етапі розслідування.

Л.Д. Удалова визначає переконання як ефективний метод психологічного впливу при отриманні вербальної інформації. Протилежним відносно переконання методом психологічного впливу є протиправний примус, який на думку вченого, веде до психологічного насильства над особою, від якої отримується вербальна інформація і тому виступає як метод неправомірного психологічного впливу. Він завжди заснований на погрозах, обмані і не може визнаватися як допустимий метод впливу при отриманні вербальної інформації. Головне, що відрізняє переконання від примусу, що

дозволяє розмежувати методи психологічного впливу на правомірні та неправомірні – це наявність або відсутність обмеження волевиявлення особи, від якої отримується інформація, наявність у неї свободи вибору лінії своєї поведінки [177, с. 16-17].

Застосування при допиті прийому переконання доцільно й у ситуації, коли допитуваний перебуває в стресовому стані [140, с. 88-89], тим більше що саме з особливим емоційним станом психологи пов'язують виникнення наступного бар'єру спілкування – емоційного, необхідність усунення якого існує вже на початковій стадії допиту [178, с. 63]. Емоціями є особисте ставлення людини до дійсності як переживання, що виникають під впливом внутрішніх і зовнішніх подразників. Розрізняють позитивні й негативні емоції, а також емоції-настрої, емоції-афекти, емоції-почуття [114, с. 70-72]. За даними психологів, неприємні емоції (гнів, озлобленість) послаблюють здатність сприймати й правильно оцінювати навіть достатньо значущі й ґрунтовні аргументи, а крайній ступінь позитивних емоцій (так звана ейфорія) знижує критичність особи [89, с. 23-25]. Саме тому на слідчого покладена така важлива місія бути емоційно нейтральним, ба більше – володіти основами психологічного аналізу та вчасно вміти розпізнати емоційний стан допитуваного з тим, щоб вміло використати його в інтересах слідства.

Кримінальний процес – це процес, під час якого детектив, намагаючись максимально зібрати докази протиправної діяльності певних осіб, неминуче зачіпає права та свободи інших осіб. Саме тому, він повинен у всіх своїх діях, особливо, обираючи та застосовуючи певний вид процесуального примусу, намагатись досягнути справедливого балансу між інтересами, які переслідує кримінальне провадження, та інтересами суспільства, щоб своїми діями не створити упередженості громадян до кримінального процесу та небажання брати участі у ньому, сприяти його належному втіленню. Таким чином, визначальною парадигмою всього кримінального провадження є моральна спрямованість процесуальної діяльності детектива.

До підозрюваного застосовується принцип презумпції невинуватості, з усіма наслідками, що цим породжуються. Водночас, кожного разу вирішуючи питання про виклик тієї чи іншої особи для проведення допиту, детектив зобов'язаний впевнитись у тому, що цій особі, дійсно, відомі обставини кримінального провадження, що є предметом доказування. У протилежному випадку необґрунтований виклик особи призводить до зайвої витрати часу на проведення слідчої дії, відлучення особи від постійного місця проживання, роботи, понесенні зайвих транспортних витрат і створення ряду незручностей іншого характеру. Тому цей етап – це повна моральна відповідальність детектива.

«Допит... починається з виклику. Але далеко не завжди слідчі задумуються над правильною організацією виклику» – зазначається в криміналістичній літературі [79, с. 13].

Перед викликом особи детектив вже повинен мати складений план проведення допиту та перелік питань, які можуть бути відомі допитуваному.

«Слід мати на увазі, – застерігає С.Г. Любічев, – що повторні виклики завжди створюють додаткові труднощі, викликають справедливе невдоволення громадян, а в окремих випадках спонукають їх ухилятися від виконання обов'язків свідка» [138, с. 17].

Також моральним боком підготовки до допиту є обраний час для цієї процесуальної дії та кількість осіб, які викликаються в той же день. Адже тривале очікування своєї черги для допиту не сприяє налагодженню психоемоційного контакту з допитуваним та формуванню бажання у нього повідомити якомога більше значущої інформації. В свій час відомі криміналісти І.М. Якимов і П.П. Міхеєв зазначали, що причинами неправдивих свідчень, зокрема, є бажання свідків позбавитися допиту як неприємної процедури, острах подальших викликів і судової тяганини [197, с. 19].

Більшість викликів на допит відбувається або телефоном, або врученням повістки про виклик. Саме під час вчинення цієї процесуальної дії

детективу слід вжити максимум зусиль для налагодження психологічного контакту та заручитися підтримкою конкретного учасника слідчої дії.

О. Аксьонова, наприклад, зазначає: «Якщо, наприклад, жінці потрібно через годину-півтори забрати дитину з дитячого садка, звичайно ж вона буде думати не про допит, а про те, як би не запізнитись. Навряд чи від такого допиту буде користь», – зазначає автор [63, с. 45].

Отже, моральний підхід до розпорядження як своїм, так і чужим часом

Також доцільним видається встановлення психологічного контакту чи особливої психологічної атмосфери комфорту, щирості майже дружніх відносин з метою розкриття особи допитуваного, відкритості запитань, що дозволяє допитуваному у формі вільної розповіді максимально наблизити слідчого до встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Невстановлення психологічного контакту, на думку В.В. Баранчука, «призводить до виникнення конфліктних ситуацій, відмови від надання свідчень, надання неповних чи неправдивих показань допитуваною особою» [70, с. 326].

І тут важко не погодитися з рядом таких фахівців, як А.М. Столяренко, В.Ю. Шепітько та інші відомі фахівці, які під психологічною атмосферою під час допиту розуміють:

- по-перше, ставлення допитуваного до слідчого, що характеризується розумінням завдань та обов'язків його, повагою до нього та усвідомленням необхідності власного сприяння слідству через давання правдивих показань;
- по-друге, психологічний «настрій» (налаштування) слідчого, спрямований на сприйняття інформації (доводів, аргументів та пред'явлених доказів) та спонукання допитуваного до спілкування;
- по-третє, психологічну готовність допитуваного до розмови, що полягає в бажанні давати повні та правдиві показання [70, с. 331].

Ґрунтуючись на поглядах науковців щодо визначення основних цілей встановлення психологічного контакту, Л.Д. Удалова доповнює їх наступними:

- отримання правдивої повної інформації про обставини розслідуваного злочину (можливе перенесення контактних відносин на суміжні слідчі дії, такі як – відтворення обстановки та обставин події, очна ставка, пред'явлення для впізнання, у яких бере участь особа, яка раніше знаходилась в стані психологічного контакту зі слідчим при допиті);
- встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочину (за даними практики справжні причини злочинів, у тому числі механізм формування злочинного наміру, залишаються нез'ясованими; це може відбуватися і через відсутність психологічного контакту слідчого з допитуваним);
- надання психологічної допомоги допитуваному, який відчув психотравмуючий вплив факту злочину;
- регуляція емоційних станів допитуваного для прогнозування його поведінки і результатів спілкування [177, с. 16].

Встановлення психологічного контакту вимагає взаємозв'язку детектива з підозрюваним, зокрема доцільно саме детективу розпочати розмову з вказаною особою на сторонню тему, цікаву та спільну для обох. З власної слідчої практики нам вдавалось встановити психоемоційний контакт та отримати багато значущої інформації у кримінальному провадженні завдяки особистісному розвитку та захопленні шахами, спортом, риболовлею тощо. Спільним для багатьох є питання сім'ї, дітей, відпочинку, книжок. Але з темами такого характеру необхідно бути обережним, адже особливо питання сім'ї та дітей можуть не розслабити допитуваного, а навпаки насторожити та сприйматись як погрози та надмірне втручання в особисте життя. «Психологічний контакт – це найбільш сприятлива психологічна «атмосфера» допиту, яка допомагає взаємодії та взаємовідносинам між її учасниками, це певний «настрій» на спілкування» [191, с. 61].

Відповідно, до одержаних нами результатів дослідження 92,7% опитуваних детективів вважають за необхідне встановити психологічний контакт з особою під час виклику її на допит; 82,3% – використовує ті чи інші психологічні прийоми для встановлення емпатичного контакту з допитуваною особою перед початком проведення та 80,6% під час проведення допиту. В той же час, 86,3% респондентів використовує психологічні прийоми для підтримання психологічного контакту з допитуваною особою після закінчення допиту. Наведене свідчить про розуміння детективами ефективності прийомів встановлення психологічного контакту з допитуваним.

Переважній більшості детективів не тільки відомо про необхідність та ефективність використання психологічних прийомів для встановлення психологічного контакту з допитуваним, а вони їх і використовують на всіх реалізації процесуального інтерв'ю.

Важливого етичного значення набуває форма роз'яснення прав учасникам процесу. С.Г. Любічев з цього приводу досить вірно зазначає: «Форма попередження про відповідальність, вибрана слідчим, повинна не тільки не принижувати гідність допитуваного, але, навпаки, сприяти розвитку почуття обов'язку, підвищувати правосвідомість» [138, с. 30].

На практиці досить поширеними залишились випадки формального попередження свідка про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та потерпілого і свідка про передбачену кримінальну відповідальність за неправдиві показання (ст.ст. 384, 385 КК України) [125]. При плануванні та застосуванні тактики допиту слід враховувати такі моменти як характеризуючи дані допитуваного, його психологічний стан, налаштованість на сприяння установленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні, відкритості та бажанні взаємодіяти зі слідством. Якщо особа є доброчесною, то про кримінальну відповідальність за вказаними статтями потрібно ніби між іншим зазначити. Водночас, якщо особа характеризується негативно, не виявляє бажання повідомляти правдиві

відомості, то про кримінальну відповідальність за відмову від надання показань або за дачу завідомо неправдивих показань необхідно попередити ґрунтовно з посиланням на текст диспозиції та санкції конкретної статті КК України, навести власний приклад з практики, у тому числі скориставшись наявними у доступі рішеннями суду.

На наш погляд, правомірною є думка В. Бортника про те, що психологічним впливом на особу, яку допитують «вважається будь-яка тактична дія, коли вона не спрямована на вимагання показань» [74, с. 50].

Важливого смислового забарвлення набуває необхідність встановлення психоемоційного контакту між слідчим та допитуваним. У зв'язку з чим детектив повинен намагатися проявляти повагу, доброзичливість, толерантність до допитуваного.

47% опитаних слідчих визначили постановку викривальних запитань оптимальним тактичним прийомом, спрямованим на викриття неправдивих показань, 82% опитаних у разі повідомлення неправдивої інформації прагнуть дати змогу допитуваному завершити вільну розповідь, після чого формулювати відповідні запитання, а 18% оптимальним варіантом вважають зупинення неправдивих показань постановкою викривальних запитань [179, с. 7-8].

Вказане дослідження лише підтверджує гіпотезу про те, що запитання є викривальним інструментом у вмілих руках детектива.

Особливу увагу слід приділити психоемоційному стану допитуваного у статусі підозрюваного. Так, така особа, особливо, якщо вона не винувата у вчиненні кримінального правопорушення відчуває гнів, обурення, заперечення, несправедливість, сум, зневіру. А винна особа зазнає змін у своєму професійному, репутаційному, сімейному та в цілому в соціальному статусі, у зв'язку з чим відчуває пригнічення, тривогу тощо. Крім того, така психологічна особливість людини, що страх перед невідомим забирає всі психоемоційні сили та значно виснажує підозрюваного.

Крім того, обстановка, у якій проводиться допит, також впливає на психоемоційний стан допитуваного та як сприяє проведенню допиту, так і створює перешкоди в його проведенні, зокрема, відволікаючи увагу допитуваного на різноманітні елементи обстановки. Наприклад, слідчий полюбить увіщувати стіну службового кабінету власними здобутками на професійній ниві у вигляді різноманітних сертифікатів, дипломів або творчими виробами своїх дітей чи репродукціями відомих художників.

Ефект раптовості під час затримання підозрюваного, на нашу думку, відіграє подвійну роль. З одного боку, підозрюваний прагне якомога швидше сконтактувати з детективом з метою отримання інформації про підстави затримання та обсяг інформації, якою він володіє щодо вчиненого кримінального правопорушення. З іншого боку – прагне якомога відтягнути у часі момент цієї зустрічі, щоб не повідомити зайву інформацію, знаходячись під враженням викриття. «Інколи. – пише Е.І. Рогов, – гарячість, уразливість людини викликані не дефектами виховання, а хворобою – неврозом. Причина її – сильний емоційний стрес, психотравмуюча ситуація. Хвороба може стати серозним бар'єром спілкування, тому з такою людиною, що страждає неврозом, необхідно спілкуватися більш коректно і терпимо» [166, с. 240-241].

Крім того, перебуваючи під враженням від викриття, тобто в стані афекту підозрюваний досить часто дає завідомо неправдиві показання, всього-на-всього захищаючись. І тому ефект раптовості може зіграти зі слідчим абсолютно протилежну від переслідуваної роль. Як засвідчує О.Я. Переверза свідомо неправдиві показання в ході попереднього слідства давало 44% підозрюваних [152, с. 15].

Тому, на нашу думку, детективу необхідно максимально увійти у психологічний стан підозрюваного та намагатися його всіляко заспокоїти. Зокрема, слід нагадати про те, що він не несе відповідальності за відмову давати показання проти себе чи за дачу завідомо неправдивих показань.

Водночас детектив і підозрюваний зустрілись під час цієї слідчої дії з метою пролити світло на об'єктивну істину у кримінальному провадженні.

Всі тактичні прийоми, які використовуються під час планування та проведення допиту побудовані на способі подачі певної інформації допитуваному та фіксації його реакцій на подану інформацію. При цьому питання допустимості та моральності використання обману, тобто повідомлення неправдивої, неповної чи перекрученої інформації, слідчим і породило низку дискусій з приводу допустимості таких дій.

Відсутність єдності поглядів серед учених мають серйозні практичні наслідки: один і той же тактичний прийом в юридичній літературі подають слідчим і як вершину тактичної майстерності, і як грубе порушення законності [90, с. 4].

Л.В. Васильєв, вважаючи неможливим перелічити всі доступні та припустимі прийоми впливу, зазначив, що слідчий не повинен удаватися до залякування, приниження людської гідності, необґрунтованих обіцянок [82, с.462].

Погляди такої групи вчених, як О.Р. Ратінова [165, с. 262], А.В. Дулова [97, с. 165], Ю.М. Антоняна, М.І. Єнікєєва та В.Є. Емінова зводяться до такої квінтесенції: «Психічний вплив є правомірним, якщо він не обмежує свободу волевиявлення особи, що проходить у справі. Все те, що обмежує свободу волевиявлення підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого і свідка, «підтягує» їх показання в бажане русло установок слідчого, які виникли раніше, завдає шкоди розкриттю істини і є протизаконним. Тактичний прийом психічного впливу на особу, яка проходить у справі, правомірний, якщо при цьому не порушена жодна з трьох вимог: прийом не заснований на непоінформованості підозрюваного (обвинуваченого) або інших осіб в правових питаннях; прийом не принижує гідності особистості і не обмежує свободи її волевиявлення; прийом не впливає на позицію невинного, не спонукає його до визнання неіснуючої провини, до обмови невинних, до дачі неправдивих свідчень.» [66, с. 176].

В.О. Коновалова та В.Ю. Шепітько доповнюють вказаний перелік допустимості психологічного впливу моральністю останнього [112, с. 205].

Отже, за результатами аналізу вказаних наукових поглядів слід дійти висновку, що основними критеріями допустимості психологічного впливу під час допиту є:

- додержання прав і свобод людини і громадянина;
- використання правдивої інформації;
- додержання норм етики та моралі.

Вчений-криміналіст Г.О. Зорін називає такі критерії допустимості криміналістично-психологічні засоби впливу на допитуваного:

- юридичний (відповідність літері й духу закону, додержання прав громадян і виконання обов'язків);
- етичний (моральна прийнятність із погляду моралі та норм професійної етики);
- гносеологічний (пізнавальна цінність і наукова обґрунтованість);
- психологічний (урахування психологічних особливостей ситуації спілкування та індивідуальних особливостей її учасників) [104, с. 21].

На нашу думку, юридичний слід трактувати не як відповідність літері й духу закону, а як забезпечення верховенства права, примату прав і свобод людини і громадянина. Також неможливо погодитися з таким критерієм як гносеологічний, оскільки застосування певних засобів впливу спрямовано не на пізнавальну, а на доказову діяльність.

Водночас не можемо не погодитись з Р.С. Белкіним, який у якості критеріїв допустимості засобів впливу виділяв:

- законність, тобто несуперечність прийому, засобу вимогам закону;
- вибірковість впливу, тобто спрямованість тільки на певних осіб і нейтральність стосовно інших;

- моральність, тобто відповідність моральним принципам суспільства [80, с. 511]. Однак, ще хочеться додати такий критерій, як примат прав і свобод людини і громадянина.

І.Є. Биховський виділяє допустимість застосування засобів психологічного впливу на видовому, груповому або одиничному рівні:

- необхідність урахування вибіркової впливу прийому на психофізіологічну систему допитуваного;
- вплив прийому на емоційну сферу не повинен завдавати шкоди здоров'ю допитуваного;
- при застосуванні прийомів слід обов'язково виключити образи, приниження людської або національної гідності, релігійних почуттів, вірувань і т. ін. [62, с. 42-43]. Однак, ми повністю не погоджуємось з такою класифікацією криміналіста, оскільки всі ці критерії достатньо об'єднати в один – дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Декілька наукових проблем виникає під час застосування так званих психологічних пасток, слідчих хитрощів тощо:

1. Безліч запитань виникає під час реалізації певного комплексу тактичних прийомів, які по суті своїй можуть належати до обману. Так, слідчий спекулює на темі меж своєї поінформованості щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, участі у ньому допитуваного, вводячи в оману з цього питання підозрюваного з метою отримати викривальні покази. Одні науковці називають таку тактику обманом, психологічною пасткою, хитрощами з боку слідчого, а інші – вказують на прийнятність застосовуваних детективом криміналістично-тактичних заходів (демонстрація здобутих у ході досудового розслідування доказів у певній послідовності, зачитування показань інших осіб тощо).

2. Значні труднощі у правозастосовувачів виникають у зв'язку з віднесенням чи невіднесенням певного тактичного прийому, застосовуваного в ході допиту до так званих хитрощів. Так, наприклад, порушення логіки поставлених запитань та раптовість поставлення основного провокаційного

запитання чи демонстрація доказів з метою викликати очікувану реакцію в допитуваного. На нашу думку, всі ці інструменти є правомірною тактикою та підлягають широкому використанню у якості належного та допустимого тактичного прийому отримання викривальних показань або спрямування досудового розслідування у вірному напрямку.

У свою чергу обман у якості тактичного прийому, на нашу думку, не повинен застосовуватися детективом за жодних обставин, незважаючи на те, що прямої заборони до його використання КПК України не містить, докази, отримані з його застосуванням мають бути визнані недопустимими, як такі, що отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини.

Як зазначав у свій час Г. Шнейкерт, – «хитрість є неминучим адекватним засобом в боротьбі проти хитрих злочинців» [194, с. 25], з чим ми абсолютно погоджуємось. Адже вміння тонко використати один і той самий доказ у різних ситуаціях по-різному, допустити потрібне для досягнення завдань кримінального провадження тлумачення допитуваною особою є невід’ємною складовою успіху цієї слідчої (розшукової) дії.

За результатами аналізу вказаних наукових поглядів приходимо до висновку, що при обранні тієї чи іншої тактики проведення процесуального інтерв’ю детектив повинен враховувати наступні вимоги моралі:

- не використовувати обман;
- не застосовувати погрози, шантаж, фізичний і психічний тиск;
- не використовувати складне матеріальне чи психологічне становище особи;
- поважати гідність особи;
- не провокувати підозрюваного на девіантну поведінку, у тому числі на конфлікт з іншими учасниками кримінального провадження;
- не використовувати малоосвіченість, набожність, забобонність у своїх інтересах.

Тактика допиту має бути гнучкою та враховувати особу допитуваного, професійну підготовку й здібності слідчого, особливості розслідуваної події.

Водночас він вказує, що це не означає, що не існує загальних правил вибору тактики цієї слідчої (розшукової) дії [158, с. 4-5].

Є ряд принципів проведення процесуального інтерв'ю. Ці принципи процесуального інтерв'ю ґрунтуються на першому посібнику, який був введений у поліцейську діяльність у Великобританії у 1992 році (циркуляр 22/92 Міністерства внутрішніх справ) [22] для встановлення набору етичних вказівок для співробітників поліції, яким доручено інтерв'ю свідків, жертв і підозрюваних. Ці принципи були переглянуті у 2007 році та опубліковані в Національній Стратегії Слідства 2009 року:

1. Роль процесуального інтерв'ю полягає в отриманні точної та достовірної інформації від підозрюваних, свідків або потерпілих з метою виявлення правди щодо справи під слідством.

2. До процесуального інтерв'ю слід підходити з відкритим розумом. Інформація, отримана від особи, з якою ведеться інтерв'ю, повинна завжди перевірятися і співставлятися з тим, що інтерв'юєр вже знає, або що можна обґрунтовано встановити.

3. Під час інтерв'ю будь-який співробітник поліції повинен діяти справедливо в рамках кожного окремого випадку.

4. Поліцейський інтерв'юєр не зобов'язаний приймати першу ж отриману ним відповідь. Опитування не є несправедливим лише тому, що воно є наполегливим.

5. Навіть коли підозрюваний використовує своє право на мовчання, поліція все ще має право ставити питання.

6. Під час проведення інтерв'ю співробітники поліції можуть вільно ставити питання, щоб встановити правду; за винятком інтерв'ю з дітьми, які стали жертвами сексуального чи фізичного насильства. В інших випадках поліцейські не обмежені правилами, які застосовуються до адвокатів у суді.

7. Вразливі люди, чи то жертви, чи свідки або підозрювані, повинні користуватися особливою увагою повсякчас.

Водночас, згідно одержаних нами результатів 23,4% детективів не зачитує допитуваній особі її права, які зазначені у протоколі допиту та 40,3% роблять це не постійно. Такі дані свідчать про те, що слідчі, вважаючи непотрібним затрачати час на зачитування всіх прав особи (читання прав свідка триває 7-8 хв.) втрачають додаткову можливість встановлення чи посилення психологічного контакту.

Висновки до розділу 2

1. Компаративістський аналіз дозволяє стверджувати, що в англосаксонській системі права розслідування корупційного злочину не відзначається формалізацією. В той же час, як континентальній моделі процесу притаманна зайва унормованість та зарегламентованість, яка не допускає прояву творчості з боку детектива, що не дозволяє останньому знаходити своєчасно адекватні засоби реагування на новітні виклики досудового розслідування. Зазначене в повному обсязі стосується й здійснення процесуально інтерв'ю як методики проведення допиту в кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів в нашій країні.

2. У вітчизняному кримінальному процесі низка обставин встановлюються за допомогою джерела доказів – показань, як відомостей, що надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні щодо корупційного злочину та мають значення для цього кримінального провадження. Водночас, В ст. 224 КПК України, якою встановлені загальні правила й процесуальні вимоги до проведення допиту, не вказується на те, що є підставами для допиту особи, не акцентовано уваги на процесуальному статусі особи, що впливав би на визначення предмета допиту чи на процесуальний порядок його проведення, не зазначено й переліку процесуальних осіб, які можуть бути допитані слідчим, прокурором під час досудового розслідування. Доказова сила показань одержаних в ході процесуального інтерв'ю залежить від обставин

кожного окремого провадження щодо корупційного злочину та встановлюється в ході перевірки та оцінки.

3. Аргументовано, що вагомість участі адвоката у проведенні процесуального інтерв'ю продиктована двома чинниками: надання гарантованої з боку держави правової допомоги клієнту та забезпечення додержання вимог КПК України щодо порядку проведення цієї слідчої (розшукової), підвищуючи ефективність отримання допустимих та належних доказів у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів.

4. Процесуальне інтерв'ю підозрюваного, в більшості випадків, проводиться в конфліктній слідчій ситуації, коли допитуваний займає позицію протидії розслідуванню. Психологічний вплив на підозрюваного може викликати діаметрально протилежні психологічні прояви: симпатію, антипатію, бажання співпрацювати зі слідством і намагання всіляко протидіяти об'єктивному розслідуванню, надання правдивої інформації й намагання маніпулювати слідчим та відомими фактами тощо.

5. Процесуальне інтерв'ю свідків і потерпілих переважно проходить в умовах безконфліктної взаємодії. При допиті свідків найбільше психологічно насиченими моментами є оцінка істинності їх показань, діагностика помилкових свідчень, надання мнемічної допомоги. Тактика допиту свідків залежить від їхніх індивідуальних особливостей, ставлення до розслідуваної події й особи підозрюваного (обвинувачуваного).

6. Допитуючи потерпілого, потрібно враховувати його фізичний та психічний стан, маючи на увазі, що часті згадування події і пов'язаної з нею переживання активізують мисленнєві процеси потерпілого, посилюють його прагнення знайти винних (наявність «обвинувальної домінанти»).

7. Відповідно до одержаних результатів 23,4% детективів не зачитує допитуваній особі її права, які зазначені у протоколі допиту та 40,3% роблять це не постійно. Наведене свідчить про те, що детективи, вважаючи непотрібним затрачати час на зачитування всіх прав особи (читання прав свідка триває 7-8 хвилин), втрачають додаткову можливість встановлення чи посилення психологічного контакту.

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ ТА НАПРЯМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ІНТЕРВ'Ю У ПРОЦЕС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

3.1. Сутність адаптованої моделі процесуального інтерв'ю у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів

Проведений нами в 1 розділі даної роботи еволюційний аналіз методик допиту довів, що на поточному етапі його розвитку ефективна взаємодія слідчого (детектива) з допитуваними особами в зарубіжних країнах будується з урахуванням новітніх розробок юридичної психології. Для покращення роботи вітчизняних слідчих підрозділів в сфері отримання комунікативної інформації під час досудового розслідування, нами в даному підрозділі роботи детально проаналізовано проведення «процесуального інтерв'ю» (англ. «Investigative interview») за методикою Р.Е.А.С.Е. та визначено можливі шляхи для запровадження її основних принципів в практику українського кримінального судочинства.

Сьогодні, протоколи, складені за результатами допиту осіб, активно використовуються стороною обвинувачення під час досудового розслідування для визначення наявності підстав для тимчасового обмеження конституційних прав громадян в ході проведення щодо них негласних та гласних слідчих (розшукових) дій, встановлення прокурором достатності підстав для повідомлення особі про підозру, обрання запобіжного заходу, арешту майна та застосування інших обмежень передбачених заходами кримінального провадження.

Свідчення особи передають її внутрішнє відношення до вчиненого нею правопорушення, а також до того як ці події, обставини сприймали інші. Саме тому, часто, лише за допомогою допиту можливо визначити

обов'язкову складову складу кримінального правопорушення як повинна бути встановлена під час досудового розслідування – суб'єктивну сторону.

Окрім загальних, очевидних доказів, які можна здобути за результатами проведення ефективного допиту, показання осіб мають важливе значення для диференціації схожих за диспозицією але зовсім різних за санкцією та навіть за тяжкістю складів злочинів, таких як: «зловживання владою або службовим становищем» та «службову недбалість» (ст.ст. 364 та 367 ККУ), «зловживання владою або службовим становищем» та «привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» (ст.ст. 364 та 191 ККУ) тощо.

Важко недооцінити важливість умінь та навичок ефективного процесуального спілкування з особами під час досудового розслідування.

Фундаментальний підхід методики сформований нами на основі англійського методу збору інформації PEACE та адаптований під українській кримінально-процесуальні та ментальні умови.

Нижче зазначені рекомендації, найбільш застосовчі для допиту в безконфліктній ситуації. Вони можуть бути ефективними в тих випадках, коли допитуваний не може повною мірою визначити свою роль і статус у ході кримінального судочинства по конкретній справі й тому побоюється негативних наслідків особистого характеру, які можуть настати внаслідок участі в допиті.

1. Введення в методику.

Пропонується по-новому, більш широко, сприйняти мету допиту та змінити відношення до допитуваних осіб.

Як правило, метою допиту є отримання показань, що матимуть доказове значення вже сформованої певної слідчої версії, яка навіть, може вже бути зафіксована у процесуальному рішенні – «Повідомлення про підозру».

У такому випадку, якщо слідча версія помилкова або неповна, замість того щоб вчасно це усвідомити, врахувати та виправити, ми продовжуємо

йти по хибному шляху. Як результат маємо втрачену можливість отримати «справжній доказ» та «розхитані» справи в судах, а іноді і виправдувальні, так як в суді особа, без тиску представників правоохоронної системи, починає надавати правдиві свідчення, протилежні, на той час встановленій слідчій версії. Або ще гірше – засуджують невинну особу.

Мета допиту за методикою – максимально повний збір правдивої інформації, яка може бути використана для перевірки існуючої, та створення нових слідчих версій.

Якщо особа надає свідчення без будь-якого примусу, страху та тиску, як правило ці свідчення максимально об'єктивні та правдиві.

Коли допитуємо особу підозрюваного або важливого свідка, який пов'язаний з підозрюваними чи подією злочину, як правило, внутрішнє наше ставлення до такої особи є негативним. Ми сприймаємо особу як «злочинця» або особу, що з ним пов'язана, налаштовані на те, що з нами не хотітимуть спілкуватись, вводитимуть нас в оману та проявлятимуть неповагу. Як би ми не хотіли та не старались, але таке наше внутрішнє негативно-насторожене відношення до особи, проявлятиметься зовні: в діях, підборі слів та питань, погляді, міміці та жестикуляції. Тобто, особа розумітиме ваше ставлення до неї, і повірте – «виправдає ваші всі очікування».

Але в Україні як і в більшості країн світу, діє презумпція невинуватості.

Відношення до особи за методикою передбачає усвідомлення допитувачем, що кожен з людей, маючи ті ж самі життєві умови та обставини, що у допитуваної особи (виховання, дитинство, соціальне оточення, освіту, економічні можливості, стан здоров'я, інші конкретні життєві обставини), у 99% вчинили б так само, як вона.

Якщо є усвідомлення цих обставин, зникає передчасне та надмірне внутрішнє засудження особи, що має зворотній, вище описаному, ефект. Не потрібно буде окремих, надзвичайних зусиль, що б допитувана особа відчула позитивне відношення до неї та встановився якісний емоційний зв'язок

взаєморозуміння як основний елемент емпатії. В свою чергу, емпатія це «Серце» позитивного психологічного контакту, а психологічний контакт це фундамент методики допиту, що пропонується.

Немає значення, що саме ви будете говорити особі, яким чином будете переконувати її у необхідності співпраці, без ефективного психологічного контакту, використовуючи інші методи впливу, що межують з психологічним тиском та порушенням прав особи, можна отримати лише короточасний результат («від страху до правди шлях коротший, але не тривалий»/ «Не так важливо не що ви говорити, як те, як ви говорите»).

2. Практичне використання методики.

1. Підготовчий етап:

- збір та аналіз інформації про особу допитуваного;
- вибір тем та способів встановлення та посилення психологічного контакту;
- визначення доцільності залучення колеги до допиту та застосування відеозйомки під час нього;
- планування безпосереднього допиту та постановка його мети.

2. Передпроцесуальний етап:

- виклик особи на допит
- супроводження особи до кімнати для допитів
- розміщення особи в кімнаті для допитів та підготовка до початку слідчої дії.

3. Безпосередній допит.

- встановлення анкетних даних особи;
- з'ясування самопочуття особи;
 - детальне роз'яснення прав та обов'язків допитуваного;
 - роз'яснення прав адвоката (у разі присутності);
 - з'ясування освіти та трудового шляху, як можливість посилення психологічного контакту;
 - ряд загальних запитань по справі (залучення у суть справи);

- акцентуалізація на важливості говорити правду (суб'єктивні фактори для особи, додаткове роз'яснення про відповідальність та, у разі потреби, домовленість);

- конкретні та важливі запитання;

- деталізація важливих запитань.

4. Післяпроцесуальний етап;

- етична вдячність;

- коротка розмова про допит/ отримання додаткової інформації;

- закріплення фундаменту подальшої співпраці;

- аналіз допиту (усвідомлення результатів та помилок).

Кожен з перерахованих етапів не менш важливий інших та виходять один з одного.

Підготовчий етап.

Для того щоб підібрати правильну тактику спілкування, потрібно розуміти з ким саме ти будеш спілкуватись. Збір інформації про особу потрібен також для підбору варіантів тем для спілкування, що цікавлять майбутнього допитуваного, як один із способів встановлення психологічного контакту. При зборі інформації необхідно звернути увагу на наступні сфери життя особи:

- сфери діяльності;

- джерела та розмір доходів;

- родичі;

- ближнє оточення;

- хобі;

- пости в соціальних мережах;

- трудовий шлях;

- музика;

- відношення до спорту;

- політичні погляди;

- патріотичність;

- судові спори та ін. компрометуюча інформація.

Враховати необхідно всю інформацію, але визначити для себе пріоритетними лише декілька тем, які близькі особисто вам, як особі, яка буде встановлювати психологічний контакт та допитувати. Навіть якщо тема буде не така вагома як більшість, все одно необхідно обрати ту тему, яка ближче саме вам, щоб не було «штучності» у вашу спілкуванні.

Можна не залучати колегу для спільного допиту та не здійснювати відеофіксацію, якщо вам наперед відомо про те, що конкретний допит особи є формальним та не становить інтересу для досудового розслідування (хоча кожен допит потенційно може стати відкриттям). Але як правило, слід робити і те і інше, в основному для єдиної мети – безперервний психологічний контакт.

Якщо не здійснюється відеозйомка без занесення тексту показань до протоколу, про що може клопотати допитувана особа, то кожне поставлене питання перериває контакт з допитуваною особою щонайменше декілька разів, а саме коли: йде набір тексту питання і відповіді, формулюється відповідь, уточнюється відповідь, іноді відповідь ще повторно уточнює допитувана особа. Повноцінно проведений допит з одночасним стенографуванням займає в середньому від 4 до 6 годин, тоді як «відеорозмова» при тих же інформаційних об'ємах до 2 годин.

У разі якщо допит пройшов успішно і є важлива інформація яку б ви хотіли показати прокурору та суду без додаткових незручностей, що пов'язані з переглядом відеозапису або читання стенограми до неї (стенограма підписується лише особою, що склала стенограму, тому її зміст завжди можна піддати сумніву), пропонуємо наступні 2 алгоритми процесуального завершення допиту:

1. До протоколу допиту складається додаток (передбачено ст. 104 КПК України) у вигляді стенограми лише тих частин відеозапису допиту, де відображені важливі свідчення допитуваної особи. Такий додаток підписується всіма учасниками слідчої дії, і він може зручно сприйматись та

долучатись до клопотань досудового розслідування. Потрібно врахувати, що набір тексту, навіть незначних за об'ємом стенограм теж може забирати тривалий час (близько двох годин);

2. В протоколі, після зазначення, що учасники погодили не вносити текст допиту у протокол так як здійснюється відеозапис слідчої дії, зазначається: «Учасники слідчої дії погодили внести у протокол окрему частину показань допитуваної особи, а саме:....». Цей протокол підписується всіма учасниками слідчої дії і зовні більше схожий на класичний допит.

Перевага першого способу оформлення допиту в тому, що сторона захисту не зможе оспорити зміст допиту, який зафіксований дослівно у стенограмі. Перевага другого способу в тому, що заощаджується значна частина часу на відсутності потреби у наборі стенограм, при цьому є текстово зафіксований зміст, що має значення для досудового розслідування.

Щодо рішення про залучення колеги для спільного допиту – залучаємо.

Парадоксально те, що 4 з 5 детективів (79,8%) майже завжди допитують самотійно, при цьому, більше половини з них вважає ефективнішим допит в парі (66,1%). Таке явище є результатом того, що існує загальна помилкова концепція сприйняття вітчизняних керівників органів досудового розслідування, що витратити час двох детективів на один допит це нерентабельне використання робочого часу працівників.

Основна функціональна потреба другої особи, під час допиту:

- можливість мати з допитуваною безперервний психологічний контакт. Складання протоколу без занесення в нього тексту теж займає час і має потребу відволікатись на нього, тому це робить колега;

- технічне супроводження слідчої дії. Потрібно організовувати та слідкувати за належним фіксуванням слідчої дії на відеокамеру. Організовувати інші важливі елементи етичної та поважливої поведінки до допитуваної особи: вода, розміщення верхнього одягу, фізіологічні потреби та ін.;

- спостереження за процесом та особою, що допитується зі сторони. Коли основний допитувач формулює питання, сприймає на них відповіді та готує наступні питання, він не завжди має можливість об'єктивно одночасно сприйняти та оцінювати поведінку допитуваної особи. На скільки вона нервує, чи щира на вербальні та невербальні підказки цих пошукових задач;

- можливість долучитись до слідчої дії, у разі якщо Ви упустите важливий момент. Колега не просто технічний працівник у спільній задачі, а має свій досвід і будучи не залучений у процес безпосередньо, з боку може побачити важливі упущені питання, і теж поставити їх на допиті;

- інше, в залежності від запланового розподілу ролей з колегою.

Варто зазначити, що підібрані вами теми для нетематичного спілкування з допитуваним перед питаннями по суті можуть бути іноді не озвученими, наприклад у разі якщо не було зручної для цього ситуації. Обговорення цікавих тем для допитуваного, як спосіб посилення психологічного контакту не є обов'язковим елементом. Якщо особа яку ви плануєте допитувати налякана, емоційно стиснута, а ви настійливо пропонуєте обговорити «тенденції моди» чи «поезію» це може мати протилежний ефект та зашкодити встановленню психологічного контакту.

Завершується підготовчий етап до допиту складанням безпосереднього плану допиту, який включає в себе формулювання основних питань, підбірку документів та визначення послідовності їх пред'явлення та розподіл і обговорення ролей під час допиту з колегою. Доцільно до підготовки питань залучити колегу, що буде з вами спільно проводити допит та скласти поблокову схему допиту, яка має бути доступною під час допиту.

Важливо домовитись з колегою, який буде напарником під час проведення слідчої дії про те, що ні при яких обставинах ви один одного не виправляєте, публічно не ставити під сумнів правильність дій та доцільність прийнятих рішень під час допиту.

Коли зібрана, проаналізована потрібна інформація про особу, розподілені ролі з напарником та складений план слідчої дії, можна перейти до наступного передпроцесуального етапу.

Передпроцесуальний етап.

Цей етап в себе включає всю взаємодію між особою яка буде допитувати та особою яку допитуватимуть, до безпосереднього початку слідчої дії. Варто зауважити, що допит за даною методикою може проводитись взагалі без столу. Багато психологів вважають, що будь-які предмети, зокрема стіл, між особами, що спілкуються, заважають емпатичному сприйняттю. Але тут варто враховувати в першу чергу комфорт особи яка буде допитувати, бо немає значення на скільки зручно особі яку допитують, якщо не зручно допитувачу йому важко буде досягнути потрібного результату у слідчій дії.

Етап розпочинається з виклику особи. Недооцінити важливість правильно виклику складно, особливо якщо виклик відбувається шляхом безпосереднього контакту або по телефону. Допитувана особа, по вашому зовнішньому вигляду, манерам, голосу складає про вас своє перше враження, яке вже складно буде змінити в подальшому. Тому потрібно бути одразу ввічливим, толерантним, чітким у наданні інформації та привітним до особи. Має бути дотримана межа привітливості, що б не перейти до «панібратства», при цьому залишити після себе приємне враження.

Коли особа, сама чи в супроводженні адвокатів, прибула на слідчу дію, її необхідно супроводити через пропускну систему організації де відбуватиметься допит. Бажано не лише продемонструвати, а дійсно сприяти швидкому та комфортному потраплянню особи до місця проведення слідчої дії. Саме тут є можливість створити психологічний контакт з особою, зрозуміти її ставлення до тієї обставини, що вона викликана на допит, поспілкуватись на довільні теми, зокрема на ті, що були обрані на підготовчому етапі.

Коли особу супроводжено в кімнату де буде відбуватись допит, необхідно бути уважним до основних потреб особи, а у разі наявності і її захисника, зокрема:

- запропонувати повішати верхній одяг в шафу;
- запропонувати води;
- повідомити про можливість задоволення основних фізіологічних потреб (туалет, паління, ін.);
- надати зручний стілець.

При цьому, важливо посадити правильно особу яку плануєте допитувати, а саме таким чином:

- що б вона до вас була ближче чим адвокат;
- що б ви повністю бачили її обличчя;
- що б корпус особи по відношенню до вашого був розміщений приблизно під кутом 120 градусів.

Під час розміщення в кабінеті де буде відбуватись допит, можна продовжувати теми розмов початі під час супроводження особи до цієї кімнати.

Здавалося б допит ще не почався, але вже пророблений значний пласт роботи та лише зараз ми підійшли до етапу безпосереднього допиту.

Безпосередній етап складається з наступних кроків:

1. Включається відеозапис слідчої дії.

60 % детективів майже не використовують відеофіксацію під час допитів, хоча більшість з них (54 %) вважає, що його використання підвищує ефективність слідчої дії. Це свідчить про те, що існують фактори, які впливають на те, що не здійснюється відеофіксація, наприклад небажання детективів витратити час на облаштування технічних засобів відеофіксації або недостатня матеріально-технічна забезпеченість ними.

Важливо це зробити одразу, навіть якщо ви плануєте ще продовжувати розмови на іншу тему чи іншим способом посилювати психологічний контакт, тому що необхідно що б у особи було більше часу для адаптації до

відеозйомки. Повідомляєте, що розпочата відеозйомка допиту «свідка Іванова Олександра Володимировича» у кримінальному провадженні 52020000000000111, озвучуєте кваліфікацію та коротко факт, за яким здійснюється розслідування. Повідомляєте на яку камеру та носій інформації здійснюється фіксація. Називаєте свою посаду, представляєте колегу, що спільно з вами проводитиме допит, разом з колегою показуєте посвідчення учасникам допиту та окремо демонструєте посвідчення відеокамері. Озвучуєте час та місце проведення слідчої дії. З'ясовуєте чи добре себе особа почуває, повідомляєте, що у разі потреби вона може вживати воду (вода для допитуваного і його адвоката має бути наперед підготовлена). Лише після цього з'ясовуєте анкетні дані особи, які одразу фіксуються у протокол допиту.

2. *Процесуальний початок.*

У разі присутності адвоката, звіряєте та долучаєте документи, що підтверджують повноваження адвоката представляти інтереси допитуваного. Якщо є незначні технічних питання (чи достатньо ордер/ чи потрібен договір, є свідоцтво на адвокатську діяльність але немає посвідчення, ін.) не створювати проблему, толерантно знайти компроміс, а краще поступитись в цьому, ні на що не впливаючому моменті (необхідно уникати зайвих конфліктних ситуацій).

Далі, необхідно детально зачитати права та обов'язки допитуваного. Це не тільки процесуальна вимога, а і можливість звикнути та забути допитуваному про те, що відбувається відеофіксація.

Після роз'яснення всіх прав та обов'язків, варто ще раз спитати чи зрозумілі їй права та обов'язки та ще раз їх узагальнити наступним чином: «Ваші процесуальні та конституційні права зводяться до того, що ви маєте право (щодо свідка) відмовитись відповідати на мої питання, якщо вважаєте, що своїми відповідями надасте підстави для притягнення вас або близьких вам людей до кримінальної відповідальності. У всіх інших випадках, ви як

свідок несе кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань та за відмову від дачі показань».

Одразу, після проведення роботи зі свідком потрібно приділити належну увагу адвокату та зменшити ймовірність порушення ним норм процесу. Потрібне звернутись ніби до свідка, а насправді ми це говоримо адвокату: «Адвокат допущений до слідчої дії та надає Вам в межах свої повноважень правову допомогу. У разі виникнення у Вас потреби у правовій допомозі, на будь-якому етапі слідчої дії Ви можете про це мені повідомити, слідчу дію буде призупинено і Вам буде надано можливість конфіденційно отримати правову допомогу. У адвоката також є права заявляти заяви, скарги та зауваження, що будуть вноситись до протоколу. При цьому, на мої питання повинні відповідати Ви особисто, адвокат немає права відповідати замість Вас та втручатись у процес надання Вами відповідей чи постановки питань. Вам це зрозуміло?» (запитується у непретензійному тоні). Запитуємо чи є наразі потреба у конфіденційній розмові з адвокатом.

Таке уточнення наперед усуває більшість конфліктних ситуацій, що можуть виникати з адвокатом. Застосування такого прийому під час того, як адвокат вже почав перешкоджати процедурі допиту можливе, але ефект від таких дій буде значно менший, а іноді може і взагалі не мати позитивного ефекту.

Наступний крок це погодження способу фіксації показань особи. Якщо ніхто з учасників не заперечує, для якісного та постійного психологічного контакту зручніше фіксація шляхом відеозйомки, без внесення тексту показань до протоколу. Варто пояснити учасникам допиту, що відеозйомка буде здійснюватись в будь-якому випадку (це право слідчого), але текст розмови може не дублюватись у протокол, це збереже 2-3 годину часу всіх учасників.

За результатами власного досвіду, лише 7-8 % наполягають на внесенні тексту показань до протоколу. Це сигнал про те, що з контактом на даний час не все в порядку. Надто активно наполягати на своєму способі фіксації не

потрібно, це лише знищить, і так невелику, кількість емпатії, яку вдалось встановити. Треба розуміти, що допитуваний не довіряє правоохоронній системі у Вашій особі та залишити собі шанс, на покращення психологічного контакту під час слідчої дії.

Після того як визначений спосіб фіксації показань, можна приступити до наступного підетапу – з'ясування освіти та трудового шляху, як можливість посилення психологічного контакту.

Як правило, «важливі свідки», особливо по категорії корупційних злочинів наближені до політичного та фінансового «бомонду» країни, полюбують розповісти про кількість освіт, про країни де їх здобували, а також про тернистий шлях просування по кар'єрним сходам, і їм обов'язково потрібно цю можливість надавати. Чим більше людина про себе розповідає, тим більше вона впускає Вас в особистий простір, тим більше шансів в цьому «просторі» відшукати щирості, відвертості та взаєморозуміння.

Тут трапляється, що в цей процес може втрутитись адвокат з запереченнями: «Яке це має відношення до справи?». Треба спокійно сприймати такі зауваження, у адвоката є право на такі заяви, а в даному випадку можуть бути і підстави. Необхідно пояснити, що Вам потрібно знати яким досвідом володіє свідок, щоб розуміти кого допитуєте, коректніше ставити питання, або ж інше будь-яке пояснення, якого буде достатньо, для того щоб формально була дотримана процесуальна процедура – надана реакція на заяву.

Залучення у суть допиту може відбуватись шляхом Вашої короткої розповіді про обставини, які досліджуються досудовим слідством, або ж одразу повідомити, яке саме відношення до справи має допитуваний.

Тут доцільно ще раз нагадати про важливість говорити правду (за потреби нагадати про відповідальність свідка). Одразу за цим, застосувати прийом «Дозвіл на правду». Цей прийом полягає в тому, що б уточнити у особи чи не існує суб'єктивних факторів, які перешкоджають особі надавати правдиві відповіді на запитання, такі як: «можливо Ви перебуваєте у

родинних чи близьких дружніх стосунках з фігурантами справи (куми, свати)?; можливо у Вас є фінансові або моральні зобов'язання перед цими особами?; можливо на Вас тиснуть або погрожують? Як показує багаторічний досвід, жоден ще не сказав про те, що немає можливості «говорити правду». Тоді заключне уточнення прийому: «Можете правдиво відповідати на запитання?».

Важливість прийому полягає в тому, що при наданні негативних відповідей на вказані уточнюючі запитання, щодо відсутності у особи залежності від інших осіб, допитуваний ніби то сам собі надає дозвіл, а можливо навіть обіцяє, говорити правду.

Часто у слідчих, допит одразу починається з нашого наступного підетапу – «Конкретні та важливі запитання».

Здійснивши всю необхідну попередню підготовку ми можемо ставити конкретні запитання по суті, саме ті питання заради яких ми свідка викликали.

Хронологія постановки питань і пред'явлення документів чи інших доказів під час допиту має важливе значення. Питання ставляться від загальних до конкретних. Останніми мають бути поставлені питання, відповідь на які мають розкрити та реалізувати мету, яка ставилась перед початком допиту.

На важливі питання, як правило не часто надається відповідь, яка розкриває всі необхідні його аспекти, тому тут часто необхідно поставити декілька додаткових запитань.

Не зважаючи на ретельну підготовку і дотримання всіх рекомендацій, трапляється так, що особа «стримує» правду від вас (наприклад свідок прийшов з адвокатом підозрюваного).

Якщо Ви бачите, що особа повідомляє неправдиву інформацію, завжди давайте їй шанс виправитись сказавши правду, при цьому вийти з ситуації з мінімальними для себе репутаційними втратами перед вами. Якщо особі говорити прямо ви обманюєте та порушуєте закон який забороняє вводити в

оману досудове розслідування, це в значній мірі скоротить Ваші шанси зафіксувати в протоколі правдиву інформацію.

Необхідно поступово, доказами та аргументованими переконаннями, що будуються на матеріалах провадження, надати можливість допитуваному: згадати, уточнити, пояснити необхідну інформацію.

Післяпроцесуальний етап.

В незалежності від того, яким ви оцінюєте результат допиту та те, наскільки з вами була щира особа, завжди потрібно дотримуватись високоетичних норм поведінки, бути вдячним за витрачений особою час на слідчу дію.

Треба бути готовим до того, що особа після оформлення протоколу захоче повідомити про те, що не повідомила офіційно під час слідчої дії. Таке може відбуватись за різних причин, зокрема особа може не довіряти адвокату.

Прощаючись з особою потрібно розуміти, що можливо виникне потреба в додатковому допиті або, за якихось суб'єктивних обставин, особа сама проявить ініціативу та захоче щось додатково повідомити. Тут теж варто дотримуватись «міри», не потрібно ставати друзями, але повага та ввічливість ніколи надмірними не бувають.

Бажано, одразу після слідчої дії, самотійно, а краще з напарником проаналізувати допит. Аналіз слідчої дії дасть можливість не тільки об'єктивно зрозуміти її результати, а і є самим ефективним способом вдосконалення навиків проведення допиту.

Алгоритми дій в окремих проблемних ситуаціях, що можуть виникнути під час допиту за участі адвоката:

1. Свідок хоче надати свідчення, але захисник його зупиняє: «а Ви точно це пам'ятаєте, пройшло ж багато часу», «якщо не впевнені кажіть: здається, приблизно, точно не пам'ятаю». Свідок не проти розповідати, а адвокат лякає його, підштовхуючи до порушення норм статті 384 ККУ «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу».

Вірогідність появи такої ситуації зменшується до мінімуму, якщо дотримані рекомендації, щодо роз'яснення разом з правами і обов'язками свідка в частині тих прав, якими володіє його адвокат. Адвокат має бути повідомлений з самого початку допиту про неможливість втручання в процес надання відповідей свідком, і звичайно в процес постановки слідчим свідку запитань.

Якщо не дивлячись на початкові роз'яснення адвокату, щодо неможливості втручатись у процес надання відповідей свідком, адвокат все ж таки порушує процес, на такі дії, в першу чергу з метою дотримання прав свідка, ви зобов'язані негайно відреагувати та зробити зауваження адвокату: «Адвокату оголошується зауваження в зв'язку з наданням ним відповіді замість свідка/ в зв'язку з втручанням у відповідь свідка/ інше».

Не всі наші колеги – адвокати, знають про те, що відповідати замість свідка не можна, бо вони «все життя так робили», тому треба з розумінням відноситись до таких ситуацій, у разі, якщо адвокат більше не порушував таким чином процес, зауваження може не протоколюватись, на розсуд слідчого.

Якщо зауваження не подіяло, адвокат продовжує ігнорувати ваші вимоги, а в даному випадку, також вимоги кримінально-процесуального кодексу, Закону України «Про адвокатуру» та кодексу Етики адвокатів необхідно повторно зробити зауваження та попередити про, те, що у разі якщо адвокат продовжить ігнорувати вимоги Закону, після складання протоколу слідчої дії, ви будете змушені звернутись до дисциплінарної комісії органу самоврядування адвокату для надання оцінки його діям.

Таке буває не часто, але якщо адвокат продовжує ігнорувати Закон, слідчу дію необхідно зупинити, бо від її продовження об'єктивного результату не настане, а свідка викликати на інший день.

В цій ситуації обов'язково необхідно підтвердити свої слова відповідним діями та звернутись в дисциплінарну комісію, в інакшому випадку це вплине не тільки на ваш особистий авторитет як слідчого,

репутацію органу досудового розслідування який ви представляєте, а таким ігноруванням ви ще укриваєте факти порушення прав свідка та Законів України.

2. Після закінчення допиту, адвокат свідка хоче змінити текст «незручних» для його клієнта, власних показань, висловлюючись: «а він говорив не зовсім так, правда ж (звертаючись до клієнта)», «а ви його невірно зрозумів», «а давайте тут виправимо, він хоче уточнити» - хоча насправді його показання відображені вірно і мають важливе значення для слідства.

Ця ситуація ніколи не виникне якщо здійснювалась відеофіксація слідчої дії. Якщо все ж так така ситуація виникла, варто працювати в першу чергу зі свідком, це більш результативно чим просто сперечатись з адвокатом. Якщо запропоновані правки не значні та не впливають на показання по суті, краще піти на зустріч, ви дійсно могли сприйняти інформацію викривлено. Якщо прохання не свідка, а ініціюється адвокатом і суттєво змінює зміст наданих показань, слідчий, вносячи такі правки в протокол, викривляє дійсні обставини, що вже відбулись, чим теж порушує процес. Протокол повинен відображати те, що фактично відбулось, а не формувати ідеальну позицію, як би це не хотілось адвокату. В такому випадку, варто запропонувати свідку та його адвокату скористатись своїм правом та вказати свої уточнення у відповідній графі протоколу (не дивлячись на пропозицію, адвокати часто не бажають викривляти показання свідка та не використовуює надану можливість).

Якщо у вас є ряд питань, які пріоритетні, при цьому не здійснюється відеофіксація слідчої дії, з метою уникнення в кінці слідчої дії, необґрунтованих сумнівів у правильності відображення озвучених вам показань, коли вже буде зрозуміла ваша тактика, і яку мету мали ваші запитання, рекомендуємо перечитувати, уточнювати відповідь свідка, після кожного важливого запитання. Наприклад: «Чи вірно я зрозумів вашу відповідь....?». В такому разі, під час вчитку протоколу завжди зможете сказати, що сформульована вами відповідь уточнювалась у свідка.

3. Адвокати свідка не хочуть, що б свідок скористався своїми конституційними, процесуальними правами та відмовився від показань так як це свідчитиме, що особа може мати відношення до вчинення злочину, тому свідок відповідає на питання, при цьому адвокати: перебивають слідчого, заявляють багато зауважень, клопотань заяв, говорять що їм незрозумілі питання, можуть розпочати власну аудіо чи відеозйомку під час допиту, іншим чином проявляти неповагу до слідчого, створюють всі обставини, що б слідчий не міг зосередитись та ефективно провести слідчу дію.

Немає змісту у проведенні допиту, реалізація якого зривається і результат якого не бути мати доказового значення для слідства. Дієвим є припинити/зупинити слідчу дію – це право детектива, і викликати особу на наступний день, а у разі потреби через декілька наступних днів. За наявності підстав, звернутись в дисциплінарну комісію адвокатів для надання оцінки діям адвоката.

4. Адвокат свідка чи підозрюваного починає відповідати на запитання замість свого клієнта або підказувати йому відповіді.

Не фіксувати відповіді адвоката від імені допитуваного не тільки можна але і потрібно. Фіксація таких відповідей це порушення процесу, що граничить з підробкою документів, так як насправді допитувана особа таких свідчень не надавала. Таким ситуацій необхідно запобігати ще перед початком допиту по суті за вищенаведеним в рекомендаціях описом, під час роз'яснення прав і обов'язків свідка (адвокат має право подавати зауваження та скарги, у разі заявленої свідком потреби, надавати юридичну допомогу клієнту, але не відповідати на запитання слідчого).

В будь-якій із вказаних та інших проблемних ситуаціях у вас завжди є можливість оголосити перерву слідчої дії (у зв'язку з тривалістю допиту) та під час перерви вирішити, яким чином продовжити слідчу дію. Або ж закінчити слідчу дію та викликати особу на іншу дату, що надасть можливість підготуватись до обставин, що в конкретний момент здались вам проблемними.

Вірогідність такого роду проблем значно зменшується, якщо здійснюється безперервна відеофіксація слідчої дії.

Таблиця 3.1.

Порівняльний аналіз методик традиційного допиту в Україні та сучасної європейської методики допиту – процесуального інтерв'ю

№ з/п	Класичний допит	Процесуальне інтерв'ю
1.	Виклик особи на допит. Формальна процедура. Як правило повісткою або по телефону.	Виклик особи на допит. Важливий попередній етап. Перший контакт з особою яку планується допитати. Від першого враження про особу яка здійснює виклик, залежить як відбудеться початок комунікації.
2.	Особа прибула на допит, але допит ще не розпочато. Формальна стадія.	Особа прибула на допит, але допит ще не розпочато. Розмова на вільні теми. Входження в контакт, встановлюється емпатія.
3.	Кількість осіб, що допитують. Допитує як правило одна особа.	Кількість осіб, що допитують. Допитує як правило дві особи. Один з допитувачів виконує основну роль спілкування, інший не спілкується, нотує, спостерігає за поведінкою допитуваного, асистує основному. У разі якщо у допитуваного контакт кращий з допитувачем який займає неосновну роль, допитувачі можуть помінятися своїми ролями.
4.	Відеозйомка може застосовуватись, але як правило не застосовується.	Відеозйомка застосовується завжди.
5.	Мета допиту. Допит проводиться з метою здобуття доказів та підтвердження слідчої версії.	Мета допиту. Допит проводиться з метою збору максимально більшої інформації, яка стосується обставин справи та перевірки слідчої версії.
6.	Тактика допиту. Допит спрямовує особу в «русло» питань, що цікавлять слідство. Основна частина допиту складається з постановки питань.	Тактика допиту. Основна частина допиту це вільна розповідь, за результатами якої можуть бути поставлені додаткові запитання.
7.	Емоційний стан допитуваного. Допитуваний знаходиться в страху з відчуттям потреби у захисті, часто агресії.	Емоційний стан допитуваного. Допитуваний розслаблений. В комфортних умовах та невимушеній обстановці.
8.	Процес допиту. Допитувач, під час допиту, друкує текст допиту, на що витрачає 60-70% загального періоду допиту.	Процес допиту. Основний допитувач, має невідривний контакт з допитуваною особою.
9.	Додаткові прийоми. Погрози, шантаж, маніпуляції, обман, хитрість.	Додаткові прийоми. Добррозичливість, емпатія, техніки згадування.
10.	Оформлення допиту. Оформляється протоколом, в який занесений весь текст допиту.	Оформлення допиту. Оформляється протоколом без тексту допиту, до якого долучається інформаційний носій з відеозаписом допиту. До протоколу також може бути долучено стенограму важливих частин відеозапису допиту особи, яка теж підписується допитуваним.

Для максимальної імплементації запропонованої методики процесуального інтерв'ю у кримінальне провадження щодо корупційних правопорушень, на наш погляд потребують вдосконалення деякі норми кримінально-процесуального законодавства. Нижче наведені можливі зміни в зазначеному напрямі.

Таблиця 3.2

Пропозиції щодо внесення змін до КПК України

Чинна редакція статті КПК України	Запропонована редакція статті КПК України	Обґрунтування запропонованих змін
Стаття 23. Безпосередність дослідження показань, речей і документів		
1. Суд досліджує докази безпосередньо. Показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. 2. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених цим Кодексом. 3. Сторона обвинувачення зобов'язана забезпечити присутність під час судового розгляду свідків обвинувачення з метою реалізації права сторони захисту на допит перед незалежним та неупередженим судом.	1. Суд досліджує докази безпосередньо. Показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. 2. Суд може дослідити показання, які отримані під час досудового розслідування, на рівні з усно наданими суду, якщо під час їх надання був присутній адвокат/захисник та здійснювалась відеофіксація слідчої дії. 3. Сторона обвинувачення зобов'язана забезпечити присутність під час судового розгляду свідків обвинувачення з метою реалізації права сторони захисту на допит перед незалежним та неупередженим судом. У разі дослідження судом показань отриманих під час досудового розслідування: в порядку передбаченому статтею 225 цього Кодексу або зафіксованих на відео в присутності адвоката/захисника допитуваного, виклик таких осіб стороною обвинувачення для повторного допиту здійснюється на розсуд та за окремим рішенням суду.	Це не обов'язок, а право суду. 1. Особа могла померти або тяжко захворіти, тому не з'явилася до суду; 2. Особа могла виїхати проживати за кордон; 3. Може пройти тривалий час (суди переносяться, судді змінюються) від допиту на досудовому розслідуванні і до її допиту в суді, тому особа може забути відомості про обставини справи 4. Зменшується ризик незаконного впливу/ підкупу на свідка стороною захисту, що може трапитись після ознайомлення стороною захисту з матеріалами досудового розслідування в порядку ст.290 КПК 5. Суд «може» дослідити показання, які отримані під час досудового розслідування, на рівні з усно наданими суду, якщо під час їх надання був присутній адвокат/захисник та здійснювалась відеофіксація слідчої дії. У разі визначенням судом що це можливо або необхідно він може скористатись таким правом, але у нього лишається можливість як і раніше, ігнорувати цю нову норму.
Стаття 95. Показання		
4. Суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку,	4. Суд може обґрунтовувати свої висновки на показаннях, які він безпосередньо сприймав: під час судового засідання допитуючи особу; шляхом перегляду	Аргументація наведена вище

передбаченому статтею 225 цього Кодексу. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них.	відеозапису допиту, що здійснювався під час досудового розслідування в присутності адвоката/захисника; отриманих у порядку, передбаченому статтею 225 цього Кодексу. У інших випадках суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них.	
Стаття 104. Протокол		
2. У випадку фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначається у протоколі. Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.	2. У випадку фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначається у протоколі. Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу або вноситься частково, на розсуд слідчого чи прокурора. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.	Об'єм однієї години стенографування відеозапису допиту складає близько 15 аркушів формату А4, 14 шрифтом. Текстовий набір 15 аркушів займає приблизно 2,5 год. Повноцінний допит займає близько 2 год. Відсутня будь-яка потреба вносити текст показань до протоколу при наявності відеофіксації всієї слідчої дії, на що витрачати весь робочий день (з урахуванням самого допиту). Даною нормою іноді зловживають учасники процесу, що впливає на ефективність використання робочого часу слідчого та досудового розслідування в цілому. У запропонованій зміні, є можливість внести частину показань, що може урегулювати питання зі зручністю ознайомлення з показаннями, що зафіксовані на відеоносії.
Стаття 106. Підготовка протоколу та додатка		
1. Протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення. 2. До складу слідчої (розшукової) дії входять також дії щодо належного упакування речей і документів та інші дії, що мають значення для перевірки результатів процесуальної дії.		
Стаття 107. Застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження		
3. У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо.		
Стаття 224. Допит		
4. У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить	Виключити	Слідчий повинен мати можливість задати всі необхідні запитання, навіть якщо підозрюваний

допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви. 7. За бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання.	7. Якщо проведення допиту не фіксується за допомогою технічних засобів за бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання.	відмовляється на них відповідати. Норма щодо права особи викласти свої показання власноручно спрямована на те, щоб слідчий не перекручував показання особи у протоколі. Однак у випадку технічної фіксації слідчої дії це правило не повинно застосовуватися.
---	---	--

3.2. Форми та методи удосконалення професійно-психологічної підготовки правоохоронців для використання процесуального інтерв'ю в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів

Відповідно до результатів нашого опитування 63 % детективів не проходили спеціалізованого навчання з юридичних та психологічних засад проведення допиту або проходили його у короткостроковому форматі. Водночас, 78,8 % детективів на початку своєї професійної діяльності відмічали гострий брак знань та професійних навичок для реалізації зазначеної слідчої (розшукової) дії. На актуальному для них етапі професійного становлення лише 38,7 % детективів вважають, що мають високий рівень знань та навичок необхідних для здійснення ефективного проведення допиту.

Наведене свідчить про наявність у незначної кількості детективів навичок встановлення ефективного психологічного контакту з особами.

92% опитуваних висловили бажання пройти курси/тренінг присвячений сучасним методам проведення допиту під час досудового розслідування.

Це спричинило наше звернення до аналізу актуальних форм та методів удосконалення професійно-психологічної підготовки детективів з метою використання процесуального інтерв'ю у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів.

Проблему застосування інтерактивних технологій навчання у процесі професійної підготовки фахівців вивчали Т. Добриніна, Т. Коваль, В.

Мартинюк, Т. Матвієнко, Л. Мельник, І. Мельничук, Н. Павленко, О. Полат, О. Пошетун, Р. Рафікова, С. Сисоєва, В. Щербина та ін.

Теоретичні та методичні засади інтерактивної взаємодії, ефективність її впливу на формування особистості ґрунтовно досліджено в працях І. Авдєєвої, Б. Бадмаєва, С. Кашлєва, М. Кларіна, А. Панфілової, Л. Пироженко, О. Пєхоти, В. Терещенко, П. Щербаня та інших, а також зарубіжними науковцями: Т. Альбергом, К. Бенне, Дж. Мідом, К. Роджерсом, Дж. Стюартом, К. Фопелем.

О. Пєхота, А. Кіктенко, О. Любарська розглядають методи інтерактивного навчання як сукупність педагогічних дій і прийомів, спрямованих на організацію навчального процесу і такі, що створюють умови, які мотивують до самостійного, ініціативного і творчого засвоєння навчального матеріалу, навчання у процесі взаємодії та взаємонавчання.

Нами була розроблена та запропонована програма тренінгу, яка дозволяє у достатньо обмеженому часі викласти основні засади проведення методики процесуального інтерв'ю.

Таблиця 3.3

Програма тренінгу «Допит з використанням методики процесуального інтерв'ю (ПІ)»

Час	Тези
9:30 – 11:00	<i>Вступ, теорія допиту та ПІ</i> 1. привітання 2. очікування учасників, правила 3. теорія допиту – загальна 4. теорія ПІ 5. методологія ПІ
11:00 – 11:20	<i>Перерва</i>
11:20 – 12:50	<i>Приклади та навчальне завдання</i> 6. помилки та позитивний досвід 7. ознайомлення та обговорення навчального завдання
12:50 – 13:50	<i>Обідня перерва (вільний час)</i>

13:50 – 15:20	Допит з використанням методів ПІ – вільне пригадування 8. формування навички підготовки та планування ПІ 9. відпрацювання навичок відновлення подій та вільного пригадування 10. відпрацювання навичок залучення і роз'яснення
15:20 – 15:40	Перерва
15:40 – 17:10	Допит з використанням методів ПІ – метод Р.Е.А.С.Е 11. відпрацювання навичок зосередженого пригадування 12. відпрацювання навичок керування бесідою 13. підсумок ПІ , перегляд сказаного 14. підведення підсумків всього тренінгу

План:

1. Загальна історія допиту:

1.1. Правда чи не правда (яйце, вода...).

1.2. Допит у дореволюційній Україні: «Визнання цариця доказів».
Період СРСР та перші десять років незалежної України.

1.3. Допит не має значення доказу як раніше, але його можна використовувати для підтвердження наявності отримання дозволів суду для забезпечення заходів кримінального провадження.

2. Юридичні аспекти:

2.1. Роз'яснення прав – підписання.

2.2. Право на захист та вибір мови.

2.3. Чи не має у свідка зобов'язань перед особами.

2.4. Двостороння домовленість бути правдивим.

3. Види допиту:

3.1. 4 варіації: допит свідка, допит підозрюваного, допит свідка на межі з підозрюваним, допит підозрюваного на межі зі свідком (пояснення входить в загальну варіацію допитів).

3.2. Особа бажає надати показання.

3.3. Особа не бажає надати показання (страх перед тими відносно кого дасть показання, власна причетність, байдужість).

3.4. Особа нейтрально відноситься до показань (техніки згадування).

4. Техніки допиту:

4.1. Хороший і поганий поліцейський – застаріла для високого рівня корупції.

4.2. Компромат (ненав'язливо). Володіти інформацією завжди потрібно. Треба відрізняти від шантажу. Інформацією можна просто поцікавитись.

4.3. Страх – від страху до правди шлях короткий але не тривалий.

4.4. Методика Обер-Єфрейтора Шарффа (доброзичливість / підігрування)

4.5. Власна методика (Всі вчинили б так само). Люди все відчують. Щире бажання допомогти особі. Не тільки покарати, а запобігти їх вчиненню та виправити особу.

5. Прийоми допиту та нюанси:

5.1. Допит починається з моменту виклику особи на допит.

5.2. Як правильно посадити допитувану особу.

5.3. Перечитування відповідей на питання.

5.4. Відсторонення адвоката.

5.5. Робота з адвокатом та підозрюваним одночасно.

6. Проблемні аспекти / ситуації під час допиту:

6.1. Свідок хоче надати свідчення, але захисник його зупиняє: « а Ви точно це пам'ятаєте, пройшло ж багато вже часу», «якщо не впевнені кажіть: здається, приблизно, точно не пам'ятаю». Свідок не проти розповідати, а адвокат лякає його, підштовхуючи до порушення норм статті 384 ККУ «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу».

6.2. Після закінчення допиту, адвокат свідка хоче змінити текст «незручних» для його клієнта, власних показань, висловлюючись: «а він говорив не зовсім так, правда ж (звертаючись до клієнта)», «а ви його невірно зрозумів», «а давайте тут виправимо, він хоче уточнити» - хоча насправді його показання відображені вірно і мають важливе значення для слідства.

6.3. Адвокат свідка найманий підозрюваними по справі, і діючи в інтересах не свідка, а підозрюваних не дає свідку сказати правду або навіть підштовхує до викривлення обставин. (це насправді порушення прав свідка, на яке неможливо відреагувати одразу). Якщо нам стало про це відомо, необхідно за можливості, наприклад під час наступного виклику особи, роз'яснити, що вона має право на особистого захисника.

6.4. Свідок (без адвоката), володіє фактичними даними, що цікавлять слідство, але не дає показання через страх проблем, які може отримати від осіб відносно яких надасть показання, або через страх бути притягненим до відповідальності. Важливо показати зацікавленість особи у необхідності дотримуватись вимог ст.ст. 384-385 КК України та дати повні і правдиві свідчення. В інтересах особи розкрити максимально об'єктивно фактичні дані, які їй відомі, таким чином слідство уникне необхідності витратити час на встановлення цих обставин і це зменшить кількість різних можливих підозр відносно неї. Також, важливо створити відчуття безпеки у допитуваної особи, бо це одна з потреб особистості (роз'яснення відповідного законодавства щодо захисту свідків/розмова на вільні теми).

6.5. Адвокати свідка не хочуть, що б свідок відмовився від показань так як це свідчитиме, що особа може мати відношення до вчинення злочину, тому свідок відповідає на питання, при цьому адвокати: перебивають слідчого, заявляють багато зауважень, клопотань заяв, говорять що їм незрозумілі питання, можуть розпочати власну аудіо чи відеозйомку під час допиту, іншим чином проявляти неповагу до детектива, створюють всі обставини, що б детектив не міг зосередитись та ефективно провести слідчу дію. Немає змісту у проведенні допиту, проведення якого зривається і результат якого не бути мати доказового значення для слідства. Дієвим є припинити/зупинити слідчу дію – це право детектива, і викликати особу на наступний день, або декілька наступних днів.

6.6. Адвокат свідка чи підозрюваного починає відповідати на запитання замість свого клієнта або підказувати йому відповіді. Не фіксувати відповіді

адвоката від імені допитуваного не тільки можна але і потрібно. Фіксація таких відповідей це порушення процесу, що граничить з підробкою документів, так як насправді допитувана особа таких свідчень не надавала. Таких ситуацій необхідно уникати ще перед початком допиту, роз'яснивши права і обов'язки не тільки свідку, а частково, можна не під запис, адвокату. Адвокат має право подавати зауваження та скарги, у разі заявленої потреби, надавати юридичну допомогу клієнту.

6.7. Свідок не приховує інформацію від слідства, але не бажає прикладати зусиль для того щоб згадати ті обставини, що цікавлять слідство. Необхідно зацікавити свідка. Додатково роз'яснити права і обов'язки. Поставити розумному сумніву, можливу його зацікавленість у ненаданні повних і об'єктивних відповідей на питання. Можливо через інші фактори в яких може бути зацікавлена особа (спорт/ хобі), але ні в якому разі не підштовхувати свідка говорити те що йому невідомо.

7. Закінчення допиту:

7.1. Розрахунок на наступну зустріч.

7.2. Посаджене зернятко.

7.3. Повага та етика.

1. Аналіз сучасного стану допиту:

- сприйняття працівниками допиту як інструменту досудового розслідування;

- процесуальні помилки під час допиту;

- мета допиту.

2. Принципи, прийоми, техніки та методи допиту.

3. Сучасні підходи до допиту в Європі. Застосування поліграфічних перевірок під час опитування особи.

4. Сучасні підходи до допиту в США. Метод Рейда.

5. Метод допиту «Процесуальне інтерв'ю».

6. Метод процесуального інтерв'ю адаптований під:

- український кримінальний процес;

- існуючий стан взаємодії органів досудового розслідування та суспільства;
 - існуючий стан взаємодії органів досудового розслідування та адвокатів;
 - існуючий стан взаємодії органів досудового розслідування та прокурорів, що здійснюють процесуальне керівництво;
 - існуючий стан взаємодії органів досудового розслідування та слідчих суддів;
 - існуюча практику розгляду кримінальних проваджень в судах.
7. Практичні помилки, що допускаються слідчими під час допиту.
 8. Виклик особи на допит.
 9. Алгоритми дій у разі неявки особи на виклик.
 10. Алгоритми дій у разі перешкоджання проведенню допиту:
 - свідком;
 - підозрюваним;
 - адвокатом;
 - захисником.
 11. Зловживання правом надавати показання власноручно.
 12. Специфіка одночасного допиту:
 - випадки проведення;
 - помилки та складнощі;
 - мета.
 13. Оформлення протоколу допиту.
 14. Допит в парі:
 - з колегою;
 - з прокурором.
 15. Способи фіксації допиту.

Аналіз новітніх інтерактивних освітніх методик обґрунтував наше звернення до можливості застосування у межах професійно-психологічній підготовки кейс-методу.

Кейс є опис професійної ситуації, представленої як правило в письмовій формі. Дані ситуації з одного боку повинні відповідати цілям професійного навчання, бути максимально наближеними до дійсності, з іншого боку повинні бути підібрані таким чином, щоб можна було користуватися різними варіантами вирішення. Матеріалом для кейсу може служити стаття із журналу, газети чи Інтернету, відеозапис, телефонна розмова тощо. Описання ситуації може бути різне за об'ємом, за ступенем деталізації, може змінюватися ступінь насиченості інформацією. Зміст кейсів періодично повинен коригуватися в залежності від змін, які трапляються у професійній та соціальній дійсності. Різні варіанти вирішення виявленої проблеми повинні бути розглянуті на рівних правах, тобто робота над кейсом не повинна зводитися до визначення «вірного» чи «невірного» рішення. Під час дискусії по розгляду варіантів вирішення ситуації слід проаналізувати припущені варіанти, оцінити їх вірогідність та ефективність у запропонованих умовах [72; 96; 172].

Прикладами запропонованого методу можуть слугувати наступні:

Кейс №1. Досудове розслідування здійснювалось за фактом можливого декларування завідомо недостовірних відомостей державним посадовцем прирівняним до державної служби категорії А (далі – Фігурант/Особа 1), за ознаками кримінального правопорушення передбаченого ст. 366-1 КК України.

Фігурант провадження володів статками на території України та за кордоном вартість яких вираховувалась у мільярдах гривень.

Досудовим розслідуванням досліджувався факт можливого недекларування нерухомого майна за кордоном, що належало близьким родичам Фігуранта, вартість якого вираховувалась у мільйонах Євро.

Досудове розслідування володіло копіями документів, які свідчили про те, що Фігурант повинен був знати про наявність такого майна, так як згідно вказаних документів, він діяв по довіреності під час оформлення цієї нерухомості.

Але, так як слідство не володіло оригіналами документами рішення про повідомлення про підозру не приймалось.

В справі був єдиний свідок (Особа 2), що був присутній під час оформлення документів в якості перекладача. Було відомо, що свідок близький друг сім'ї фігуранта, і не забажає надати свідчення відносно нього.

На момент допиту слідство тривало близько 2 років.

Допит здійснювався за принципами процесуального інтерв'ю викладеними в дисертації, двома детективами, з безперервною відео фіксацією.

Ситуація була ускладнена тим, що свідок на допит прибув разом з адвокатом фігуранта, який був присутній під час попереднього допиту Фігуранта в якості свідка, тому відповідно діяв в інтересах Особи 1.

Детективами був розроблений детальний план допиту, вивчена особа, яку планувалось допитати, визначена послідовність питань та черговість пред'явлення доказів. Також детективи розподілили ролі таким чином, що один детектив-процесуаліст, який досконало знав матеріали справи, а інший детектив-психолог, який повинен був відслідковувати реакції свідка, урегульовувати проблемні питання, що виникали з адвокатом, таким чином, що б створити умови максимальної співпраці зі свідком.

Хід допиту.

1. Свідка разом з адвокатом привітно зустріли та супроводили до кімнати для допитів. Запропоновано наперед підготовлена вода для свідка та адвоката.

2. Були з'ясовані анкетні дані свідка, повідомлене, про те, що здійснюється відеофіксація слідчої дії.

3. Детально зачитані права свідка. Акцентовано на тому, що особа має конституційні та процесуальні права відмовитись відповідати на запитання, якщо вважає, що своїми відповідями надасть підстави для притягнення її або близьких їй людей до кримінальної відповідальності. У інших випадках, у відповідності до ст. 67 КПК України, ст.ст. 384-385 КК

України, свідок зобов'язаний надати відповіді на всі поставлені питання та несе відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань та за відмову надавати показання. Окремо акцентовано увагу на праві отримати правову допомогу адвоката, а також на тому, що у разі потреби отримати правову допомогу, в будь-який момент допиту, свідок повідомляє про це, та йому одразу надається можливість отримати правову допомогу у адвоката, зокрема за бажанням, конфіденційну розмову. При цьому було підкреслено, що на питання свідок повинен відповідає самостійно, адвокат не має права втручатись у процес надання відповідей свідком. Повідомлено, що адвокат має право заявляти заяви та скарги, щодо процедури слідчої дії.

4. Було погоджено учасниками слідчої дії, що допит буде фіксуватись шляхом безперервної відео фіксації без внесення тексту допиту у протокол. При цьому, після допиту може бути складена стенограма допиту, яка буде невід'ємною частиною протоколу допиту.

5. Були поставлені перші заплановані широкі, відкриті запитання таким чином, щоб свідок міг якомога більше розповісти та не показати, якими саме доказами володіє слідство. Свідок багато розповідав але його свідчення були розмитими та не конкретними. Свідок повідомляв багато особистої інформації, про власне життя та проекти. Будь-якої суттєвої інформації повідомлено не було.

6. Свідку було поставлене процедурне питання, що мало на меті створити психологічний міст від бар'єру-заборони говорити правду до її повідомлення: «З поставлених запитань, Вам вже стало відомо відносно якої особи здійснюється досудове розслідування. Чи підтримуєте Ви дружні чи ділові відносини з Особою 1, можливо маєте фінансові або моральні зобов'язання перед Особою 1, через які Ви не можете повідомити слідству всю правдиву інформацію, яка Вам відома відносно Особи 1?». Відповідь свідка: «Ми знайомі, у нас нормальні стосунки, але я можу повідомити всю правдиву інформацію». Питання: «Вам не має, що приховувати від слідства? Можете відповідати на всі запитання? Відповідь: «Так, можу» (Тут фактично

в голос, особа сама собі надала дозвіл говорити правду. Це ще не значить що вона все розповість, але перший психологічний бар'єр долається саме так. Як стало пізніше слідству відомо, від самого свідка, з ним працювала ціла група адвокатів, щоб навчити його як не сказати правду свідку).

7. Наступна серія питань були на половину відкриті та були більш вужчими від попередніх, але без конкретних подій та дат. Було пред'явлено доказ, що свідчив про спільні Особи 1 та Особи 2 Свідок вже не наполягав на тому, що майже не спілкувався з Фігурантом. Розповів, що багато раз мали спільні з Фігурантом перельоти за кордон та міг під час перельотів щось перекладати для Фігуранта, але не в якості перекладача. Перекладати міг для Особи 1 або на прохання когось з його членів сім'ї.

8. Свідку додатково було роз'яснено обов'язки відповідати на всі питання правдиво та повно, попереджено про кримінальну відповідальність передбачену ст.ст. 384-385 КК України.

В цей час допит тривав близького 1 години.

9. Свідку пред'явлено основний доказ – копію документів, які свідчили про те, що він був за кордоном в якості перекладача з Особою 1, під час оформлення земельної ділянки, на якій в подальшому було збудовано незадекларований будинок.

Пред'являючи доказ, детектив-процесуаліст дав зрозуміти свідку, що слідство розуміє, що він вводить слідство в оману. Адвокат свідка відреагував зауваженням. Детектив-психолог зупинив конфлікт, та звернувшись до свідка спитав: «Пройшов тривалий час від тих подій. Нічого страшного не трапилось. Можливо Ви просто забули. Не спішіть. Подумайте, згадайте». Приблизно одну хвилину свідок у своїх роздумах мовчав. Після чого повідомив, що згадує про те що був присутній у нотаріуса під час оформлення цієї землі. Але не пам'ятає, що б там був присутній Фігурант (видно було що це тема Табу «навіяна» адвокатами фігуранта).

10. Питання: з якою метою купував землю Фігурант? Що саме він пояснював Вам з цього приводу? Відповідь: в країні 1 дозволяють купити землю тільки з однією метою – для власного житлового будівництва.

Питання: Особа 1 планував на цій землі будувати будинок?

Відповідь: так

Питання: для кого планувалось будувати будинок?

Відповідь: він говорив, що хоче цей будинок для своїх дітей?

Питання: для кого саме з своїх дійте?

Відповідь: для старшого або молодшого сина, не пам'ятаю.

Питання: він будинок побудував?

Відповідь: так

11. Попередня частина допиту дала зрозуміти свідку, що на значну частину питань які ставило слідство воно вже мало відповідь, тому свідок перестав обманювати, при цьому старався надавати мінімум інформації. Перед детективами постало завдання поставити якомога більше уточнюючих запитань, що б у разі потреби отримати додаткові докази, які б підтверджували показання свідка.

Питання: який будинок побудував Особа 1? Ви його бачили?

Відповідь: так. Двоповерховий зруб і третій поверх мансарда. (далі детальний опис будинку і присадибної території).

Питання: А Ви були в цьому будинку?

Відповідь: ні. Просто поруч стояв бачив цей будинок?

Питання: точно не були? Стільки раз разом літали і жодного разу не зайшли?

Після 5-секундної паузи. Ну забігав ненадовго в гості. Було якесь свято і мене запросили.

Питання: що саме святкували?

Відповідь: не пам'ятаю

Питання: а хто був серед присутніх крім Вас та Особи 1?

Відповідь: нікого більше не було, всі тільки свої, родина Особи 1.

Питання: вживали спиртне? Як святкували?

Відповідь: як нормальні люди вживали спиртне та їли

Питання: після святкування, в іншій країні, Вам не запропонували залишитись переночувати?

Відповідь: запропонували, так я лишився ночувати.

Питання: скільки всього раз Ви ночували в тому будинку?

Відповідь: можливо 3 або 4 рази.

На ряд наступних уточнюючих запитань свідок розповів де саме розташований будинок, як вони туди разом з Особою 1 регулярно добирались. Що там необхідно було ремонтувати вікна, і він спілкувався з іноземцями так як про це його просив Особа 1 та інше, що давало можливість з різних джерел перевірити та підтвердити показання свідка.

Загальна тривалість допиту склала 2 год. Наступного робочого дня була виготовлена стенограма допиту об'ємом 25 арк., яку як додаток до протоколу допиту підписали свідок та адвокат.

Якби допит фіксувався шляхом внесення тексту допиту у протокол, такий допит тривав би 7-8 год.

Ознайомившись з відеозаписом допиту, прокурор що здійснював процесуальне керівництво погодив підозру Особі 1.

Після допиту підозрюваного за методикою процесуального інтерв'ю, підозрюваний визнав вину та була укладена між ним та прокурором Угода про визнання вини. Ще через місяць суд виніс вирок яким затвердив угоду прокурора та Особи 1.

Кейс №2. Досудове розслідування здійснювалось за фактом можливого зловживання службовим становищем посадовими особами державного підприємства, що спричинило збитки державному підприємству в особливо великих розмірах, за ознаками кримінального правопорушення передбаченого ч. 2 ст. 364 КК України.

Підставою для незаконного перерахування коштів державного підприємства було рішення суду. Фігуранти трактували мотивувальну

частину рішення як таку, яка їх зобов'язувала здійснити перерахунок коштів на рахунок приватного підприємства 1.

Досудове розслідування володіло доказами того факту, що керівник державного підприємства тривалий час направляв весь наявний ресурс на користь підприємства 1 та виконував вказівки бенефіціарного власника цього підприємства.

Слідство планувало допитати суддю який виносив це рішення.

Складність допиту полягала в тому, що суддю не можна допитувати у відповідності до ст. 66 КПК України з обставин обговорення ним справи в нарадчій кімнаті.

Детективами був розроблений детальний план допиту, вивчена особа, яку планувалось допитати, визначена послідовність питань та черговість пред'явлення доказів. Також детективи розподілили ролі таким чином, що один детектив-процесуаліст, який досконало знав матеріали справи, а інший детектив-психолог, який повинен був відслідковувати реакції свідка, урегульовувати проблемні питання, що виникали під час допиту, таким чином, що б створити умови максимальної співпраці зі свідком.

Хід допиту.

1. Свідка привітно зустріли та супроводили до кімнати для допитів. Під час супроводження свідка до кімнати для допитів з ним спілкувались на тему яку ініціював свідок – «Коронавірус». В кімнаті для допиту знаходилась, наперед підготовлені для свідка вода та папір та олівець.

2. Були з'ясовані анкетні дані свідка, повідомлене, про те, що здійснюється відеофіксація слідчої дії.

3. Детально зачитані права свідка. Акцентовано на тому, що особа має конституційні та процесуальні права відмовитись відповідати на запитання, якщо вважає, що своїми відповідями надасть підстави для притягнення її або близьких їй людей до кримінальної відповідальності. У інших випадках, у відповідності до ст. 67 КПК України, ст.ст. 384-385 КК України, свідок зобов'язаний надати відповіді на всі поставлені питання та

несе відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань та за відмову надавати показання. Окремо акцентовано увагу на праві отримати правову допомогу адвоката, а також на тому, що у разі потреби отримати правову допомогу, в будь-який момент допиту, свідок повідомляє про це, та йому одразу надається можливість отримати правову допомогу у адвоката, зокрема за бажанням, конфіденційну розмову. При цьому було підкреслено, що на питання свідок повинен відповідає самостійно, адвокат не має права втручатись у процес надання відповідей свідком. Повідомлено, що адвокат має право заявляти заяви та скарги, щодо процедури слідчої дії.

4. Було погоджено учасниками слідчої дії, що допит буде фіксуватись шляхом безперервної відео фіксації без внесення тексту допиту у протокол. При цьому, в протокол може бути внесено окрема частина допиту погодженого учасниками слідчої дії.

5. Були поставлені перші заплановані широкі, відкриті запитання таким чином, щоб свідок міг якомога більше розповісти та не показати, якими саме доказами що саме цікавить слідство. Свідок спочатку посилався на те, що вся інформація на поставлені йому запитання міститься в його рішенні суду, що йому треба згадувати бо пройшов тривалий час та надавав лише загальні відповіді.

6. Не зважаючи на відсутність першопочаткової бажаної комунікації, детективи не змінили позитивної налаштованості та продовжували роботу зі свідком. Запитання були уточнені та сформовані таким чином: Чи відомо свідку...? Чи встановлювалось під час судового розгляду? Чи надавалась оцінка....? Чи вивчалось питання щодо?

7. Поступово свідок відповів в повному об'ємі на всі поставлені йому запитання, таким чином, що слідство вичерпало всі спірні питання, що були сформовані позицією можливо причетних до скоєння злочину посадових осіб.

Загальна тривалість допиту склала 2 год. Одразу після допиту, за бажанням свідка, ним було власноручно внесено текст у протокол допиту на 7 арк., що не суперечить його змісту.

Кейс №3. Досудове розслідування здійснювалось за фактом можливого зловживання службовим становищем посадовими особами міської ради, шляхом фальсифікації рішення сесії міської ради, що спричинило збитки територіальній громаді в особливо великих розмірах, за ознаками кримінального правопорушення передбаченого ч. 2 ст. 364 КК України.

Слідство встановило, що депутати міської ради не голосували за рішення сесії у тому вигляді яке воно було виготовлене та підписане міським головою.

Ситуація ускладнена тим, що обставини з яких необхідно було допитати депутата та інших депутатів міської ради відбулись 7 років тому, а зміст фактичного рішення сесії та підробленого близькі за змістом.

Детективами був розроблений детальний план допиту, вивчена особа, яку планувалось допитати, визначена послідовність питань та черговість пред'явлення доказів. Також детективи розподілили ролі таким чином, що один детектив-процесуаліст, який виконує процесуальну частину процедури допиту та набір тексту допиту, а інший основний-детектив, спілкується зі свідком, та у разі потреби застосовує прийоми згадування.

Під час допиту були застосовані наступні прийоми:

- Асоціація з іншими подіями. Свідку було запропоновано згадати інші події, що відбулись в той період. Це допомогло свідку згадати потрібний період обставин, що досліджувались;
- Секторне пригадування обставин в спокійні обставини
- Пред'явлення документів
- Аудіо звук сесії
- Відеозапис сесії

Таким чином було допитано 96 депутатів, 77 з яких достатньо детально згадали події 7-річної давності, а також надали нові свідчення, якими слідство до того не володіло.

Ще одним з ефективних форм професійно-психологічної підготовки може розглядатися інтерактивна лекція. Інтерактивна лекція відрізняється від традиційної двобічним потоком інформації, містить проблемні питання з боку лектора, виділяється евристичним типом навчання, допускає переривання розповіді лектора і обговорення теми, що викликала труднощі для розуміння, або зацікавила слухачів. Інтерактивна лекція допускає імпровізовані виступи слухачів з теми лекції. Лекційна форма при переході до наступних етапів навчання повинна послідовно замінюватися дискусіями, доповідями, обговореннями або іншими формами навчання, які роблять процес засвоєння знань і навичок більш активним і передають частину функцій керування навчанням у руки тих, хто навчається [67].

Інтерактивний підхід до проведення лекційних занять докорінно змінює модель поведінки лектора і слухача: надає слухачам можливість стати головними суб'єктами процесу навчання; змінюється традиційний погляд на роль лектора, який віднині виступає не лише у ролі «джерела інформації», але й організатора дискусії, фасілітатора, консультанта, авторитетної особи, яка забезпечує корекцію засвоєного матеріалу.

Нижче нами представлений приклад (основа) проведення зазначеної форми професійно-психологічної підготовки детективів.

«Вітаю.

Сьогодні допит — це найпоширеніша слідча дія. Немає таких кримінальних проваджень, під час розслідування яких органи досудового слідства та суд не вдавалися б до допиту свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених чи підсудних. Саме допит є основним засобом збору та перевірки доказів. А від того, наскільки успішно проведено допит, залежить результат усього розслідування!

Тому при розслідуванні будь-якого кейсу важливо підготуватися — побудувати правильну послідовність роботи зі свідками. Спочатку слід визначити загальне коло свідків та спланувати послідовність допитів: від менш вагомих свідків до важливих. Чому? Поясню далі.

У нашому кейсі необхідно спершу «відпрацювати» працівників держпідприємства, які відповідальні за напрямок продажу військової техніки. Чому? Як правило, менеджери середньої ланки знають про корупційні схеми та порушення на підприємстві. Однак, вони не отримують з цього «винагороди». Тому такі свідки не мають підстав приховувати правдиву інформацію та можуть бути нам корисними.

А в останню чергу потрібно допитувати високопосадовців, в нашому випадку — Міністра оборони, та осіб, які можуть бути причетними до вчинення злочину. Адже ці фігуранти дізнаються, що вже з'ясувало слідство, та можуть вплинути на підлеглих, яких ви ще не допитали. Зокрема схилити їх до укриття чи викривлення інформації.

На початку допиту потрібно дотримуватися процесуальних вимог і роз'яснити права допитуваній особі. Це варто зробити, незалежно від того, чи ведеться відеофіксація та чи присутній адвокат. Це вимога закону. Також під час роз'яснення прав та обов'язків допитуваний усвідомлює важливість слідчої дії та не формальний підхід до його допиту. Тут детектив також наголошує, що свідок несе кримінальну відповідальність, за надання завідомо неправдивих показань та за відмову їх надання.

Багато хто вважає ці норми «мертвими», і тому адвокати досить часто рекомендують свідкам не відповідати на запитання. Однак, якщо це безпідставно, і запитання стосуються подій, до яких свідок чи близькі йому люди не мають безпосередній стосунок, то це порушення вимог закону. В Національному антикорупційному бюро України розвивається практика притягнення таких свідків до кримінальної відповідальності.

Коли процесуальні вимоги виконані, можна приступати до безпосереднього допиту. Його успішність залежить від якості підготовки.

Тому варто наперед сформулювати запитання, досконало володіти матеріалами справи та розуміти, з якою особою доведеться спілкуватись. Різні люди мають різний життєвий та професійний досвід, а тому по-різному спілкуються, по-різному сприймають інформацію та мають різні цінності. І це потрібно враховувати!

Завдання детектива — допомогти людині розповісти правду. Наприклад, донька Міністра скоріше всього не знає про причетність батька до корупційних схем. Хоча й проживає в Лондоні за адресою ймовірно фіктивного підприємства Mylarbo Limited. Тому під часу допиту вона напевно повідомить, що за місцем її проживання не здійснюється жодна господарська діяльність. А можливо, вона розповість і більше. Наприклад, що батько попросив передавати йому листи від компанії Mylarbo Limited.

Часто мета допиту — це отримати докази та підтвердити поточну слідчу версію. Якщо ця версія помилкова або неповна, то така мета може вести слідчого хибним шляхом. А це загрожує виправдувальним вироком для винного, або засудженням невинного.

Тому метою допиту є отримання якнайбільш повної об'єктивної інформації та перевірка наявної версії. За такої мети, спосіб отримання доказів мінімізує дискомфорт для опитуваного. А власне докази будуть об'єктивнішими.

Тактикою, що застосовується під час допиту може бути:

- визначення послідовності запитань;
- спосіб та послідовність пред'явлення доказів;
- використання інформації, здобутої під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

У корупційних кримінальних правопорушень підозрювані та свідки — високопосадовці, тобто часто освічені та високоінтелектуальні люди. Тож тактика допиту має бути відповідною.

Підіб'ємо підсумки. Допит — це поширений і дієвий спосіб збору доказів та перевірки слідчої версії. Щоб провести його ефективно, слід

спланувати порядок допиту фігурантів справи заздалегідь та підготуватися окремо до допиту кожного з них.

Розпочати допит варто з пояснення прав допитуваної особи, а потім можна переходити власне до допиту. Також варто дотримуватися тієї тактики, яка найкраще відповідає досвіду та стилю спілкування допитуваного.

Якою б не були тактика та стратегія допиту, найважливіше, як і при звичайному спілкуванні, бути щирим і переконливим. Відтак, вагомніше те, як ви будете спілкуватись, ніж що саме повідомлятимете чи питатимете.

Пам'ятайте. Незалежно від того, хто перед вами — свідок чи підозрюваний — він пройшов свій життєвий шлях, зустрівся із певними проблемами та досягнув якихось успіхів.

Переважна більшість людей, пройшовши його життєвий шлях, вчинили б так само. Тому не треба ставитися до людини негативно. Постарайтеся зрозуміти її, і тоді відбудеться повноцінний діалог, і з великою ймовірністю з вами поділяться правдою.

Добре, коли слідча дія проходить конструктивно і за планом. Однак досить часто допити бувають конфліктними. Адвокат намагається керувати процесом слідчої дії, відповідати на запитання замість свідка, втручатися в запитання детектива, проявляти неповагу до нього й до процесу в цілому. Ймовірність виникнення подібних ситуацій можна значно зменшити, дотримуючись певних алгоритмів. Про це – у наступних лекціях.»

Висновки до розділу 3

1. Підготовчий етап складається з: збору та аналізу інформації про особу допитуваного; підбору тем та способів встановлення та посилення психологічного контакту; визначення доцільності залучення колеги до допиту та застосування відеозйомки під час нього; планування безпосереднього допиту та постановка його мети.

2. Передпроцесуальний етап включає в себе: виклик особи на допит; супроводження особи до кімнати для допитів; розміщення особи в кімнаті для допитів та підготовка до початку слідчої дії.

3. Безпосередній допит актуалізується у наступних діях: встановлення анкетних даних особи; з'ясування самопочуття особи; детальне роз'яснення прав та обов'язків допитуваного; роз'яснення прав адвоката (у разі присутності); з'ясування освіти та трудового шляху, як можливість посилення психологічного контакту; визначення ряду загальних запитань по справі (залучення у суть справи); фіксації уваги на важливості говорити правду (суб'єктивні фактори для особи, додатковому роз'ясненні про відповідальність та у разі потреби домовленість); окреслення конкретних та важливих запитань; деталізації значущих запитань.

4. Післяпроцесуальний етап – етична вдячність; коротка розмова про допит та отримання додаткової інформації; закріплення фундаменту подальшої співпраці; аналіз допиту (усвідомлення результатів та помилок).

5. Для максимальної імплементації запропонованої методики процесуального інтерв'ю у кримінальне провадження щодо корупційних правопорушень потребують вдосконалення деякі норми кримінально-процесуального законодавства.

6. Доведено, що 63% детективів НАБУ не проходили спеціалізованого навчання з проблем юридичних та психологічних засад проведення допиту або проходили його у короткостроковому форматі. Водночас, 78,8% детективів на початку своєї професійної діяльності відмічали гострий брак професійних знань та навичок для реалізації зазначеної слідчої (розшукової) дії. На актуальному для них етапі професійного становлення лише 38,7% детективів вважають, що мають високий рівень знань та навичок необхідних для здійснення ефективного проведення допиту.

7. Аналіз актуальних форм та методів удосконалення професійно-психологічної підготовки фахівців обумовив звернення до інтерактивних технологій навчання.

8. Проблему застосування інтерактивних технологій навчання у процесі професійної підготовки фахівців вивчали Т. Добриніна, Т. Коваль, В. Мартинюк, Т. Матвієнко, Л. Мельник, І. Мельничук, Н. Павленко, О. Полат, О. Пометун, Р. Рафікова, С. Сисоєва, В. Щербина та ін.

9. Ґрунтуючись на результатах наведених досліджень розроблено та запропоновано застосовувати тренінгову форму професійного навчання, інтерактивну лекцію та кейс-метод. Зміст кожної з зазначених форм та методів мають прикладний характер та дозволяють опрацювати практичну складову застосування процесуального інтерв'ю у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів.

ВИСНОВКИ

1. Протидія корупції на загальнодержавному рівні реалізується у різних напрямках, одним з яких є забезпечення ефективного здійснення кримінальних проваджень щодо корупційних злочинів. Особливого змісту зазначене набуває у випадках розслідування кримінальних корупційних правопорушень, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці. Ефективність їх розслідування виступає певним сигналом для пересічних громадян щодо результативності протидії корупції в державі загалом.

Детермінантами здійснення досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень іманентними для сучасної України виступають: резонансність подій злочину та пов'язана з цим увага суспільства, протистояння фігурантів-високопосадовців злочину у розслідуванні на всіх рівнях, велика трудомісткість деяких процесуальних дій, відсутність раціональної послідовності у їх перевірці, міжконтинентальність злочинних дій тощо.

Найбільш типовими процесуальними діями під час розслідування даної категорії злочинів є легалізація результатів оперативно-розшукової діяльності, негласних слідчих (розшукових) дій, обшуки за місцем проживання та роботи причетних до вчинення кримінального правопорушення осіб, призначення експертиз тощо. Водночас, низка чинників обумовила наявність необґрунтованого ігнорування потенціалу допиту як вагомого психологічно насиченого процесуального інструменту доказування, способу пошуку та перевірки інформації щодо кримінального провадження у корупційних злочинах.

2. Ретроспективний аналіз становлення допиту як слідчої (розшукової) дії дозволяє стверджувати, що його зміст, критерії оцінки та методи реалізації віддзеркалюють особливості суспільних відносин на

певному історичному етапі розвитку. Сучасний етап наукового осмислення проблем допиту відбувається в наступних напрямках, а саме: дослідження з організації допиту (системний підхід, стадії допиту тощо); проблеми інформаційного насичення допиту; проблеми психологічних засад проведення допиту.

Інформація (доказова або орієнтуюча), яку отримує слідчий (детектив) у результаті проведення допиту, має бути достовірною, повною й об'єктивною. У КПК України регламентації допиту присвячено низку норм, що закріплюють певні особливості порядку здійснення цієї слідчої (розшукової) дії, а також деяку специфіку умом її реалізації щодо окремих учасників кримінального провадження. Проте положення КПК України не надають слідчому (детективу) вичерпні дані щодо всіх аспектів призначення й проведення допиту, не передбачають методи та прийоми отримання достовірних і повних показань. Процесуальні норми визначають лише загальні межі законності діяльності слідчого, однак для успішного вирішення завдання допиту слідчий має підійти до конкретної ситуації проведення цієї слідчої (розшукової) дії з певною майстерністю, творчістю та знанням тактичних прийомів.

Важливе значення при реалізації допиту у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів відіграє основна мета його застосування слідчим (детективом). Кожен третій опитаний детектив (34,7 %) помилково вважає метою допиту одержання доказів та підтвердження обраної ним слідчої версії, що спричинює виникнення упередженості та привілейованості наявної версії. Зазначене обумовлює значну ймовірність можливостей хибного напрямку здійснення кримінального провадження та навмисного пошуку детективом фактів його підтвердження.

3. Застосування феноменологічного та системного підходів обумовлює визначення основних сутнісних характеристик наукового розуміння понять «допит» та «процесуальне інтерв'ю», а саме: допит — це слідча (розшукова) дія, в ході якої відбувається інформаційно-психологічне

спілкування між слідчим та допитуваним з метою об'єктивного встановлення обставин, що є предметом доказування у кримінальному провадженні; процесуальне інтерв'ю – методика, яка передбачає відсутність примусу та відкриті питання, які покращують комунікацію та обмін інформацією.

Диференціація сучасних методик допиту найчастіше заснована на контрастах і дихотомізації прийомів, що реалізуються (дихотомія гуманної тактики допиту проти домінуючої; дихотомія обвинувального (примусового) методу проти методу збору інформації). Методика процесуального інтерв'ю характеризується сукупністю прийомів, що відповідають гуманній тактиці проведення допиту з метою отримання інформації.

Модель процесуального інтерв'ю базується на змістовному наповненні п'яти стадій його проведення (P.E.A.C.E.): підготовка та планування (planning and preparation); залучення та пояснення (engage and explain); розповідь, уточнення, перевірка (account); завершення (closure); оцінювання (evaluation). Ключовий аспект процесуального інтерв'ювання полягає в тому, що кожен етап має істотний вплив на наступний.

4. Констатовано, що класична англо-саксонська концепція не включає досудового провадження до самостійної стадії кримінального процесу. Відповідно, у країнах англо-саксонського права особливості основної форми поліцейського розслідування не передбачають зацікавленості правоохоронців використовувати потенціал процесуального інтерв'ю в повному обсязі, так як його мета не корелює з магістральною ціллю виконання обвинувальної функції поліції у цих країнах.

Поділ кримінального процесу на дві формалізовані частини – попереднє (досудове) і кінцеве (судове) провадження, є суто континентальним явищем романо-германської системи права. Ядром цієї моделі є досудове слідство, бо тільки слідчі органів досудового розслідування наділяються повноваженнями на розслідування корупційних кримінальних правопорушень в повному обсязі.

Згідно із ч. 2 ст. 84 КПК України процесуальними джерелами доказів визнаються: показання, речові докази, документи та висновки експертів. В ході реалізації процесуального інтерв'ю слідчий (детектив) потенційно має можливість отримати показання як джерело доказів. В той же час, процесуальний статус особи визначає порядок та предмет допиту, що обумовлює коло сформульованих питань та відповідей на які вправі очікувати слідчий (детектив).

Участь захисника у кримінальному процесі є одним із найважливіших проявів реального забезпечення права підозрюваного, обвинувачуваного на захист, гарантованого Конституцією України. Водночас, близько 25 % допитів за участю адвокатів оцінюються детективами як проблемні. Відповідно до одержаних у нашому опитуванні результатів, третина детективів вважає, що у понад 30 % випадках участь адвоката під час проведення допиту характеризується його перешкоджанням у вигляді зловживань та порушень вимог кримінально-процесуального законодавства. При цьому, тільки у 20 % випадках зауваження адвоката з боку детектива, що перешкоджає допиту, є результативними.

5. Від 40 до 50% опитуваних детективів НАБУ витрачають менше 2 годин на допит особи у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів, вважаючи малоімовірним досягнення поставленої мети допиту. Досягнення мети допиту свідків та підозрюваних відмічають тільки близько 15-20% респондентів. Наведене є опосередкованим свідченням недостатньої уваги детективів до психологічних аспектів реалізації допиту як процесуальної дії у кримінальному судочинстві.

Відповідно до одержаних нами результатів дослідження 92,7% опитуваних детективів вважають за необхідне встановити психологічний контакт з особою під час виклику її на допит; 82,3% – використовує ті чи інші психологічні прийоми для встановлення контакту з допитуваною особою перед початком проведення та 80,6% під час проведення допиту.

Наведене свідчить про розуміння детективами дієвості прийомів встановлення психологічного контакту з допитуваним.

Важливим аспектом здійснення процесуального інтерв'ю є виникнення та подолання психологічних бар'єрів спілкування, що потребує від детектива урахування особливостей відчуття, сприйняття, мислення, пам'яті, характеру, темпераменту, віку, статусу, психічного стану допитуваного. Водночас, 46,8 % опитаних детективів схильні перебивати розповідь допитуваної особи, втрачаючи з нею контакт та наражаючись на можливість упустити інформацію, важливість якої може стати зрозумілою в подальшому.

У Національній стратегії слідства Великобританії 2009 року задекларовані етичні принципи процесуального інтерв'ю, основними з яких є наступні: прагнення отримання точної та достовірної інформації від підозрюваних, свідків або потерпілих; інформація повинна завжди перевірятися і узгоджуватися з уже відомою; під час інтерв'ю правоохоронець повинен діяти справедливо у відповідності до обставин кожного окремого випадку; під час проведення інтерв'ю можна вільно ставити питання, за винятком інтерв'ю з дітьми, які стали жертвами сексуального чи фізичного насильства; вразливі люди (жертви, свідки або підозрювані) повинні користуватися особливою увагою.

6. Мета допиту відповідно до запропонованої методики – максимально повний збір правдивої інформації, що може бути використана для перевірки існуючої та створення нових слідчих версій. Відношення до особи передбачає усвідомлення детективом, що кожна людина, маючи ті ж самі життєві умови та обставини, що у допитуваної особи, здебільшого, вчинила б так само. Без ефективного психологічного контакту, використовуючи інші методи впливу, що межують з психологічним тиском та порушенням прав особи, можна отримати лише короточасний результат. Розгляд психологічних засад застосування методики процесуального інтерв'ю у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів, зумовлює необхідність удосконалення деяких норм кримінального

процесуального законодавства, тому автором запропоновано, внести зміни, в окремі норми КПК України, які нададуть право суду досліджувати, враховувати та оцінювати як докази показання отримані на досудовому розслідуванні за певних умов, а саме:

частину 1 статті 23 КПК України **«Безпосередність дослідження показань, речей і документів»**, якою передбачено – суд досліджує докази безпосередньо. Показання учасників кримінального провадження суд отримує усно, замінити на *- суд досліджує та може враховувати показання особи надані під час досудового розслідування під час безпосереднього отримання від неї усних показань. Суд може дослідити та вважати показання, які отримані під час досудового розслідування, як такі що дослідженні ним безпосередньо, якщо під час їх надання був присутній адвокат/ захисник та здійснювалася відеофіксація слідчої дії;*

частину 3 статті 23 КПК України, якою передбачено – сторона обвинувачення зобов'язана забезпечити присутність під час судового розгляду свідків обвинувачення, з метою реалізації права сторони захисту на допит перед незалежним та неупередженим судом, доповнити текстом *- у разі дослідження судом показань, отриманих під час досудового розслідування: в порядку передбаченому статтею 225 цього Кодексу або зафіксованих на відео у присутності адвоката/ захисника допитуваного, виклик таких осіб стороною обвинувачення для повторного допиту не обов'язковий та може здійснюється на розсуд та за окремим рішенням суду;*

частину 4 статті 95 КПК України **«Показання»** викласти у наступній редакції – суд може обґрунтовувати свої висновки на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання *допитуючи особу; шляхом перегляду відеозапису допиту, що здійснювався під час досудового розслідування у присутності адвоката/захисника, а також отриманих у порядку, передбаченому статтею 225 цього Кодексу. У інших випадках суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокуророві, або посилатися на них;*

частину 4 статті 224 КПК України «Допит» виключити;

частину 7 статті 224 КПК України викласти у редакції – *якщо проведення допиту не фіксується за допомогою технічних засобів за бажанням допитуваної особи, тоді вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання.*

7. На сьогоднішній день констатується нагальна потреба фахівців, що здійснюють кримінальне провадження у корупційних злочинах у вдосконаленні форм та методів професійно-психологічної підготовки реалізації. 92% опитуваних детектива висловили бажання пройти професійно орієнтовані курси підвищення фахової підготовки присвячені сучасним методам проведення допиту під час досудового розслідування.

Найбільш ефективні сучасні форми та методи професійно-психологічної підготовки представлені в межах інтерактивної освіти. Інтерактивна освіта – освітній простір, в якому створюються умови мотивування слухачів до самостійного, ініціативного і творчого засвоєння навчального матеріалу, формування взаємодії та взаємонавчання.

Враховуючи об'єктивні чинники професійної діяльності детективів НАБУ актуальними для вдосконалення їх професійно-психологічної підготовки визначені короткострокові тренінги, інтерактивні лекції та вирішення кейс-методу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Baldwin J. (1992). Video-taping of police interviews with suspects - an evaluation. Police Research Series: Paper No.1. Home Office: London.
2. Baldwin J. (1993). Police interview techniques - establishing truth or proof? *British Journal of Criminology*, 33, pp325-351.
3. Baldwin J. (1994). Police interrogation: what are the rules of the game? In D. Morgan and G. Stephenson (eds) *Suspicion and silence: the right to silence in criminal investigations*. Blackstone: London.
4. Bull R. & Soukara, S. (2010). Four studies of what really happens in police interviews. In G. D. Lassiter & C. A. Meissner (Eds.), *Police interrogations and false confessions: Current research, practice, and policy recommendations* (pp. 81-95). Washington, DC, USA: American Psychological Association.
5. Bull R. and Cherryman, J. (1995). Helping to identify skills gaps in specialist investigative interviewing: literature review. Home Office: London.
6. Cape E. (1995). *Defending suspects at police stations* 2nd ed. London: Legal Action Group.
7. CFIS (Centre for Investigative Skills) (2004, June). *Practical guide to investigative interviewing*. Central Police Training and Development Authority: England
8. Clarke C. & Milne, R. (2001). National evaluation of the PEACE investigative interviewing course. Home Office: UK, Research Award Scheme, Report No. PRSA 149. (retrieved from http://www.homeoffice.gov.uk/peace_interviewcourse.pdf)
9. Costanzo M., Redlich A. Use of Physical and Psychological Force in Criminal and Military Interrogations. *School of Criminal Justice*. 2010. P. 3. URL: <http://www.albany.edu/scj/documents/3CostanzoRedlichUseofPhysicalandPsychologicalForceinCriminalandMilitaryInterrogations01-04-0.pdf>
10. Dixon D. Questioning suspects: A comparative perspective. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2010. № 26. P. 426–440.

11. Einspahr O. The Interview Challenge. *The FBI Law Enforcement Bulletin*. 2000. Vol. 69, No. 4.
12. Executive Order 13491, Ensuring Lawful Interrogations, 2009, Jan.
22. URL: http://www.whitehouse.gov/the_press_office/EnsuringLawfulInterrogations
13. Fisher Ronald P., Geiselman R. Edward. The cognitive interview method of conducting police interviews: Eliciting extensive information and promoting Therapeutic Jurisprudence. *International Journal of Law and Psychiatry*. 2010. № 33. P. 321–327.
14. Flander B. (2000). Mednarodni mehanizmi in standardi varstva človekovih pravic: posameznik v mednarodnih sistemih varstva človekovih pravic [International mechanisms and standards of human rights protection: An individual in international systems of human rights protection]. In B. Lobnikar & J. Žurej (Eds.), *Raziskovalno delo podiplomskih študentov Slovenije: Družboslovje in humanistika* [Research work of Slovenian postgraduate students: Social sciences and humanities] (pp. 1–15). Ljubljana, Slovenia: Društvo mladih raziskovalcev Slovenije.
15. Geiselman R. Edward, Fisher Ronald P. The cognitive Interview: An Innovative Technique for Questioning Witnesses of Crime. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 1988. Vol. 4. № 2. P. 2–5.
16. George R. & Clifford B. Making the most of witnesses. *Policing*. 1992. № 8 (3). P. 185–198.
17. Gudjonsson G. The psychology of interrogations, confessions and testimony. Wiley: Chichester, 1992.
18. Häkkänen, H., Ask, K., Kebbell, M., Alison, L., & Granhag, P. A. Police officers' views of effective interview tactics with suspects: The effects of weight of case evidence and discomfort with ambiguity. *Applied Cognitive Psychology*. 2009. № 23. P. 468–481.
19. Heaton-Armstrong, A. & Wolchover, D. Recording witness statements. In A. Heaton-Armstrong, E. Shepherd & D. Wolchover (eds)

Analysing witness testimony: a guide for legal practitioners and other professionals. Blackstone Press: London, 1999.

20. Henkel H. Strafverfahrensrecht. Berlin, Koln, Mainz, 1968.
21. Hodgson, P. A practical guide to successful interviewing. McGraw-Hill: Maidenhead, 1987.
22. Home Office Circular 22/1992. Principles of investigative interviewing. Home Office: London.
23. Inbau F. E., Reid, J. E., Buckley, J. P., Jayne, B. C. (2011). Criminal interrogation and confessions. 472 p. Jones & Bartlett Learning; 5 edition.
24. Inbau F. E. Police interrogation - a practical necessity. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 1999. № 89 (4).
25. Inbau, F.E., Reid, J. E. & Buckley, J. P. Criminal interrogation and confessions. Williams & Watkins: Baltimore, 1986.
26. Kassin S. M. & Gudjonsson G. H. The psychology of confessions: A review of the literature and issues. *Psychological Science in the Public Interest*. 2004. № 5. P. 33–67.
27. Kassin S. M. (2008a). Confession evidence commonsense myths and misconceptions. *Criminal Justice and Behavior*. № 35. P. 1309–1322
28. Kelly C. E., Miller J. C., & Redlich A. D. (2015). The dynamic nature of interrogation. *Law and Human Behavior*. Advance online publication.
29. Kelly C. E., Miller J. C., Redlich A. D., & Kleinman S. M. A taxonomy of interrogation methods. *Psychology, Public Policy, and Law*. 2013. № 19. P. 165–178.
30. Leo R. A. Inside the interrogation room. *Journal of Criminal Law & Criminology* 1996. № 86. P. 266–303.
31. Leo R. A. Police interrogation and American justice. Cambridge, MA, USA: Harvard University Press, 2009.
32. Leo R. A. From coercion to deception: the changing nature of police interrogation in America. *Crime, Law and Social Change*. 1992. № 18. P. 33–59.

33. Meissner C. A., Redlich A. D., Bhatt S., & Brandon S. (2012). Interview and interrogation methods and their effects on investigative outcomes. *Campbell Systematic Reviews*, 13.
34. Memon A. & Higham P. A. A review of the cognitive interview. *Psychology, Crime and Law*. 1999. Vol. 5. P. 177–196.
35. Metropolitan Police Service. Initial investigation of Crime Foundation Course: Recruit Training School, Peel Centre England, 2001.
36. Milne R. & Bull R. *Investigative Interviewing: psychology and practice*. John Wiley and Sons Ltd: Chichester, 1999.
37. Milne R. & Bull R. Interviewing by the Police. In D. Carson & R. Bull (eds). *Handbook of psychology in legal contexts*. John Wiley & Sons: Chichester, 2003.
38. NCF. *Investigative interviewing: a practical guide*. Bramshill Training & Development Unit: National Crime Faculty, England, 1996.
39. NCOF. *ACPO Investigative interviewing Strategy: Training Curriculum*. Centrex: National Crime and Operations Faculty, England, 2003.
40. O'Mara S. *Why Torture Doesn't Work: The Neuroscience of Interrogation*. Harvard University Press, 2015. 336 p.
41. Ord B., Shaw G. & Green T. *Investigative interviewing explained*. LexisNexis Butterworths: Australia, 2004.
42. Rabon D. *Interviewing and interrogation*. Carolina Academic Press: Durham North Carolina, 1992.
43. Rigg K. *The use of the Peace Model of Investigative Interviewing by Uniformed Constables when Interviewing Suspects*. Northumbria Police: England, 1999, Apr.
44. Sanders A. & Young R. From suspect to trial. In M. Maguire, R. Morgan, & R. Reiner. *The Oxford Handbook of Criminology* 3rd ed. Oxford University Press: Oxford, 2002. P. 1034–1075.

45. Sanders A. From suspect to trial. In M. Maguire, R. Morgan, & R. Reiner. *The Oxford Handbook of Criminology*. Clarendon Press: Oxford, 1992. P. 773–818.
46. Schmidt E. *Lehrkommentar zur Strafprozessordnung zum Gerichtsverfassungsgesetz, Teil 2*. Göttingen, 1957.
47. Schuster D. Das Gutachten über die Glaubwürdigkeit von Zeugen im Strafprozess. München, 1966.
48. Shaw G. The new PEACE. *Police Review*. 1996a. 5 January. P. 26–27.
49. Shaw G. Be prepared. *Police Review*. 1996b. 12 January. P. 18–19.
50. Shepherd E (ed) *Aspects of police interviewing. Issues in Criminological and Legal Psychology*. No.18. The British Psychological Society: Leicester, 1993.
51. Shepherd E. Ethical interviewing. *Policing*. 1991. № 7 (1). P. 42–60.
52. Shepherd E. The trouble with PEACE. *Police Review*. 1996. 26 July. P. 14–16.
53. Soukara S., Bull R., Vrij A., Turner M., & Cherryman J. What really happens in police interviews of suspects? Tactics and confessions. *Psychology, Crime & Law*. 2009. № 15. P. 493–506.
54. Strongman K. T. Інтерв'ю training in the New Zealand Police. New Zealand Police: Wellington, 1994.
55. Suprun T., Yatsyk T., Shkelebei V. Grounds for Limiting Property Rights in the Application of Temporary Seizure of Property in Criminal Proceedings. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. No. 1. P. 328–333. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14882/Suprun_Grounds_for_Limiting_Property_Rights_in_the_Application.pdf?sequence=1&isAllowed=y
56. Takitimu L. & Reid L. The impact of videotaped interviews with suspects on seven groups of people. Unpublished thesis. Massey University: New Zealand, 1994.

57. U.S. Dept. of Justice, Office of Legal Counsel, CIA Memo, 2002, Aug. 1. URL: http://image.guardiana.co.uk/sys-files/Guardian/documents/2009/04/16/bybee_to_rizzo_memo.pdf
58. Walsh, D., Redlich, A. Oxburgh, G., & Myklebust, T. Interview and interrogations of suspects: Obtaining the truth, not just confessions. In D. Walsh, G. Oxburgh, A. Redlich, & T. Myklebust (Eds.), *International developments and practices in investigative interviewing and interrogation*. London, United Kingdom: Routledge, 2016. Vol. 2. Suspects. P. 267–270.
59. Walters S. B. Principles of Kinesic Interview and Interrogation. (2nd ed.) CRC Press: Washington DC, 2002.
60. Williamson T. From interrogation to investigative interviewing: strategic trends in police questioning. *Journal of community and applied social psychology*. 1994. № 3. P. 89–99.
61. Yeschke Charles L. The art of investigative interviewing a human approach to testimonial evidence (2nd ed). Butterworth-Heinemann: Boston, 2003.
62. Аверьянова Т. В. Криминалистика : учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Российская ; под ред. засл. деят. науки Российской Федерации, проф. Р. С. Белкина. М. : НОРМА, 2000. 990 с.
63. Аксенова О. Об этике допросов. *Социалистическая законность*. 1983. № 10. С. 44–46.
64. Актуальні питання кримінального процесу України : навч. посіб. / [Є. М. Блажівський, Ш. М. Козьяков, О. М. Толочко, С. С. Мірошниченко, Г. П. Власова та ін.] ; за заг. ред. Є. М. Блажівського. Київ : Нац. акад. прокуратури України ; Центр учбової літератури, 2013. 304 с.
65. Андросенко Н. В. Признание подозреваемым, обвиняемым своей вины как доказательство по уголовному делу. *Мировой судья*. 2008. № 2. С. 15–18.
66. Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследования преступлений. М. : Юрист, 1996. 336 с.

67. Бадмаев Б. Ц. Методика преподавания психологии : учеб. пособ. для студ. вузов. М. : ВЛАДОС, 2001. 254 с.
68. Баев М. О. Тактические основы деятельности адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве России: Теория и практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Воронеж, 2006. 401 с.
69. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология : учебник. Харьков : Нац. ун-т внутр. дел, 2002. 596 с.
70. Баранчук В. В. Поняття та ознаки психологічного контакту в процесі допиту. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. праць. / [ред. кол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін.]. 2009. Вип. 17. С. 326–332.
71. Бахін В. П., Весельський В. К., Маліков Т. С. Поліцейський допит у США (поради допитуючому) : навч. посіб. Київ : Правник, 1997. 33 с.
72. Біскун В. С. Застосування методу аналізу ситуацій в інтерактивних формах навчання. *Соціологічна асоціація України* : [сайт]. URL: <http://www.sau.kiev.ua>.
73. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2009. 16 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2009/09bdaپر.zip.
74. Бортник В. Захист прав, честі і гідності підозрюваного під час допиту: окремі проблеми. *Право України*. 2005. № 11. С. 49–52.
75. Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. [2-е вид. перероб і допов.]. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.
76. Брусиловский А. Е., Строгович М. С. Свидетельские показания в качестве судебных доказательств. *Методика и техника следственной работы* : сб. статей. Киев, 1934. С. 142–166.

77. Букаев Н. М., Крюков В. В. Особенности методики расследования должностных преступлений коррупционной направленности : монография. М. : Юрлитинформ, 2012. 176 с.

78. Бурбело Б. А. Основи методики розслідування злочинів пов'язаних із корупцією. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 2. С. 233–239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2015_2_29.

79. Быховский И., Захарченко Н. Этика проведения следственных действий. *Социалистическая законность*. 1973. № 11. С. 12–14.

80. Быховский И. Е., Глазырин Ф. В., Питерцев С. К. Допустимость тактических приемов при допросе. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1989. 48 с.

81. Васильев А. Н., Карнеева Л. М. Тактика допроса при расследовании преступлений. М. : Юрид. лит., 1970. 208 с.

82. Васильев В. Л. Юридическая психология : учебник для студ. вузов. [3-е изд., доп. и перераб.]. СПб. : Питер, 2000. 613 с.

83. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1999. 20 с.

84. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. К. : Правник ; НАВСУ, 1999. 126 с.

85. Виговська А. В. Кримінальна відповідальність за корупційні злочини за вітчизняним і зарубіжним кримінальним законодавством: порівняльна характеристика. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 351–357. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36863/48-Vygovska.pdf?sequence=1>.

86. Печников Г. А., Соловьева Н. А., Шинкарук В. М. Устав уголовного судопроизводства 1864 года – коренной переход от формальной к объективной (материальной) истине и актуальные проблемы истины в

современном УПК РФ. Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 5. Юриспруденция. 2015. № 1 (26). С. 42–48.

87. Гапотій В. Д., Жильцов О. Л., Воржевітіна Г. І. Основні правові системи світу : навч. посіб. Мелітополь : Однорог Т. В., 2019. 279 с.

88. Гозман Л. Я. Психология эмоциональных отношений. М. : Наука, 1987. 87 с.

89. Головаха Е. И., Панина Н. В. Психология человеческого взаимопонимания. Киев : Политиздат Украины, 1989. 189 с.

90. Гончаренко В. Г., Сокиран Ф. М. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві : навч. посіб. Київ : УАВС, 1994. 48 с.

91. Гончаренко В. Д., Рогожин А. Й., Святоцький О. Д. Історія держави і права України : підручник. Київ : Ін Юре, 2003. Т. 1. 656 с.

92. Горбачев А. В. О допустимости показаний, данных лицом против самого себя. *Адвокатская практика*. 2004. № 2. С. 31–34.

93. Гутерман Н. П. Организационные мероприятия следователя в процессе расследования преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. М., 1980. 21 с.

94. Гуценко К. Ф., Головкин Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств : учеб. пособ. / под ред. К. Ф. Гуценко. М. : Зерцало-М, 2001. 470 с.

95. Дандамаев М. А. Свидетельские показания рабов в суде в Вавилонии VI в. до н.э. *Вестник древней истории*. 1968. № 1. С. 3–12.

96. Дегтярьова Ю. В. Підвищення ефективності навчання іноземних мов з використанням кейс-методів. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти*. 2010. Вип. 17. С. 40–47. URL: <http://www-center.univer.kharkov.ua/vesnik/full/173.pdf>.

97. Дулов А. В. Судебная психология : учеб. пособ. Минск : Вышэйш. шк., 1975. 464 с.

98. Еникеев М. И., Образцов В. А., Эминов В. Е. Следственные действия: психология, тактика, технология : учеб. пособ. М. : Проспект, 2010. 216 с.
99. Заволодіння коштами Одеського міського бюджету під час продажу будівель ВАТ «ХК «Краян». *Національне антикорупційне бюро України* : [сайт]. URL: <https://nabu.gov.ua/zavolodinnya-koshtamy-odeskogo-miskogo-byudzhetu-pid-chas-prodazhu-budivel-vat-hk-krayan>
100. Зайцева И. А. Тактика допроса подозреваемого и обвиняемого, проводимого при участии защитника : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2002. 249 с. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/97561.html/>.
101. Закатов А. А. Тактика допроса потерпевшего. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1976. 25 с.
102. Об утверждении Уголовно-процессуального кодекса РСФСР : Закон РСФСР от 27 окт. 1960 г. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15912.htm>
103. Зерин С. Н. Психологические методы активизации памяти свидетелей и потерпевших : метод. пособ. / Следственный комитет РФ ; Главное управление криминалистики. М., 2013. 96 с.
104. Зорин Г. А. Руководство по тактике допроса : учеб.-практ. пособ. М. : Юрлитинформ, 2001. 320 с.
105. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / за ред. В. Д. Гончаренка]. Київ : Ін Юре, 2002. 716 с.
106. Качалов В. А., Качалова О. В. Уголовно-процессуальное право : учеб. пособ. для студ. и преподавателей юрид. ВУЗов и фак-тов. М. : МГИУ, 2007. 388 с.
107. Кимлик Н. В. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2013. 18 с.
108. Кимлик Н. В., Волкова М. О. Початковий етап розслідування корупційних злочинів. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні*

проблеми та напрями розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 30 трав. 2012 р.) : у 2 ч. Запоріжжя, 2012. Ч. 2. С. 100–102.

109. Кимлик Н. В., Кимлик Р. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією. *Міжнародний юридичний вісник* : зб. наук. праць Нац. ун-ту держ. подат. служби України. 2014. Вип. 1. С. 103–104.

110. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : прийнята 31 жовт. 2003 року ; ратифікована Україною із заявами 18 жовт. 2006 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

111. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листоп. 2000 року; ратифікована Україною 18 жовт. 2006 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789.

112. Коновалова В. Е., Шепітько В. Ю. Основы юридической психологии : учебник. Харків : Одиссей, 2005. 352 с.

113. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : учеб. пособ. Харьков : Консум, 1999. 157 с.

114. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2004. 424 с.

115. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР; редакція від 01 січ. 2020 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

116. Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» : указ Президента України від 11 верес. 2006 р. № 742/2006. *Урядовий кур'єр*. 2006. 20 вересня (№ 175).

117. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с. URL: <https://rpr.org.ua/news/koruptsijni-shemy-jih-kryminalno-pravova-kvalifikatsiya-i-dosudove-rozsliduvannya/>

118. Судова психологія : навч. посіб. / М. В. Костицький, В. Я. Марчак, О. К. Черновський, А. В. Федіна. Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2013. 498 с.
119. Котюк В. О. Теорія права : курс лекцій. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.
120. Криміналістика : учебник / под ред. Б. А. Викторова, Р. С. Белкина. М. : Юрид. лит., 1976. 552 с.
121. Криміналістика : учебник / под ред. Р. С. Белкина, В. П. Лаврова, И. М. Лузгина. М. : Высш. юрид. заоч. школа МВД СССР, 1988. Т. 2. 454 с.
122. Криміналістика : підручник / [В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2011. 666 с.
123. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. [4-е вид., перероб. і допов.]. Харків : Право, 2008. 464 с.
124. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) : прийнята 27 січ. 1999 р. у Страсбурзі ; ратифікована Україною 18 жовт. 2006 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_101/print1433920238957200.
125. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III ; редакція від 16 січ. 2020 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
126. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI ; редакція від 13 лют. 2020 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
127. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. Харків : Право, 2012. 1432 с.
128. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за

заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 1. 768 с.

129. Курс международного права : в 7 т. / [Ю. А. Баскин, Н. Б. Крылов, Д. Б. Левин и др.] ; гл. ред. В. Н. Кудрявцев ; РАН ; Ин-т государства и права. М. : Наука, 1989. Т 1. Понятие, предмет и система международного права. 360 с.

130. Курс уголовного судопроизводства : учебник : в 3 т. / под ред. В. А. Михайлова. Воронеж : МОДЭК, 2006. Т. 3. 576 с.

131. Лань О. Ю. Захисник як суб'єкт доказування у досудовому розслідуванні кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Київ, 2016. 223 с.

132. Леонтович Ф. И. Русская Правда и Литовский Статут, в видах настоятельной необходимости включить литовское законодательство в круг истории русского права. *Антологія української юридичної думки*. Київ, 2002. Т. 2. С. 155–223.

133. Ліщенко В. М. Доказування на досудових стадіях кримінального процесу у справах про одержання хабара : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 20 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2011/11LVMPON.zip.

134. Лубенский А. И. Предварительное расследование по законодательству капиталистических государств. М. : Юрид. лит., 1977. 160 с.

135. Лукашевич В. Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования : монография. Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1993. 194 с.

136. Лупинская, П. А. Уголовно-процессуальное право : учебник. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : Юристъ, 2005. 345 с.

137. Луцик В. В. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М.І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
138. Любичев С. Г. Этические основы следственной тактики : монография. М. : Юрид. лит., 1980. 96 с.
139. Макеев А. В. Свидетель в уголовном судопроизводстве России: становление и тенденции развития процессуального института : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2004. 189 с.
140. Матюшкова Т. П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 255 с.
141. Приходько А. Методика розслідування привласнення, розтрата або заволодіння майном. *PRIKHODKO & PARTNERS* : [сайт]. URL: <https://prikhodko.com.ua/ua/metodika-rozsliduvannya-privlasnennya-roztrati-abo-zavolodinnya-maynom>
142. Мисливий В. А. Протидія корупції : кримінально-правовий аспект. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : зб. матеріалів III міжнар. наук.-практ. конф. / МВС України : ХНУВС ; Кримінолог. асоц. України. Харків, 2015. С. 121–125.
143. Михайленко О. Р. Прокуратура України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 296 с.
144. Михайленко О. Р. Прокуратура Франції, ФРН, Великобританії, США. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 15 с.
145. Моторин А. С. Производство допроса в контексте современной системы уголовно-процессуальных гарантий : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Краснодар, 2009. 216 с.
146. Мудрецька Г. В. Методика розслідування викрадень бюджетних коштів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2011. 17 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&

Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2011/11MG
VVBK.zip.

147. Наумов А. В. Ответственность за коррупционные преступления по законодательству России, европейских стран и США (сравнительно-правовой анализ). *Организованная преступность и коррупция. Исследования, обзоры, информация*. 2000. № 1. С. 76–95.

148. Образцов В. А., Богомолова С. Н. Допрос потерпевшего и свидетеля на предварительном следствии. М. : ИМПЭ ; Омега-Л, 2003. 160 с.

149. Организация и функции прокуратуры в зарубежных странах. *Законодательство зарубежных стран*. М., 1991. Вып. 2. С. 35–36.

150. Острійчук О. П. Поняття та система процесуальних джерел доказів у контексті реформування процесу доказування в кримінальному процесі. *Форум права* : електрон. наук. фахове вид. 2013. №1. С. 745–750. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_1_126.

151. Переверза О. Я. Особливості тактики допиту особи, яка дає завідомо неправдиві показання, з участю захисника у процесі з моменту затримання. *Право України*. 2002. № 10. С. 50–53.

152. Переверза О. Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 19 с.

153. Печерский В. В. Типовые программы допроса на предварительном и судебном следствии : учеб.-практ. пособ. М. : Юрлитинформ, 2005. 336 с.

154. Печников Г. А., Соловьева Н. А., Шинкарук В. М. Устав уголовного судопроизводства 1864 года – коренной переход от формальной к объективной (материальной) истине и актуальные проблемы истины в современном УПК РФ. *Вестник Волгоградского государственного университета*. Сер. 5. Юриспруденция. 2015. № 1 (26). С. 42–48.

155. Победкин А. В. Показания обвиняемого в уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1998. 206 с.

156. Ляш А. О., Ліщенко В. М. Поняття доказів у кримінальному процесі. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Право. 2012. № 2 (6). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12laoukr.pdf>.
157. Порсев А. Г. Признание обвиняемым вины – вред или польза? *Юридические науки: проблемы и перспективы* : материалы II Междунар. науч. конф. Пермь, 2014. С. 113–115.
158. Порубов Н. И., Порубов А. Н. Допрос: процессуальные и криминалистические аспекты : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. 304 с.
159. Порубов Н. И. Научные основы допроса на предварительном следствии. [3-е изд., перераб.]. Минск : Вышэйш. шк., 1978. 176 с.
160. Правило. *Словник української мови* : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1976. Т. 7. URL: <http://sum.in.ua/s/pravylo>.
161. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
162. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 12 лют. 2015 р. № 198-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>
163. Пронькина А. Н. Ошибки адвокатов-защитников в уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Воронеж, 2006. 231 с.
164. Пчеліна О. Тактичні операції під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 290–294. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_3_66.
165. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей : учеб. пособ. М. : НИиРИО ВШ МООП СССР, 1967. 290 с.
166. Рогов Е. И. Психология общения. М. : ВЛАДОС, 2007. 335 с.
167. Ромців О. І. Проблеми виявлення злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Юридичні науки. 2015. № 813. С. 281–286. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_813_46.

168. Савченко А. В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика) : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 168 с.
169. Скригонюк М. І. Криміналістика : підручник. Київ : Атіка, 2005. 496 с.
170. Солсо Р. Когнитивная психология. [6-е изд.]. СПб. : Питер, 2006. 589 с.
171. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. М. : Наука, 1968. Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. 470 с.
172. Сурмін Ю. П. Метод аналізу ситуацій (Casestudy) та його навчальні можливості. Глобалізація і Болонський процес: проблеми і технології : кол. монографія. Київ : МАУП, 2005. 123 с.
173. Теорія держави і права : підручник / [кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков]. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-твнутр. справ, 2015. 468 с.
174. Технологія. *Словник української мови* : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1979. Т. 10. URL: <http://sum.in.ua/s/teNhnologhija>
175. Трефилов А. А. Показания свидетелей в доказательственном праве Германии. *Юридические исследования*. 2012. № 4. С. 49–72.
176. Уголовный процесс : учебник / под ред. В. П. Божьева. М. : Спарк, 2004. 671 с.
177. Удалова Л. Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 32 с.
178. Усманов У. А. Тактика допроса на предварительном следствии : справочник. М. : ПРИОР, 2001. 176 с.
179. Фунікова О. В. Теоретичні основи класифікації запитань у криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 20 с.

180. Хавронюк М. І. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
181. Хірсін А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 18 с.
182. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / под ред. З. М. Черниловского. М. : Юрид. л-ра, 1984. 472 с.
183. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 174) : прийнята 4 листоп. 1999 р. у Страсбурзі ; ратифікована Україною 16 *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_102.
184. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV ; редакція від 13 лют. 2020 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
185. Чаплинська Ю. А. Організаційне забезпечення проведення допиту. *Право і суспільство*. 2012. № 4. С. 189–194.
186. Чельцов-Бебутов М. А. Курс советского уголовно-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. М. : Госюридиздат, 1957. 840 с.
187. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
188. Чичиркіна С. П. Особливості проведення слідчих дій на початковому етапі розслідування при виявленні приховування злочинів у сфері службової діяльності. *Право та управління*. 2011. № 2. С. 387–396.
189. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування корупційних злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/5150>

190. Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Розслідування злочинів корупційної спрямованості : наук.-практ. посіб. Харків : Харків юрид., 2013. 219 с.
191. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. Київ : Ін Юре, 2001. 208 с.
192. Шехавцов Р. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
193. Шкелебей В., Яцик Т Підслідність корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень як злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 345–349.
194. Шнейкерт Г. Тайна преступника и пути к ее раскрытию (К учению о судебных доказательствах) / [пер. с нем.]. М. : Право и жизнь, 1925. 64 с.
195. Эйсман А. А. Логика доказывания. М. : Юрид. лит., 1971. 112 с.
196. Юридическая психология : учебник для вузов. [5-е изд., доп. и перераб.]. СПб.: Питер, 2004. 655 с.
197. Якимов И. Н., Михеев П. П. Допрос. Практическое пособие для допрашивающих. М. : НКВД РСФСР, 1930. 64 с.
198. Якушин С. Ю. Тактические приемы при расследовании преступлений : монография. Казань : Казан. ун-т, 1983. 102 с.
199. Янковий М. О. Морально-етичні засади тактики слідчих (розшукових) дій в світлі вимог нового КПК України. *Юридичний бюлетень*. 2016. Вип. 2. С. 161–168.
200. Янковий М. О. Періодизація розвитку теорії допиту. *Криміналістичний вісник*. 2009. № 2 (12). С. 39–44.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Браверман С.О. Характеристика психологічної детермінації феномену корупції. *Юридична психологія*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018, № 1. С. 109 –121.
2. Браверман С.О. Сучасний стан наукових досліджень та історичні передумови формування концепції щодо злочинів, пов'язаних із незаконним збагаченням посадовців органів державної влади. *Юридична психологія*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. № 5. С. 111-118.
3. Браверман С.О. Можливості застосування процесуального інтерв'ю у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів. *Юридична наука*. Київ : Національна академія управління, 2019. Випуск 2. С. 189-195.
4. Браверман С.О. Аналіз сучасних підходів до підвищення ефективності проведення допиту під час досудового розслідування. *Юридична психологія*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. № 1. Т. 24. С. 62–68.
5. Браверман С.О. Використання методу когнітивного інтерв'ю при проведенні допиту на стадії досудового розслідування. *NATIONAL LAW JOURNAL: THEORY AND PRACTICE* (Молдова), 2019. № 6 (40), С. 173-177.
6. Stanislav Braverman. Analysis of temperament and characteristic properties of the interrogated person as a mechanism for increasing efficiency of communicative actions during pre-trial investigation (Аналіз темпераменту та характерологічних властивостей особистості допитуваного як механізм підвищення ефективності комунікативних дій під час досудового розслідування). Міжнародне правове видання *Visegrad Journal On Human Rights*. №1, (частина 2). 2020. С. 25–33.

праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Браверман С.О. Допит як перехідна форма процесуального інтерв'ю. Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14-15 лютого 2020 року). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С.103-107.

8. Браверман С.О. Психологічні особливості проведення допиту під час досудового розслідування за участі адвоката та захисника. Економіка, фінанси, облік та право: аналіз тенденцій та перспектив розвитку: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 5 березня 2020 року). Полтава : Центр фінансово-економічних наукових досліджень, 2020. Ч. 5. С. 40–41.

9. Браверман С.О. Адаптація моделі Процесуального інтерв'ю до реалій української правоохоронної системи. Перспективні шляхи розвитку наукових знань : матеріали III Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9-10 березня 2020 року) Київ : Міжнародний центр науки і досліджень, 2020. С. 35.

10. Браверман С.О. Використання методу когнітивного інтерв'ю при проведенні допиту на стадії досудового розслідування. Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук: зб. наук. праць. (м. Львів, 27-28 березня 2020 року), Львів: Львівська педагогічна спільнота, 2020. Ч. 2. С. 36–37.

Додаток Б

Опитувальник для детективів та слідчих

*Обов'язкове поле

1. Скільки років Ви працюєте на посаді детектива Національного антикорупційного бюро України? *

1. Скільки років Ви працюєте на посаді детектива Національного антикорупційного бюро України? *

2. Чи працювали Ви у правоохоронній діяльності до одержання посади детектива у НАБУ? Якщо відповідь Ні переходьте до питання 6. *

3. Який стаж професійної діяльності у правоохоронних органах Ви маєте загалом, виключаючи роботу у НАБУ? *

Виберіть лише один варіант.

A) до 5 років

B) від 5 до 10 років

B) понад 10 років

4. Чи займали Ви раніше наступні посади у правоохоронних органах? Якщо відповідь Ні переходьте до питання 6. *

Виберіть лише один варіант.

A) оперативний працівник

B) слідчий

B) прокурор

5. Скільки років Ви перебували на цій (них) посадах? *

6. Чи проходили Ви спеціалізоване навчання з приводу формування практичних навичок проведення допиту особи під час досудового розслідування? *

Виберіть лише один варіант.

A) ні

B) так, у закладі вищої освіти

B) так, на роботі

Г) так, самостійно брав участь у навчанні

7. На початку професійної діяльності чи бракувало Вам знань та навичок необхідних для ефективного проведення допиту особи під час досудового розслідування? *

Виберіть лише один варіант.

A) так

B) ні

Інше:

8. Як Ви оцінюєте сьогоденний рівень сформованості Ваших знань та навичок необхідних для ефективного проведення допиту особи під час досудового розслідування?

Виберіть лише один варіант.

A) високий

B) середній

B) не достатній

9. Чи вважаєте Ви ефективний допит свідка валимим інструментом під час досудового розслідування?

Виберіть лише один варіант.

A) так

Б) ні

10. Чи вважаєте Ви ефективний допит підозрюваного нагомим інструментом під час досудового розслідування?

Виберіть лише один варіант.

А) так

Б) ні

11. Яку мету в результаті проведення допиту Ви найчастіше бажаєте досягти?

Виберіть лише один варіант.

А) одержати докази та підтвердити слідчу версію

Б) одержати інформацію та перевірити слідчу версію

12. Якщо всі ситуації проведення допиту узагальнити до 100%, то в скількох відсотках ситуацій Ви попередньо складаєте його план?

Виберіть лише один варіант

А) до 20%

Б) від 20 до 40%

В) від 40 до 60%

Г) від 60 до 90%

Д) 100%

13. Якщо всі ситуації проведення допиту узагальнити до 100%, то в скількох відсотках ситуацій Ви попередньо вивчаєте особу перед початком допиту?

Виберіть лише один варіант.

А) до 20%

Б) від 20 до 40%

В) від 40 до 60%

Г) від 60 до 90%

Д) 100%

14. Чи вважаєте Ви необхідним встановлення психологічного контакту з особою, під час її виклику на допит?

Виберіть лише один варіант.

А) так

Б) ні

15. Чи використовуєте Ви психологічні прийоми для встановлення емпатичного контакту з допитуваною особою перед початком проведення допиту?

Виберіть лише один варіант.

А) так

Б) ні

16. Чи використовуєте Ви психологічні прийоми для встановлення емпатичного контакту з допитуваною особою під час проведення допиту?

Виберіть лише один варіант.

А) так

Б) ні

17. Чи звертаєте Ви окрему увагу на підтримці позитивного контакту з особою після закінчення проведення допиту?

Виберіть лише один варіант.

А) так

Б) ні

18. Чи завжди Ви зачитуєте в голос особі всі права, які зазначені в протоколі допиту?

Виберіть лише один варіант.

А) так

Б) ні

В) не зачитую, якщо особа не наполягає

19. Якщо допитувана особа повідомляє інформацію, яка безпосередньо не стосується справи, чи зупиняєте Ви її, спрямовуючи розмову додатковими/ уточнюючими питаннями?

Виберіть лише один варіант.

А) так

Б) ні

20. Якщо всі ситуації проведення допиту узагальнити до 100%, то в скількох відсотках ситуацій Ви оформлюєте протокол про відмову у наданні показань за ст. 63 Конституції України (коли слабка перспектива отримання результату)?

Виберіть лише один варіант.

Б) від 5 до 10%

В) від 10 до 20%

Г) понад 20%

21. Якщо всі ситуації проведення допиту узагальнити до 100%, то в скількох відсотках ситуацій Ви проводили допит підозрюваного в парі з колегою або прокурором.

Виберіть лише один варіант.

А) до 10%

Б) від 10 до 20%

В) від 20 до 30%

Г) понад 30%

22. На Ваш погляд, проведення допиту ефективніше здійснювати в парі чи одноосібно?

Виберіть лише один варіант.

А) одноосібно

Б) в парі

В) не має значення

23. Скільки часу в середньому триває проведення Вами допит свідка під час досудового розслідування?

Виберіть лише один варіант.

А) до 2 год

Б) від 2 до 4 год

В) від 4 до 6 год

Г) понад 6 год

24. Скільки часу в середньому триває проведення Вами допит підозрюваного під час досудового розслідування?

Виберіть лише один варіант

А) до 2 год

Б) від 2 до 4 год

В) від 4 до 6 год

Г) понад 6 год

25. Яка середня тривалість проведення Вами допиту свідка, що розглядається Вами як потенційний підозрюваний?

Виберіть лише один варіант

- А) до 2 год
- Б) від 2 до 4 год
- В) від 4 до 6 год
- Г) понад 6 год

26. Яка середня тривалість проведеного Вами допиту підозрюваного, який потенційно може змінити процесуальний статус на свідка?

Виберіть лише один варіант.

- А) до 2 год
- Б) від 2 до 4 год
- В) від 4 до 6 год
- Г) понад 6 год

27. Якщо всі ситуації проведення допиту узагальнити до 100%, то в скількох відсотках ситуацій Ви проводили допит з відеофіксацією.

Виберіть лише один варіант.

- А) до 5%
- Б) від 5 до 10%
- В) від 10 до 20%
- Г) понад 20%

28. Якщо всі ситуації проведення допиту підозрюваних узагальнити до 100%, то в скількох відсотках ситуацій Ви проводили допит з відеофіксацією.

Виберіть лише один варіант.

- А) до 5%
- Б) від 5 до 10%
- В) від 10 до 20%
- Г) понад 20%

29. На Ваш погляд, використання відеофіксації підвищує ефективність проведення допиту?

Виберіть лише один варіант.

- А) так
- Б) ні

30. Скільки відсотків свідків, яких Ви допитували співпрацювали з Вами та надавали повну і об'єктивну інформацію?

Виберіть лише один варіант.

- А) до 5%
- Б) від 5 до 10%
- В) від 10 до 20%
- Г) від 20 до 30%
- Д) понад 30 %

31. Скільки відсотків проведених Вами допитів, дозволили одержати слідству додаткові докази?

Виберіть лише один варіант.

- А) до 5%
- Б) від 5 до 10%
- В) від 10 до 20%
- Г) від 20 до 30%
- Д) понад 30 %

32. У скількох відсотках випадків, свідок відмовлявся повідомити правдиві свідчення, але Вам вдалось вплинути та переконати його їх надати?

Виберіть лише один варіант.

- А) до 5%
- Б) від 5 до 10%
- В) від 10 до 20%
- Г) від 20 до 30%
- Д) понад 30 %

33. У скількох відсотках випадків, підозрюваний відмовлявся повідомляти правду і свідчення, але Вам вдалось вишукати та переконати його їх надати?

Виберіть лише один варіант.

- А) до 5%
- Б) від 5 до 10%
- В) від 10 до 20
- Г) від 20 до 30%
- Д) понад 30 %

34. У скількох відсотках випадків участь адвоката в проведенні допиту характеризувалася перешкоджанням допиту, зловживанням правами та порушенням кримінально-процесуальних норм?

Виберіть лише один варіант.

- А) до 5%
- Б) від 5 до 10%
- В) від 10 до 20%
- Г) від 20 до 30%
- Д) понад 30 %

35. У скількох відсотках випадків зауваження адвоката, що перешкоджає допиту, є результативними?

Виберіть лише один варіант.

- А) до 5%
- Б) від 5 до 10%
- В) від 10 до 20%
- Г) від 20 до 30%
- Д) понад 30 %

36. У скількох відсотках випадків, допитувана Вами особа не повідомляла потрібну інформацію під час допиту, але повідомляла її у поза процесуальний спосіб?

Виберіть лише один варіант.

- А) до 5%
- Б) від 5 до 10%
- В) від 10 до 20%
- Г) від 20 до 30%
- Д) понад 30 %

37. Чи погодився б Ви, пройти тиждень курсу тренінг присвячені сучасним методикам проведення допиту під час досудового розгляду?

Виберіть лише один варіант.

- А) так
- Б) ні

Акти впровадження

НАЦІОНАЛЬНЕ АНТИКОРУПЦІЙНЕ БЮРО УКРАЇНИ

Головний підрозділ детективів

вул. Василя Сурикова, 3, м. Київ, 03035, тел./факс.: (044) 246-31-84, кола-центр: (044) 246-34-11
<http://www.nabu.gov.ua>; e-mail: document@nabu.gov.ua, info@nabu.gov.ua

ЗАТВЕРДЖУЮ

Керівник
 Головного підрозділу детективів

А. Калужинський

« 29 » 04 2020 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Бравермана Станіслава Олександровича на тему: «Ефективний допит особи під час досудового розслідування. Юридично-психологічний аспект» у практичну діяльність Головного підрозділу детективів Національного антикорупційного бюро України

Комісія у складі: В.о. Керівника Другого підрозділу детективів Головного підрозділу детективів Національного антикорупційного бюро України Скомарова О.В., старшого детектива – керівника Другого відділу детективів Другого підрозділу детективів Головного підрозділу детективів Національного антикорупційного бюро України Русасва А.В., детектива Національного бюро відділу організаційно-методичного забезпечення роботи Головного підрозділу детективів Національного антикорупційного бюро України Синельникової Г.В. склала даний акт про те, що результати дисертаційного дослідження Бравермана С.О. за темою: «Ефективний допит особи під час досудового розслідування. Юридично-психологічний аспект» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність – 19.00.06, юридична психологія) використовуються у практичній діяльності в ході розслідування злочинів у сфері службової діяльності та злочинів пов'язаних з корупцією, детективами Головного підрозділу детективів Національного антикорупційного бюро України.

Впровадження запропонованих в роботі сучасних методик, тактик та прийомів допиту осіб в різному процесуальному статусі сприяють підвищенню ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень, що підслідні Національному антикорупційного бюро України. Розроблені

аспірантом практичні рекомендації щодо проведення допиту під час досудового розслідування знайшли своє безпосереднє втілення в практичній діяльності.

Матеріали, надані Браверманом С.О. для впровадження у практичну діяльність:

1. Браверман С.О. Допит як перехідна форма процесуального інтерв'ю/ Браверман С.О.// «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції», Асоціація спірантів-юристів, м. Харків, 14-15 лютого 2020 року, С.193-196,

2. Браверман С.О. Психологічні особливості проведення допиту під час досудового розслідування за участі адвоката та захисника / Браверман С.О.// Економіка, фінанси, облік та право: аналіз тенденцій та перспектив розвитку: Міжнародна науково-практична конференція, м. Полтава, 5 березня 2020. – Ч.5, С. 40,

3. Браверман С.О. Адаптація моделі Процесуального інтерв'ю до реалій української правоохоронної системи/ Браверман С.О.// Перспективні шляхи розвитку наукових знань: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 9-10 березня 2020 – С. 35,

4. Браверман С.О. Використання методу когнітивного інтерв'ю при проведенні допиту на стадії досудового розслідування / С.О. Браверман // Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції, ГО «Львівська педагогічна спільнота», м. Львів, 27-28 березня 2020 Ч.2 С. 36-37.

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представлені Браверманом С.О. матеріали дослідження, ґрунтуються на значному обсязі опрацьованого автором теоретичного і емпіричного матеріалу щодо існуючих чинників неякісного проведення допиту та сучасних підходів до результативного його проведення. Зокрема, матеріали дослідження дають чіткі алгоритми підвищення результативності допиту свідка під час досудового розслідування.

Члени комісії:

В.о. Керівника
Другого підрозділу детективів

Старший детектив – керівник
Другого відділу детективів
Другого підрозділу детективів

Детектив Національного бюро
Організаційно-методичного забезпечення
роботи Головного підрозділу детективів

О. Скомаров

А. Русаєв

Г. Синельникова

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.в.о. начальника слідчого
управління ГУ НП у
Кіровоградській області
майор поліції

Тарас ТАРАСЕНКО

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження Бравермана Станіслава Олександровича на тему: «Юридико-психологічні засади процесуального інтерв'ю в кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів» у практичну діяльність слідчого управління ГУ НП у Кіровоградській області

Комісія у складі: начальника ВР ЗСГСД СУ ГУНП в Кіровоградській області майора поліції Шарія Ярослава Сергійовича, старшого слідчого в ОВС ВР ЗСГСД СУ ГУНП в Кіровоградській області майора поліції Балацького Віталія Петровича, слідчого ВР ЗСГСД СУ ГУНП в Кіровоградській області старшого лейтенанта поліції Вовка Віталія Віталійовича, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Бравермана С.О. за темою: «Юридико-психологічні засади процесуального інтерв'ю в кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність – 19.00.06, юридична психологія) використовуються у практичній діяльності слідчого управління Головного управління Національної поліції у Кіровоградській області в ході розслідування злочинів у сфері службової діяльності та злочинів пов'язаних із корупцією. Реалізація сформульованих автором пропозиції щодо удосконалення процесу проведення допиту підозрюваних, свідків та потерпілих за допомогою застосування методики процесуального інтерв'ю сприяють підвищенню ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень

Матеріали, надані Браверманом С.О. для впровадження у практичну діяльність:

1. Браверман С.О. Характеристика психологічної детермінації феномену корупції/ С.О. Браверман // Юридична психологія // Науковий журнал / Національна академія внутрішніх справ – 2018 № 1. - С. 109-121 – К.,
2. Браверман С.О. Сучасний стан наукових досліджень та історичні передумови формування концепції щодо злочинів, пов'язаних із незаконним збагаченням посадовців органів державної влади/ С.О. Браверман // // Юридична психологія // Науковий журнал / № 5-2. 2019,
3. Браверман С.О. Аналіз сучасних підходів до підвищення ефективності проведення допиту під час досудового розслідування/ С.О. Браверман // // Юридична психологія // Науковий журнал / Національна

академія внутрішніх справ – 2019 № 1. – Т.24 – К.,

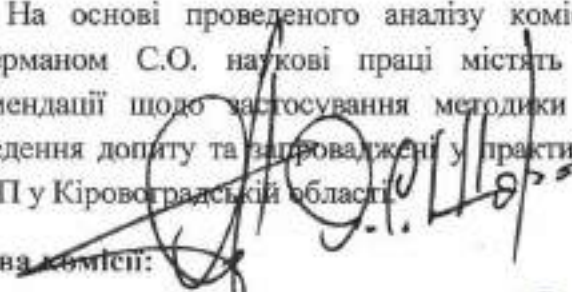
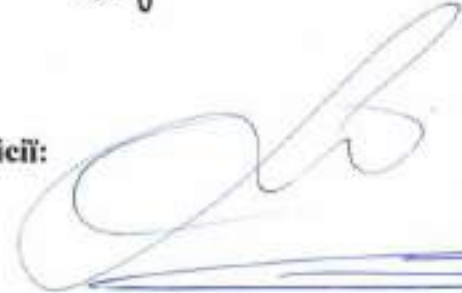
4. Браверман С.О. Використання методу когнітивного інтерв'ю при проведенні допиту на стадії досудового розслідування/ С.О. Браверман // NATIONAL LAW JOURNAL: THEORY AND PRACTICE (Молдова) – 2019 № 6 (40), С. 173-177,

5. Stanislav Braverman. Analysis of temperament and characteristic properties of the interrogated person as a mechanism for increasing efficiency of communicative actions during pre-trial investigation (Аналіз темпераменту та характерологічних властивостей особистості допитуваного як механізм підвищення ефективності комунікативних дій під час досудового розслідування) / С.О. Браверман // Міжнародне правове видання Visegrad Journal On Human Rights №1, (частина 2) 2020. – С. 25–33.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані Браверманом С.О. наукові праці містять науково обґрунтовані практичні рекомендації щодо застосування методики процесуального інтерв'ю в ході проведення допиту та запровадженні у практичну діяльність слідчого управління ГУ НП у Кіровоградській області.

Голова комісії:

Члени комісії:

 2.13.13.06х
 В.П. Бонученко

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
полковник поліції
Станіслав ГУСАРЄВ

27.05.2020

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження Бравермана Станіслава
Олександровича на тему: «Юридіко-психологічні засади процесуального
інтерв'ю в кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів» в освітню
діяльність Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: начальника навчально-методичного відділу Колодейчак С.І., завідувача кафедри юридичної психології, доктора психологічних наук, професора Кудерміної О.І., професора кафедри юридичної психології, доктора психологічних наук, професора Романенко О.В. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Бравермана С.О. за темою: «Юридіко-психологічні засади процесуального інтерв'ю в кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність – 19.00.06, юридична психологія) використовуються в освітній діяльності Національної академії внутрішніх справ.

Матеріали, надані Браверманом С.О. для впровадження у освітню діяльність:

1. Браверман С.О. Характеристика психологічної детермінації феномену корупції/ С.О. Браверман // Юридічна психологія // Науковий журнал / Національна академія внутрішніх справ – 2018 № 1. - С. 109-121 – К.,
2. Браверман С.О. Сучасний стан наукових досліджень та історичні передумови формування концепції щодо злочинів, пов'язаних із незаконним збагаченням посадовців органів державної влади/ С.О. Браверман // // Юридічна психологія // Науковий журнал / № 5-2. 2019,
3. Браверман С.О. Аналіз сучасних підходів до підвищення ефективності проведення допиту під час досудового розслідування/ С.О. Браверман // // Юридічна психологія // Науковий журнал / Національна академія внутрішніх справ – 2019 № 1. – Т.24 – К.,
4. Браверман С.О. Використання методу когнітивного інтерв'ю при проведенні допиту на стадії досудового розслідування/ С.О. Браверман // NATIONAL LAW JOURNAL: THEORY AND PRACTICE (Молдова) – 2019 № 6 (40), С. 173-177,
5. Stanislav Braverman. Analysis of temperament and characteristic properties of the interrogated person as a mechanism for increasing efficiency of communicative actions during pre-trial investigation (Аналіз темпераменту та

характерологічних властивостей особистості допитуваного як механізм підвищення ефективності комунікативних дій під час досудового розслідування) / С.О. Браверман // Міжнародне правове видання *Visegrad Journal On Human Rights* №1, (частина 2) 2020. – С. 25–33.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані Браверманом С.О. наукові праці містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Юридична психологія», «Актуальні проблеми слідчої діяльності», у рамках підвищення кваліфікації працівників підрозділів згідно з затвердженими МВС навчальними програмами післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ, а також у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, які можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи курсантів, студентів та слухачів.

Голова комісії:

**Начальник навчально-методичного відділу
підполковник поліції**

Станіслава КОЛОДЕЙЧАК

Члени комісії:

Завідувач кафедри

юридичної психології,

доктор психологічних наук, професор

Олена КУДЕРМІНА

Професор кафедри

юридичної психології,

доктор психологічних наук, професор

Оксана РОМАНЕНКО